

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ (SOSYAL PSİKOLOJİ) ANABİLİM DALI**

**AHLAKİ İHLALLERE TANIKLIKTA AHLAKİ GERİ
ÇEKİLME: AHLAKİ TEMEL VE İÇGRUP/DIŞGRUP
DURUMLARINDA GÖZLENEN FARKLILIKLAR**

Doktora Tezi

Özgen YALÇIN

Ankara-2014

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ (SOSYAL PSİKOLOJİ) ANABİLİM DALI**

**AHLAKİ İHLALLERE TANIKLIKTA AHLAKİ GERİ
ÇEKİLME: AHLAKİ TEMEL VE İÇGRUP/DIŞGRUP
DURUMLARINDA GÖZLENEN FARKLILIKLAR**

Doktora Tezi

Özgen YALÇIN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Derya HASTA

Ankara-2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ (SOSYAL PSİKOLOJİ) ANABİLİM DALI

**AHLAKİ İHLALLERE TANIKLIKTA AHLAKİ GERİ
ÇEKİLME: AHLAKİ TEMEL VE İÇGRUP/DIŞGRUP
DURUMLARINDA GÖZLENEN FARKLILIKLAR**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Derya HASTA

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınav Tarihi.....

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../200...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

TEŐEKKÖR

Başta tez danıŐmanım Doç. Dr. Derya Hasta olmak üzere tez izleme komitemde yer alan Prof. Dr. Nebi Sömer ve Prof. Dr. Zehra Dökmen'e değerli katkılarından dolayı teŐekkör ederim. Yine, tez jürimde yer alan Prof. Dr. Deniz Őahin ve Doç. Dr. Banu Yılmaz'a, çalışmanın çeşitli aŐamalarında desteklerini benden esirgemeyen Ankara Üniversitesi ve Adnan Menderes Üniversitesi çalıŐanlarına ve öğrencilerine ve bu çalışmaya bir Şekilde katkısı olmuş, burada adını anamadığım herkese teŐekkör ederim. Ayrıca, maddi ve manevi yönden beni hiç yalnız bırakmayan aileme teŐekkör ederim.

Son olarak, sıkıŐtıđımda ve sıkıldığımda yanımda olan, çalışmanın her aŐamasında emeği geçen E. Helin Yaban'a çok teŐekkör ederim.

*Bir cesedi tekmelemeye yetecek
kadar inancınız var mı?*

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM: GİRİŞ	1
I.I. Ahlaki Geri Çekilme: Genel Çerçeve	5
I.I.I. Ahlaki Geri Çekilme Mekanizmaları	10
I.I.I.I. Kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri.....	12
I.I.I.II. Davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması.....	16
I.I.I.III. Davranışın sonuçlarını azımsama, aldırmama ya da saptırma	18
I.I.I.IV. Kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri	19
I.II. Ahlaki Geri Çekilmenin Sonuç Davranışlarla İlişkisi ve Yapısı.....	23
I.III. Farklı Bağlamlarda Ahlaki Geri Çekilme	26
I.IV. Ahlaki İhlallere Tanıklıkta Ahlaki Geri Çekilme	27
I.V. İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesine İlişkin Sosyal Psikolojik Bir Model	34
I.V.I. Dışsal Etmenler ve Ahlaki Geri Çekilme	36
I.V.I.I. Ahlaki Eylem Öznesinin Grubu ve Ahlaki Geri Çekilme.....	36
I.V.I.II. Farklı Ahlaki Temeller ve Ahlaki Geri Çekilme	43
I.V.II. Ahlaki Duygular ve Ahlaki Geri Çekilme	48
I.V.III. Bireysel Etmenler ve Ahlaki Geri Çekilme	60
I.V.III.I. Siyasal İdeoloji ve Ahlaki Geri Çekilme	62
I.V.III.II. Sosyal Baskınlık Yönelimi ve Ahlaki Geri Çekilme	67
I.V.III.III. Sağ Kanat Yetkecilik ve Ahlaki Geri Çekilme	73
I.V.III.IV. Dindarlık ve Ahlaki Geri Çekilme.....	80
I.V.III.V. Ahlaki Kimliğe Verilen Önem ve Ahlaki Geri Çekilme.....	86

I.VI. Araştırmanın Amacı.....	91
I.VII. Denenceler.....	93
I.VIII. Araştırmanın Önemi.....	96
II. BÖLÜM: YÖNTEM, BULGULAR ve TARTIŞMA	98
II.I. BİRİNCİ ÇALIŞMA: AHLAKİ TEMELLER AYRIMININ SENARYOLARLA TUTARLILIĞI.....	100
II.I.I. YÖNTEM.....	100
II.I.I.I. Katılımcılar.....	101
II.I.I.II. Veri Toplama Araçları	101
II.I.I.III. İşlem Yolu.....	103
II.I.II BULGULAR.....	103
II.I.III. TARTIŞMA.....	104
II.II. İKİNCİ ÇALIŞMA: FARKLI AHLAKİ TEMELLERİN İHLALLERİNE TANIKLIKTA AHLAKİ GERİ ÇEKİLMEME İLİŞKİN NİTEL BİR ÇALIŞMA	106
II.II.I. YÖNTEM	106
II.II.I.I. Katılımcılar	107
II.II.I.II Veri Toplama Araçları	107
II.II.I.III. İşlem Yolu	108
II.II.II. BULGULAR	109
II.II.II.I. Sınıflandırma Örnekleri	111
II.II.II.I.I. Adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlaline tanıklıkta kullanılan ahlaki geri çekilme mekanizmalarına örnekler	111
II.II.II.I.II. Zarar verme/bakım ilkesinin ihlaline tanıklıkta kullanılan ahlaki geri çekilme mekanizmalarına örnekler	113
II.II.II.I.III. Saflık/kutsallık ilkesinin ihlaline tanıklıkta kullanılan ahlaki geri çekilme mekanizmalarına örnekler	115

II.II.II.IV. Otorite/saygı ilkesinin ihlaline tanıklıkta kullanılan ahlaki geri çekilme mekanizmalarına örnekler	117
II.II.II.V. İç-grup/sadakat ilkesinin ihlaline tanıklıkta kullanılan ahlaki geri çekilme mekanizmalarına örnekler	118
II.II.II.II. Puanlayıcılar Arası Güvenilirlik.....	120
II.II.II.III. Ahlaki Geri Çekilme Kullanım Sıklıkları	121
II.II.III. TARTIŞMA	123
II.III. ÜÇÜNCÜ ÇALIŞMA: TANIK OLUNAN AHLAKİ İHLALLERDE AHLAKİ GERİ-ÇEKİLME ÖLÇÜMÜ	126
II.III.I. YÖNTEM.....	126
II.III.I.I. Katılımcılar	126
II.III.I.II. Veri Toplama Araçları.....	127
II.III.I.II.I. Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme (Senaryo-Temelli) Ölçekleri	127
II.III.I.II.II. Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği.....	130
II.III.I.II.III. İdam Cezasına İlişkin Tutumlar Ölçümü.....	131
II.III.I.II.IV. Empati Ölçeği	131
II.III.I.II.V. Demografik Bilgi Formu	132
II.III.I.III. İşlem Yolu.....	133
II.III.I.IV. Veri Analizi.....	133
II.III.II. BULGULAR.....	133
II.III.II.I. Verilerin Kullanılacak İstatistiksel Yöntemlere Uygunluğunun Sınanması.....	134
II.III.II.II. Faktör Yapısı	136
II.III.II.II.I. Adalet/Karşılıklılık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme'nin Faktör Yapısı	137

II.III.II.II.II. Zarar verme/Bakım İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme'nin Faktör Yapısı	141
II.III.II.II.III. Sıfllık/Kutsallık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme'nin Faktör Yapısı	145
II.III.II.II.IV. Otorite/Saygı İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme'nin Faktör Yapısı	149
II.III.II.II.V. İç-grup/Sadakat İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme'nin Faktör Yapısı	150
II.III.II.III. Ölçüt Geçerliği.....	154
II.III.II.III.I. Saldırganlık-Ahlaki Geri Çekilme İlişkisi.....	154
II.III.II.III.II. Empati-Ahlaki Geri Çekilme İlişkisi.....	156
II.III.II.III.III. İdam Cezasına İlişkin Tutum-Ahlaki Geri Çekilme İlişkisi.....	156
II.III.II.III.IV. Yaş-Ahlaki Geri Çekilme İlişkisi.....	157
II.III.II.III.V. Ahlaki Geri Çekilmede Cinsiyet Farklılıkları.....	157
II.III.II.IV. Güvenirliğe İlişkin Bulgular.....	160
II.III.II.IV.I İç Tutarlık	160
II.III.II.IV.II Zaman Boyu Tutarlık	162
II.III.III. TARTIŞMA.....	163
II.IV. DÖRDÜNCÜ ÇALIŞMA: İZLEYİCİNİN AHLAKİ GERİ ÇEKİLMESİNE İLİŞKİN SOSYAL PSİKOLOJİK BİR MODEL	168
II.IV.I. YÖNTEM.....	168
II.IV.I.I. Katılımcılar.....	168
II.IV.I.II. Veri Toplama Araçları	169
II.IV.I.II.I. Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme (Senaryo-Temelli) Ölçekleri	170
II.IV.I.II.II. Senaryolara İlişkin Ahlaki Duygu Bildirim Formları.....	170

II.IV.I.II.III. Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği	171
II.IV.I.II.IV. Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği.....	171
II.IV.I.II.V. Sağ Kanat Yetkecilik Ölçeği	172
II.IV.I.II.VI. Dini Yönelim Envanteri	173
II.IV.I.II.VII. Demografik Bilgi Formu.....	174
II.IV.I.III. İşlem Yolu.....	175
II.IV.II. BULGULAR.....	175
II.IV.II.I. Verilerin Kullanılacak İstatistiksel Yöntemlere Uygunluğunun Sınanması	175
II.IV.II.II. Araştırmanın Değişkenleri Arasındaki İlişkiler	177
II.IV.II.II.I. Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler.....	177
II.IV.II.II.II. Siyasal Görüş ve Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler.....	178
II.IV.II.II.III. Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği'yle Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler	179
II.IV.II.II.IV. Sağ Kanat Yetkecilik Ölçeği'yle Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler.....	182
II.IV.II.II.V. Dini Yönelim Envanteri'yle Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler	182
II.IV.II.II.VI. Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği'yle Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler	184
II.IV.II.II.VI. Yaş ve Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler	186
II.IV.II.II.VII. Aylık Gelir Düzeyi ve Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler	186
II.IV.II.II.VIII. Ahlaki Geri Çekilmeye Ahlaki Duygular Arasındaki İlişkiler.....	186
II.IV.II.II.IX. Farklı Ahlaki Temellerde Ahlaki Geri Çekilme	197

II.IV.II.II.X. Ahlaki Geri Çekilmede İçgrup-Dışgrup Farklılıkları.....	200
II.IV.II.III. Denencelere İlişkin Bulgular	202
II.IV.II.III.I. 1-10. Denencelerin Sınanması	202
i. Adalet/Karşılıklılık Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması	206
ii. Adalet/Karşılıklılık Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması	207
iii. Zarar verme/Bakım Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması	207
iv. Zarar verme/Bakım Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması	208
v. Saflık/Kutsallık Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması	209
vi. Saflık/Kutsallık Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması	210
viii. Otorite/Saygı Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması	212
ix. İçgrup/Sadakat Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması	213
x. İçgrup/Sadakat Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması	214
II.IV.II.I.III. 11-15. Denencelerin Sınanması	214
II.IV.II.I.IV. 16-20. Denencelerin Sınanması.....	215

II.IV.III.IV. 21-25. Denencelerin Sınanması.....	216
i. Bireysel Değişkenlerin Adalet/Karşılıklılık Ahlaki İlkesinin İhlalinde İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması	218
ii. Bireysel Değişkenlerin Zarar verme/Bakım Ahlaki İlkesinin İhlalinde İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması	219
iii. Bireysel Değişkenlerin Saflık/Kutsallık Ahlaki İlkesinin İhlalinde İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması	220
iv. Bireysel Değişkenlerin Otorite/Saygı Ahlaki İlkesinin İhlalinde İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması	221
v. Bireysel Değişkenlerin İçgrup/Sadakat Ahlaki İlkesinin İhlalinde İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması	222
II.IV.III. TARTIŞMA.....	222
II.IV.III.I. Ahlaki Geri Çekilmeye Ahlaki Duygular Arasındaki İlişkiler ...	223
II.IV.III.II. Farklı Ahlaki Temelerde Ahlaki Geri Çekilme	223
II.IV.III.III. 1-10. Denencelerin Sınanması.....	225
i. Adalet/Karşılıklılık Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.	225
ii. Adalet/Karşılıklılık Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.	227
iii. Zarar verme/Bakım Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.	228
iv. Zarar verme/Bakım Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.	228

v. Saflık/Kutsallık Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.	229
vi. Saflık/Kutsallık Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.	230
vii. Otorite/Saygı Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.	231
viii. Otorite/Saygı Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.	231
ix. İçgrup/Sadakat Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.	232
x. İçgrup/Sadakat Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.	232
II.IV.III.IV. 11-15. Denencelerin Sınanması	233
II.IV.III.V. 16-20. Denencelerin Sınanması.....	237
II.IV.III.VI. Siyasal İdeoloji ve Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler	238
II.IV.III.VII. Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği'yle Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler.....	240
II.IV.III.VIII. Sağ Kanat Yetkecilik Ölçeği'yle Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler.....	243
II.IV.III.IX. Dini Yönelim Envanteri'yle Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler.....	245
II.IV.III.X. Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği'yle Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler.....	246
III. BÖLÜM: GENEL TARTIŞMA.....	249

ÖZET.....	257
ABSTRACT.....	259
KAYNAKLAR	261
EKLER.....	292

EKLER

Ek 1. <i>İkinci Çalışmada Kullanılan Açık Uçlu Sorular</i>	293
Ek 2. <i>Ahlaki Geri Çekilme Ölçümlerinin Yönergesi (İçgrup)</i>	295
Ek 3. <i>Adalet/Karşılıklılık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme (İçgrup)</i>	296
Ek 4. <i>Zarar verme/Bakım İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme (İçgrup)</i>	297
Ek 5. <i>Saflık/Kutsallık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme (İçgrup)</i>	298
Ek 6. <i>Otorite/Saygı İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme (İçgrup)</i>	299
Ek 7. <i>İçgrup/Sadakat İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme (İçgrup)</i>	300
Ek 8. <i>Adalet/Karşılıklılık İlkesinin İhlalinde Olaya, Ahlaki İhlal Öznesine ve Ahlaki İhlal Nesnesine İlişkin Duygular</i>	301
Ek 9. <i>Zarar verme/Bakım İlkesinin İhlalinde Olaya, Ahlaki İhlal Öznesine ve Ahlaki İhlal Nesnesine İlişkin Duygular</i>	302
Ek 10. <i>Saflık/Kutsallık İlkesinin İhlalinde Olaya, Ahlaki İhlal Öznesine ve Ahlaki İhlal Nesnesine İlişkin Duygular</i>	303
Ek 11. <i>Otorite/Saygı İlkesinin İhlalinde Olaya, Ahlaki İhlal Öznesine ve Ahlaki İhlal Nesnesine İlişkin Duygular</i>	304
Ek 12. <i>İçgrup/Sadakat İlkesinin İhlalinde Olaya, Ahlaki İhlal Öznesine ve Ahlaki İhlal Nesnesine İlişkin Duygular</i>	305
Ek 13. <i>Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği</i>	306
Ek 14. <i>Demografik Bilgi Formu</i>	307

Ek 15. <i>Ahlaki gerçeekilme boyutlarının grup ve siyasal görüş düzeyinde yordanması.</i>	308
Ek 16. <i>Ahlaki gerçeekilme boyutlarının grup ve SBY düzeyinde yordanması.....</i>	309
Ek 17. <i>Ahlaki gerçeekilme boyutlarının grup ve sağ kanat yetkecilik düzeyinde yordanması.....</i>	310
Ek 18. <i>Ahlaki gerçeekilme boyutlarının grup ve dini yönelim düzeyinde yordanması.....</i>	311
Ek 19. <i>Ahlaki gerçeekilme boyutlarının grup ve ahlaki kimliğe verilen önem düzeyinde yordanması.....</i>	312

ÇİZELGELER

Çizelge 1.1. <i>Kitty Genovese olayına tanık olanların olası ahlaki geri çekilmeleri</i>	31
Çizelge 2.1. <i>Senaryolarda kullanılan ahlaki ihlaller</i>	102
Çizelge 2.2. <i>Katılımcıların, farklı ahlaki temelleri ifade eden sözcük çiftlerinin, farklı ahlaki temellerden yola çıkılarak oluşturulan senaryolarda işlenen konularla ne ölçüde eşleştiğine ilişkin derecelendirmelerinin ortalamaları</i>	104
Çizelge 2.3. <i>Katılımcıların, ahlaki ihlal öznesinin içgruptan (İ) ya da dışgruptan (D) olduğu her bir ahlaki temelin ihlali için ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullanım yüzdeleri ve puanlayıcılar arası güvenilirlik değerleri</i>	122
Çizelge 2.4. <i>Adalet/Karşılıklılık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği'nin varimaks rotasyonlu temel bileşenler analizine dayanan faktör yükleri ve oransal ortak faktör varyansları</i>	139
Çizelge 2.5. <i>Zarar verme/Bakım İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği'nin varimaks rotasyonlu temel bileşenler analizine dayanan faktör yükleri ve oransal ortak faktör varyansları</i>	143
Çizelge 2.6. <i>Saflık/Kutsallık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği'nin varimaks rotasyonlu temel bileşenler analizine dayanan faktör yükleri ve oransal ortak faktör varyansları</i>	147
Çizelge 2.7. <i>İçgrup/Sadakat İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği'nin varimaks rotasyonlu temel bileşenler analizine dayanan faktör yükleri ve oransal ortak faktör varyansları</i>	152

Çizelge 2.8. <i>Ahlaki geri çekilme ölçümlerinin birbirleriyle ve bazı değişkenlerle arasındaki korelasyonlar</i>	155
Çizelge 2.9. <i>Ahlaki geri çekilme ölçümlerinden alınan puanların cinsiyet bakımından karşılaştırılması</i>	158
Çizelge 2.10. <i>Değişkenler arasındaki korelasyonlar</i>	180
Çizelge 2.11. <i>Araştırmada yer alan diğer değişkenler arasındaki korelasyonlar</i> ...	181
Çizelge 2.12. <i>Adalet/karşılıklılık ahlaki temelinin ihlalinde olaya ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler</i>	188
Çizelge 2.13. <i>Adalet/karşılıklılık ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki ihlal öznesine ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler</i>	188
Çizelge 2.14. <i>Adalet/karşılıklılık ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki ihlal nesnesine ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler</i>	188
Çizelge 2.15. <i>Zarar verme/Bakım ahlaki temelinin ihlalinde olaya ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler</i>	190
Çizelge 2.16. <i>Zarar verme/Bakım ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki ihlal öznesine ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler</i>	190
Çizelge 2.17. <i>Zarar verme/Bakım ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki ihlal nesnesine ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler</i>	190
Çizelge 2.18. <i>Saflık/Kutsallık ahlaki temelinin ihlalinde olaya ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler</i>	192
Çizelge 2.19. <i>Saflık/Kutsallık ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki ihlal öznesine ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler</i>	192

Çizelge 2.20. <i>Saflık/Kutsallık ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki ihlal nesnesine ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler.....</i>	192
Çizelge 2.21. <i>Otorite/Saygı ahlaki temelinin ihlalinde olaya ilişkin olarak bildirilen duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler.....</i>	194
Çizelge 2.22. <i>Otorite/Saygı ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki ihlal öznesine ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler.....</i>	194
Çizelge 2.23. <i>Otorite/Saygı ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki ihlal nesnesine ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler.....</i>	194
Çizelge 2.24. <i>İçgrup/Sadakat ahlaki temelinin ihlalinde olaya ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler.....</i>	196
Çizelge 2.25. <i>İçgrup/Sadakat ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki ihlal öznesine ilişkin olarak bildirilen duygular.....</i>	196
Çizelge 2.26. <i>İçgrup/Sadakat ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki ihlal nesnesine ilişkin olarak bildirilen duygular.....</i>	196
Çizelge 2.27a. <i>Farklı ahlaki temellerde ahlaki geri çekilme mekanizmalarının kullanımında Bağımlı Gruplar için T-testi sonuçları.....</i>	198
Çizelge 2.27b. <i>Farklı ahlaki temellerde ahlaki geri çekilme mekanizmalarının kullanımına ilişkin ortalamalar.....</i>	199
Çizelge 2.28. <i>Ahlaki geri çekilme ölçümlerinden alınan puanların içgrup-dışgrup bakımından karşılaştırılması.....</i>	201
Çizelge 2.29. <i>Katılımcıların ahlaki geri çekilme puanlarının yordanmasında duyguların rolüne ilişkin regresyon analizi sonuçları.....</i>	204

Çizelge 2.30. Katılımcuların ahlaki geri çekilme puanlarının yordanmasında bireysel değişkenlerin rolüne ilişkin regresyon analizi sonuçları.....	217
Çizelge 3.1. Ahlaki ihlal özne ve nesnelерinin en iyi yordadığı ahlaki duygular (özet çizelge).....	253

ŞEKİLLER

<i>Şekil 1.1.</i> Benlik düzenleme sürecinde ahlaki benlik yaptırımlarının farklı noktalarda seçici bir biçimde etkinleştirilmesine ya da zarar verici davranıştan geri çekilmesine aracılık eden mekanizmalar (Bandura, 1986; s. 376; Bandura ve ark., 1986; s. 365)...	12
<i>Şekil 1.2.</i> İzleyicinin ahlaki geri çekilmesini etkileyen başlıca etmenler.....	35
<i>Şekil 1.3.</i> Ahlaki yargılarda dışsal etmenlerle ahlaki geri çekilme arasındaki ilişkide ahlaki duyguların aracı rolü.....	58
<i>Şekil 1.4.</i> Öznesi grup-temsili olan ahlaki durumlara ilişkin yargılarda iç-grup yanlılığı.....	92

I. BÖLÜM

GİRİŞ

Dünyada özellikle son yüzyılda yaşanan katliamlar (Meds Yeghern, Holokost, My Lai, Pol Pot'un ölüm tarlaları, Maraş, Srebrenitsa ve sayılamayacak kadar çok diğeri) ve benzer katliamların yapılması olasılığı kötülük üzerine düşünmenin gerekliliğini artırmıştır. Bu gereklilikten güdülenen açıklamaların en çarpıcılarından biri Arendt'in (1963/2009) Eichmann vakasında açıkladığı *kötülüğün sıradanlığı* düşüncesidir. Kötülüğün, psikotik bozukluğu olanlar ya da canavarlar değil de "sıradan insanlar" tarafından gerçekleştirilen sıradan eylemler olduğuna işaret eden bu düşünce, iyi olduğuna inanan insanların nasıl olup da kötü eylemlerde bulunabildiği sorusunu birçok araştırmacının ilgi odağı haline getirmiştir (örn., Bandura, 1990a; Milgram, 1974; Staub, 1999; Zimbardo, 2004). İnsanların ahlaki yargıda ya da davranışta bulunurken ahlaki ilkelerini bazı durumlarda ya da bazı insanlar için uygulamaktan bilinçli ya da bilinçsizce kaçındıklarını gözleyen araştırmacılar, bir bakıma bireyin ahlaki çemberinin dışında yer almasına karşın bir davranışı 'bir ahlaki ihlal' olarak değerlendirmedeği bu türden bilişleri ya da davranışları aracı duruma [*agentic state*] girme (Milgram, 1974), ahlaki dışlama [*moral exclusion*] (örn., Opatow, 1990), ahlaki geri çekilme [*moral disengagement*] (Bandura, 1990a), ahlaki ikiyüzlülük [*moral hypocrisy*] (Batson, Thompson, Seufferling, Whitney ve Strongman, 1999) gibi kavramlarla tanımlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır. Bu çalışmada ise son yıllarda ahlak psikolojisinde

gerçekleşen değişimler ekseninde, sözü edilen olgu ve ilgili sorunlarına odaklanılmış ve diğerlerinden daha kapsamlı olması nedeniyle ahlaki geri-çekilme kavramsallaştırması tercih edilmiştir.

Bununla birlikte, gerektiğini düşündüklerinde müdahale etme olanağı olan tanıkların/izleyicilerin ahlaki yargıları, II. Dünya Savaşının ardından ortaya çıkan varoluşçu görüşlerde¹ ve izleyici müdahalesi üzerine yürütülen sosyal psikoloji çalışmalarında (örn., Darley ve Latané, 1968; Latané ve Darley, 1970; Staub, 1999) da yer bulduğu gibi, acımasız davranışların önlenmesinde hayati bir öneme sahiptir. Ancak, tanıkların/izleyicilerin ahlaki geri çekilmeleri üzerine yapılan çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Buradan hareketle, bu çalışmada bireylerin kendi ahlaki ihlal davranışlarındaki değil, başkalarının yaptığı ahlaki ihlalleri izlerken yaşadıkları ahlaki geri çekilmeler ele alınmıştır.

Ek olarak, sürdürülen ahlaki ihlal eylemleri için örgütlere gereksinim duyulduğu, bireyleri kötülüğe yönelten gücün bireylerde değil gruplarda olduğunu güçlü argümanlarla destekleyen Darley'in (1992) izinden gidilerek, bir grup ya da bir gruba bağlı bir birey tarafından yapılan (öznesi grup temsili olan) ahlaki ihlaller üzerinde durulmuştur. Böylece bu çalışmada ahlaki ihlaller, gruplararası fenomenler olarak ele alınmıştır.

¹ Bu görüş, örneğin, J. P. Sartre'in (2005) "Altona Mahpusları" isimli eserinde belirgindir.

Bununla birlikte, ahlak psikolojisinde gerçekleşen son yıllardaki gelişmeler de çalışmanın planını şekillendirmiştir. Bu gelişmelerden biri, ahlak psikolojisinin disiplinlerarası bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmasıdır. Araştırmacılar ahlak psikolojisindeki temel sorulara –ahlaki yargının doğası, insanların neden iyi ya da neden kötü davranışlarda bulunduğu- hem felsefi/kuramsal hem de görgül yanıtlar verilmesinin önemine işaret etmekte (örn., Doris, 2010; Flanagan ve Rorty, 1997; Narvaez ve Lapsley, 2009), hatta bazıları bu iki yaklaşımın birbirine bağlı olduğunu savunmaktadır (Nunner-Winkler ve Edelstein, 2005). Bu yanıtlar, felsefe, sinirbilim, ekonomi, antropoloji, biyoloji ve psikoloji alanlarında yer alan disiplinlerarası yöntemleri kullanmayı gerektirir (Haidt, 2007). Bu çalışmada da söz konusu disiplinlerde ulaşılan bilgiler göz önünde bulundurulmuş ve araştırma sonucuna ulaşmada kuramsal akıl yürütmelere ek olarak hem nitel hem de nicel verilerden yararlanılmıştır.

Araştırma konusunu çerçeveleyen bu dört nokta, bu çalışmada, farklı alanların özellikle de ahlak ve siyaset psikolojisinin kuramsal birikimini, bir örgütün gerçekleştirdiği ahlaki ihlallerde bireysel tepkilerin (belki de kamuoyu görüşünün) nasıl biçimlendiğine ilişkin bilgi sağlama amacıyla kullanılmasına olanak sağlamıştır.

Ahlak psikolojisi çalışmalarındaki diğer bir değişim, ahlaki yargılarda ahlaki muhakemenin egemenliğini sarsan sezgisel/duygusal yaklaşımların önem kazanmasıdır. Piaget (1932/1965) ve Kohlberg'in (1969) ahlaki muhakeme temelli

yargılar görüşünün aksine yeni yaklaşımlar, ahlaki yargıların hızlı, otomatik ve bilinçdışı süreçlerin sonucunda verildiğini savunmaktadırlar (Haidt, 2001; Hauser, Cushman, Young, Kang-Xing Jin ve Mikhail, 2007). Son dönemdeki önemli bir diğer gelişme, Piaget ve Kohlberg'in çalışmalarına yönelik tek boyutluluk (yalnızca adalet üzerine odaklanmaları) eleştirisidir (Gilligan, 1982; Haidt ve Joseph, 2004; Turiel 1983). Bu iki gelişmeden esinlenilerek, ahlaki duyguların ve çok boyutlu ahlaki sezgilerin, bu çalışmada kritik farklılıklar yaratabileceği öngörülüş ve iki değişken çalışmada önemli bir yer tutmuşlardır.

Özetle, bu çalışmada Ahlaki Geri Çekilme Modeli (Bandura, 1990a) ve Ahlaki Temeller Kuramı'na (Haidt ve Joseph, 2004) ek olarak Sosyal Kimlik Kuramı (Tajfel ve Turner, 1986), Sosyal Baskınlık Kuramı (Pratto, Sidanius, Stallworth ve Malle, 1994) ve Altemeyer'in Sağ Kanat Yetkecilik Kuramı (1996) ekseninde içgrup-dışgrupun ve farklı ahlaki temellerin ahlaki yargı/davranıştaki içeriği ve ahlaki yargı/davranışa ilişkin bireysel değişkenleri ele alan görgül çalışmalar birlikte düşünülerek, öznesi grubu temsil eden ahlaki ihlallere tanıklıkta yaşanan ahlaki geri çekilmeyi etkileyen etmenler saptanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla yapılan dört çalışmanın ilkinde, dört çalışma boyunca kullanılan ahlaki ihlal senaryolarının, Ahlaki Temeller Kuramı'nın önerdiği ahlaki temelleri ne ölçüde yansıttığı, ikincisinde Ahlaki Geri Çekilme Modeli'nin önerdiği ahlaki geri çekilme mekanizmalarının ahlaki ihlale tanık olan izleyiciler tarafından da kullanılabildiği, üçüncüsünde bireylerin farklı ahlaki temellerin ihlallerinde kullandıkları ahlaki geri çekilme düzeylerinin farklılaşabileceği ve dördüncüsünde farklı ahlaki temellerin ihlal edildiği senaryoları okuyarak tanık olan bireyin ahlaki geri çekilme düzeyinin, ahlaki

ihlalin öznesinin içgruptan ya da dışgruptan olmasıyla ve tanık olan bireyin bazı bireysel özellikleriyle (yani, siyasal ideolojisi, sosyal baskınlık yönelimi, yetkecilik düzeyi, dini yönelimi ve ahlaki kimliğe verdiği önem) ilişkisi gösterilmiştir.

Aşağıda ilk olarak Ahlaki Geri Çekilme Modelinin (Bandura, 1990a) önerdiği ahlaki geri çekilme kavramından söz edilmiş, daha sonra olgu yapısı, bağlamı ve ahlaki ihlallere tanıklık eksenlerinde tartışılmış ve sonrasında ahlaki geri çekilmenin ahlaki duygularla, durumsal (ahlaki ihlal öznesinin grubu ve farklı ahlaki temeller) ve bireysel değişkenlerle (siyasal ideoloji, sosyal baskınlık yönelimi, sağ kanat yetkecilik, dini yönelim ve ahlaki kimliğe verilen önem) ilişkisi tartışılarak, ilgili yazın ekseninde oluşturulan model sunulmuştur.

I.I. Ahlaki Geri Çekilme: Genel Çerçeve

Ahlaki faillik² [*moral agency*] hem acımasız davranmaktan sakınma biçiminde, hem de insanca davranmak için inisiyatif kullanma gücü olarak kendini gösterir (Bandura, 1999; Bandura 2001).

Ahlaki failliği açıklama girişimlerinde çoğunlukla ahlaki bilgi ve ahlaki muhakeme odaklı (örn., Kohlberg, 1969; Nucci, 2001; Piaget, 1932/1965; Turiel, 2002)

² Webster Sözlüğü'ndeki (www.webster-dictionary.net) ahlaki fail tanımından yola çıkılarak, ahlaki niteliğe sahip eylemler yapabilme kapasitesi olarak tanımlanabilir.

açıklamalar ve kanıtlar sunulmuştur³. Sosyal-bilişsel kuram ise ahlaki bilgi ve muhakemeye ilişkin bu açıklamaların, ahlaki düşüncenin ahlaki davranışla bağlantısını göz ardı ettiğini öne sürmekte ve insanların ahlaki standartlarla uyum içinde yaşamasını sağlayarak ahlaki failliği harekete geçiren benlik-düzenleyici mekanizmalar⁴ aracılığıyla yapılan ahlaki davranışları [*moral conduct*] ön plana

³ Bu yaklaşımlarda, ahlaki muhakeme ve perspektif alma becerileri başta olmak üzere bilişsel yeteneklerin bireylerin ahlaki davranışlarında belirleyici olduğu savunulmaktadır. Örneğin, bilişsel gelişim kuramcıları (Kohlberg, 1969; Piaget, 1932/1965), ahlaki davranış, ahlaki muhakemenin karmaşıklığıyla açıklamışlar ve hiyerarşik ahlaki gelişim aşamaları tanımlamışlardır. Ahlaki düşünceye odaklanan çalışmaların çoğu ahlaki muhakemenin olumlu sosyal davranış, saldırgan davranış ve suç içeren davranış üzerindeki etkisine odaklanmış ve örneğin, ahlaki muhakeme aşamalarının daha düşük seviyelerinde yer alanların daha saldırgan olduklarını (Berkowitz, Mueller, Schnell ve Padberg, 1986) ve daha fazla suç içeren davranışta bulduklarını ortaya çıkarmıştır (Stams, Brugman, Deković, van Rosmalen, van der Laan ve Gibbs, 2006). Bununla birlikte, sonraki dönemde örneğin, duyguları (Eisenberg ve Fabes, 1998; Hoffman, 1970) ve motivasyonları (Blasi, 1993) ön plana çıkaran gelişim açıklamalarının da yapıldığını belirtmekte fayda vardır.

⁴ “Benlik düzenleme, bir bireyin hedefe yönelik etkinliklerini zamanla ve değişen koşullar (bağlamlar) boyunca yönlendirmesine olanak veren içsel ve/veya transaksyonel süreçlere işaret etmektedir. Düzenleme, özgül mekanizmaların ve destekleyici meta-becerilerin kasıtlı ya da otomatik kullanımıyla düşünce, duygu, davranış ya da dikkatin değişmesi demektir. Benlik düzenleme süreçleri, rutinleşmiş

çıkarmaktadır (Bandura, Barbaranelli, Caprara ve Pastorelli, 1996). Bandura (1999; 2002), ahlaki düşünce ve ahlaki davranış arasındaki bağlantıyı benlik-düzenleyici mekanizmaların kurduğunu savunmuştur. Böylece, ahlaki muhakeme, sosyal bilişsel kuramda ahlaki davranışı güdüleyen bir dizi benlik-düzenleyici mekanizma ya da benlik-yaptırımı aracılığıyla ortaya çıkan davranışa dönüşür (Bandura ve ark., 1996).

Ahlaki geri çekilme ise benliği düzenleyici mekanizmaların etkinsizleştirilmesi; ahlaki failliği etkisiz hale getiren aracı işlemdir (Bandura, 1991; 1999). Kişinin ahlaken geri çekilmesiyle birlikte, ahlaki düşüncesi ile davranış arasında aracılık eden içselleştirilmiş benlik-yaptırımları devreden çıkar ve kişi artık davranışının herhangi bir ahlaki içeriminin ve yaptırımının olmadığına inanır. Artık ahlaki bir fail değildir. Böylece, ahlaki geri çekilme işlemi, ortalama bir insanın acımasız eylemler yapabilmesini sağlayan (belki de “iyi bir insanın kötülük yapmasına” yol açan) sosyo-bilişsel süreç/lerden oluşur (Bandura, 1990a; Bandura ve ark., 1996).

Ahlaki geri çekilme, sosyal bilişsel kuramın benlik düzenleme modeli içinde tanımlanmıştır. Modelde, insanların belirli bir hedef doğrultusunda hareket ederlerken kendi davranışlarını ve davranışın içinde meydana geldiği çevresel koşulları gözleyip kendi standartlarıyla, referans değerleriyle ve algıladıkları çevresel koşullarla karşılaştırarak, beklentilerine uyup uymaması doğrultusunda verdikleri aktivite engellendiğinde ya da amaç yönelimlilik farklı bir biçimde çarpıcı hale getirildiğinde başlar (örn., bir meydan okuma olduğunda, alışkanlık haline gelmiş davranış örüntülerinde başarısız olduğunda). (...)" (Karoly, 1993; s. 25)

duygusal tepkilere bağlı olarak davranışlarını düzenledikleri öne sürölmektedir (Brown, 1998; Bandura, 1986; Paciello, Fida, Tramontano, Lupinetti, ve Caprara, 2008). Modele göre, arzu ya da niyet, kişinin davranışını belirli bir biçimde değiştirmek için tek başına yeterli değildir ve birey, kendi davranışını benlik düzenlemenin temel mekanizmasının (öz-tepkisel etki) bazı alt-işlevleri aracılığıyla etkileyebilir (Bandura, 1986; 1991). Bu alt-işlevler *kendini gözleme, yargılama süreçleri ve öz-tepkidir* (Bandura, 1986). Birey, (1) kendi davranışını izleyerek, dikkatini davranışının belirli yönlerine vererek, davranışı üzerinde kontrol kurmaya başlar; (2) sonrasında yapılan eylem, yargılama işlevi doğrultusunda kişinin kendi davranışını durumsal olarak ve içsel standartları çerçevesinde değerlendirmesine olanak sağlar; (3) son olarak kişi, kendine ya değerlendirici (olumlu/olumsuz) ya somut (ödüllendirici/cezalandırıcı) tepkiler verir ya da tepki vermez (Bandura, 1986; Bandura ve ark., 1996).⁵

⁵ Görüldüğü üzere “ahlaki davranışın öz-düzenlenmesi, ahlaki düşünceden çok daha fazlasını içerir. Ahlaki yargı öz-tepkisel etkiye zemin hazırlar. Duygusal öz-tepkiler, standartların davranışı düzenlediğı mekanizmayı sağlar. İleriye dönük benlik-saygısı ve benlik-sansürü, kişisel standartlarla ilişkili eylemlerde ya da bu standartların çiğnenmesinde düzenleyici etkiler olarak hizmet ederler. İnsanlar kendilerine öz-doyum sağlayan ve bir benlik-değeri duygusu veren şeyler yaparlar. Genelde ahlaki standartlarını çiğneyen davranışlarda bulunmazlar, çünkü bu kendini ayıplamayla sonuçlanır. Kendini ayıplamadan daha büyük bir ceza yoktur.” (Bandura, 1991; s. 19-20)

Buna göre, davranışın planlı bir biçimde yapıldığı kabul edildiğinde, bir ahlaki ihlalde bulunan bireyin daha önce benimsemiş olduğu ahlaki standartlarına ya da ilkelerine aykırı bir davranışı fark etmesinin ardından kendini yargılayarak suçluluk ya da utanç gibi olumsuz bir duygu hissetmesi ve davranışını buna göre düzenlemesi beklenir.⁶ Ancak bazı durumlarda insanlar ahlaki ilkelerine aykırı davranışlarında bu duygulardan kaçınabilmektedirler. Duval ve Wicklund (1972; akt., Hogg ve Vaughan, 2007) standartlara uymamanın yarattığı rahatsızlığı gidermek için insanların davranışlarını standartlara uydurmaya çalıştıklarını ya da davranışın standarda uyumsuzluğunu görmezden gelme eğiliminde olduklarını öne sürmüştür. Carver ve Scheier (1981) standartlarla davranış arasındaki farklılığın yalnızca kişi, farkın azaltılamayacağına inandığında bir rahatsızlık yaratacağına inanmışlardır.

⁶ Elbette insanlar her zaman planladıkları biçimde amaca yönelik olarak davranmazlar. Bazı durumlarda planlı olmayan dürtülerin davranışı belirlediğine ilişkin kanıtlar bulunmaktadır. İnsanların standartlarına aykırı nasıl davranabildikleri incelenirken yalnızca planlı davranış değil, dürtüsel davranışlar da hesaba katılmıştır. Sezgisel kuramlar büyük ölçüde bu çizgide ilerler. Bu konu *Ahlaki Temeller* başlığında incelenmektedir. Bununla ilgili olarak, Bandura (1990b), ahlaki ya da ideolojik buyrukları izleyerek yapılan acımasız davranışın, bilinçli bir saldırı mekanizması olduğunu, bilinçdışı bir savunma mekanizması olmadığını vurgulamaktadır. Örneğin, dini ve sosyal buyruklar aracılığıyla ahlaki geri çekilme, savunucu bir inkarı değil, ileriye dönük olumsuz bir işlemi içerir (Osofsky, Bandura ve Zimbardo, 2005). Diğer ahlaki geri çekilme mekanizmalarında olduğu gibi, deneyimlerle desteklenmiş benlik-düzenleyici süreçlerde temellenirler.

Bandura (1986) ise standartlara uymayan davranışın ahlaki geri çekilme sayesinde rahatsızlık yaratmadığını öne sürmüştür⁷.

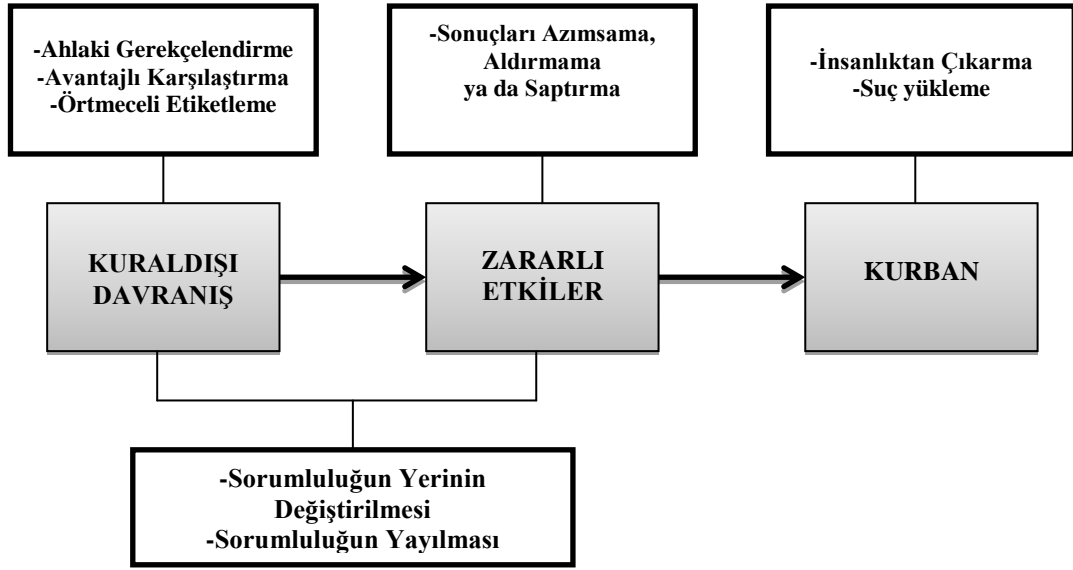
I.I.I. Ahlaki Geri Çekilme Mekanizmaları

Bandura'ya göre (1990a), insanlar yaptıkları şeyleri benlik doyumu ve bir benlik değeri duygusu kazanmak için yaparlar. Bunu sağlamak için gelişimin erken

⁷ Buraya kadar anlatılanlar doğrultusunda ahlaki geri çekilmenin aslında Festinger'in (1957) tanımladığı biçimiyle bilişsel bir çelişkiyi ortadan kaldırmak ve nahoş psikolojik durumdan kurtulmak için kullanılan bir araç ya da Bem'in (1967) Kendini Algılama Kuramı'nın önerdiği biçimiyle çelişkiyi açıklamak için kullanılan rasyonel akıl yürütmeler (davranış için olası dışsal ve içsel nedenler öne sürmek) olduğu akla gelebilir, ancak bireyin bir ahlaki standardın ihlalini ahlaki ihlal olarak görmesi için kurama göre benlik yaptırımlarının etkinleşmesi gerekir; etkinleşmiyorsa bilişsel bir tutarsızlık da söz konusu olmayacaktır, çünkü benlik yaptırımlarının ortaya çıkması ya da geri çekilmesi ortamdaki ipuçlarına (dışsal etmenler ve bireysel etmenler) doğrudan bağlıdır (bağlamsaldır) ve ahlaki geri çekilme mekanizmaları çelişkili bilişlerin görmezden gelinmesini sağlayarak bilişler arasında çelişki oluşturacak bir karşılaştırma yapmayı engeller. Diğer bir ifadeyle ahlaki geri çekilme, benlik yaptırımlarının devreye girmesini engelleyerek, çelişkili bir bilişin ortaya çıkmasında engelleyici bir rol oynar.

dönemlerinde dışsal baskılar ve sosyal yaptırımlarla davranışlarını düzenlerken, ileriki dönemlerde sosyalizasyon süreciyle birlikte ahlaki davranışa ilişkin benlik yaptırımlarına rehberlik eden ahlaki standartları benimseyerek içselleştirilmiş kontrol geliştirirler ve eylemlerini benlik yaptırımlarıyla düzenlemeye başlarlar (Bandura, 1986; 1999). Böylece, insanlar kendilerini suçlamaktan kaçınmak için ahlaki ihlallerden kaçınırlar, fakat ahlaki standartlar davranışın sabit içsel düzenleyicileri değildir (vicdan ve süperego açıklamaları bu kapsamda değerlendirilebilir), benlik yaptırımları etkinleştirilmedikçe davranışı etkilemezler ve düzenleyici benlik yaptırımlarının yani ahlaki tepkilerin acımasız davranıştan geri çekilmesine yol açan birtakım psikolojik süreçler vardır (Bandura, 1986; 1990a; 1999). Kendini değerlendirme tepkilerinin sansürlenebilen davranıştan ayrılabilirdiği araçlar yani ahlaki geri çekilme mekanizmaları olarak tanımlanan bu süreçler *ahlaki gerekçelendirme [moral justification]*, *avantajlı karşılaştırma [advantageous comparing]*, *örtmeceli etiketleme [euphemistic labeling]*, *sorumluluğun yerinin değiştirilmesi [displacement of responsibility]*, *sorumluluğun yayılması (ya da yayılması) [diffusion of responsibility]*, *sonuçları azımsama, aldırmama ya da saptırma [minimizing, ignoring or misconstruing the consequences]* ve *insanlıktan çıkarma [dehumanization]* ya da *suç yükleme [attributions of blame]* olarak sınıflandırılmıştır (Bandura, 1986). Bandura'nın (1986) ahlaki bir ihlalin odağındaki üç unsur olarak kabul ettiği kuraldışı davranış, bu davranışın yol açtığı zararlı etkiler ve davranışa maruz kalan kurban için farklılaşan mekanizmalar Şekil 1.1'de gösterilmektedir.

Şekil 1.1. Benlik düzenleme sürecinde ahlaki benlik yaptırımlarının farklı noktalarda seçici bir biçimde etkinleştirilmesine ya da zarar verici davranıştan geri çekilmesine aracılık eden mekanizmalar (Bandura, 1986; s. 376; Bandura ve ark., 1986; s. 365).

Bandura'nın yukarıdaki sınıflandırması temelinde ahlaki geri çekilme mekanizmalarına ve bunlara ilişkin örneklere yakından bakmak, mekanizmaların nasıl işlediğini anlamayı kolaylaştırabilir.

I.I.I.I. Kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri

Bu mekanizmalar zarar verici davranışın bilişsel kurgusuyla ilgilidir.

Ahlaki gerekçelendirme. Kişi, zarar verici davranışı bilişsel olarak yeniden yapılandırarak (uygunsuz davranışın daha yüksek bir sosyal ya da ahlaki amaca/değere hizmet ettiğini düşünerek), yani anlamını değiştirerek saygıdeğer hale getirir (Bandura, 1986; 2004). Bir gerekçe bulunarak kendini sansürleme engellenir ve böylece zarar verici davranış kişisel ve sosyal olarak kabul edilebilir kılınır. Bu gerekçe bazı durumlarda ahlaki bir sonuca ulaşmada zorunlu gaddarlıklar olarak görülebilir. Aslında ahlak felsefesinde deontolojik ahlak ile ereksel ahlak arasındaki ayırım göz önüne alındığında bu durumların ereksel ahlak anlayışıyla bağdaştığı görülebilir. Sonuçta “daha iyi” bir amaç için ahlaki ihlallerin kabul edilebilir olduğunu öne süren ereksel ahlak anlayışı, ahlaki bir ödevin yerine getirilmemesi için bir gerekçe işlevi görerek, kişinin ahlaki ihlali bilişsel olarak yeniden yapılandırmasına ve ahlaki ihlalde bulunmasına yol açabilir⁸ (deontolojik ahlak anlayışı ise sonuçta daha iyi bir ereğe ulaşmanın, ahlaki ödevin çiğnenmesini haklılaştırmayacağını savunacaktır).

Örneğin, savaş esnasındaki zarar verici davranışlarını engelleyebilecek benlik yaptırımlarını devre dışı bırakmak için kişi, kendi yaşam biçimini koruma, dünya

⁸ Unutulmamalıdır ki ahlaki gerekçelendirmenin ve diğer ahlaki geri çekilme mekanizmalarının ahlaka uygun olup olmadığı ne ahlak psikolojisinin ne de bu tezin meselesi değildir. Yine de askerlerin öldürmenin verdiği vicdan azabından kurtulmalarını sağlamak için çözüm olarak açıkça ahlaki gerekçelendirmeler sunan akademik girişimler (örn., Kilner, 2010) akademik ve uygulamalı alanda meseleyi ele alış biçimindeki görüş farklılıklarını göstermek açısından kayda değerdir.

barışını koruma, insanlığın şeytani bir ideoloji tarafından ele geçirilmesini engelleme, ulusunun uluslar arası sorumluluklarını yerine getirme gibi gerekçelendirmeler kullanabilir (Bandura, 1986). Yine, geçmişte yapılan kötülükler için “o zamanın şartları” kalıbını kullanmak sık kullanılan ahlaki gerekçelendirmelerdendir. Örneğin, II. Dünya Savaşı sırasında 200 bine yakın kadının Japonya’da seks kölesi yapılmasının o dönemin şartlarında kabul edilebilir bir şey olduğunu söylemek, bu acı verici davranışların ahlaki yükümlülüğünü ortadan kaldırmaya yönelik bir ahlaki gerekçelendirme değildir.

Diğer ahlaki geri çekilme mekanizmaları gibi, ahlaki gerekçelendirme de her zaman bir yanlılık barındırır. Avantajlı pozisyondaki insanların sosyal kontrolü sağlamak için kendileri yüksek düzeylerde şiddet uygularken, sosyal değişim için şiddet uygulayanlarla aynı fikirde olmamalarının ve onları protesto etmelerinin (Blumenthal, Kahn, Andrews ve Head, 1972; akt., Bandura, 1986) bu yanlılığın açık bir göstergesi olduğu söylenebilir.

Örtmeceli etiketleme. “Eylemler onlara ne isim verildiğine bağlı olarak farklı görünüşler alabilirler” (Bandura, 1986; s. 378). Kuraldışı davranış, örtmeceli etiketleme aracılığıyla maskelenir ya da saygıdeğer bir görünüm kazanır; zararlı edimler dolambaçlı laf kalabalığıyla yumuşatılır ve böylece davranışta bulunanlar bu zararlı edimin failliklerinden kurtulmuş olurlar (Bandura, 1986).

İşten kovma yerine “iş sözleşmesinin feshedilmesi”, öldürülen siviller için “sivil zayıf”, işkence yerine “sorgu yöntemi”, öldürme yerine “etkisiz hale getirme”, yalan söylemek yerine “yanlış beyanda bulunmak”, dövmek yerine “müdahalede bulunmak” ifadelerini kullanmak özellikle büyük gruplarda ve örgütlerde yöneticilerin kendi ağızlarından ya da medya aracılığıyla sıklıkla başvurdukları örtmeceli etiketleme örnekleri olarak sıralanabilir.

Avantajlı karşılaştırma. Davranışa ilişkin yargılar kısmen karşılaştırıldığı şeylere bağlı olduğundan, kişinin kendine kabul ettirmede zorlandığı acımasız davranışları, diğer acımasız davranışlarla karşılaştırması sonucunda kendi davranışını haklı, hatta bazı durumlarda iyiliksever olarak göstermesidir (Bandura, 1986). Bir coğrafyada yaşayan belirli bir kimliğe sahip insanların katledilmesini, o insanlarla benzer kimliklere sahip kötücül örgütlerin o dönemde daha kötü katliamlar yaptığını belirterek karşılaştırmak bir avantajlı karşılaştırma örneği olabilir. Yine, bir ergenin arkadaşını korumak için kavga ettikten sonra arkadaşının daha kötü dövüldüğünü söylemesi (Barchia ve Bussey, 2011) ya da bir valinin protesto yürüyüşünde polislin eylemcilere uyguladığı şiddeti önemsiz, hatta övgüye değer göstermek için eylemcilerin dükkânların camlarını kırmasını, polise attığı taşları ve bilyeleri ön plana çıkarması avantajlı karşılaştırmalardır.

I.I.I.II. Davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması

Bu mekanizmalar aracılığıyla bireyler zarar verici davranışla davranışın zararlı sonuçları arasındaki ilişkide oynadıkları faillik rolüne ilişkin farkındalıklarını ketleyerek kendilerini zarar verici davranışın ve sonuçlarının sorumluluğundan uzakta tutarlar.

Sorumluluğun yerinin değiştirilmesi. Sorumluluğun yerinin değiştirildiği durumlarda insanlar eylemlerinin kendi iradelerine bağlı olmadığını, otorite pozisyonundakilerden kaynaklandığını düşünürler ve böylece eylemlerinin gerçek failleri olmadıklarına inandıklarından, kendilerini yasaklayıcı tepkiler vermezler (Bandura, 1986). Savaş sırasında binlerce insanı ölüm trenlerine bindiren Nazi subayı Eichmann yaptığı eylemi otoritenin emirleri doğrultusunda yaptığını öne sürerek kendini eylemin kişisel sorumluluğundan kurtarmaya çalışmıştır (Arendt, 1963/2009). Yine, Milgram'ın (1974) otoriteye itaat deneylerinde katılımcılar kendileri gibi sıradan bir katılımcı olduklarına inandırıldıkları birine ölümcül düzeylerde elektrik şoku vermelerini meşru bir otorite olan araştırmacının emirleri doğrultusunda yaptıklarını, sorumluluğun kendilerine değil otoriteye ait olduğunu düşündüklerini bildirmişlerdir.

Sorumluluğun yayılması. Bir grubun ortaklaşa yaptığı ahlaki ihlalde gruptaki bireyler işbölümü sağlayarak, tek başlarına zararsız gibi görünen edimlerde

bulunurlar. Toplamda her birinin sonuçtaki ahlaki ihlal içeren davranışa katkısı yok denecek kadar azdır. Tek başlarına bireyler edimlerini sonuç davranıştan kolaylıkla ayrı tutabilirler ve böylece sorumluluk dağıtılmış, kimse yapılan davranıştan tek başına sorumlu olmamış olur (Bandura, 1986) (Herkes sorumluyorsa hiç kimse sorumlu değildir).

Linç girişimlerine ve kitle ayaklanmalarına katılan ya da tek tip üniforma giyilen meslekleri icra ederken, hatta hava karanlıkken insanlar, normalde davranmayacakları ölçüde saldırganca davranabilmekte, zaman zaman ahlaki normların dışına çıkabilmektedirler (Zimbardo, 1970; Zimbardo, Haney, Banks ve Jaffe, 1982; Mullen, 1986). Araştırmacılar bunu kitle içersinde yaşanan bir tür anonimleşmeyle ve *kimliksizleşmeyle* [*deindividuation*] açıklamaktadırlar (Zimbardo ve ark., 1982). Bu durumlarda kişi, ahlaki ihlalin sorumluluğu dağılacığından kitlenin bir parçası olarak ahlaki ihlallerin sorumluluğunu tek başına almaktan kurtulur⁹.

⁹ Bununla birlikte, kimliksizleşmenin ortamdaki ipuçları olumlu olduğunda olumlu sosyal davranışa, ipuçları olumsuz olduğundaysa antisosyal davranışa yol açtığı gösterilmiştir (Johnson ve Downing, 1979).

I.I.I.III. Davranışın sonuçlarını azımsama, aldırmama ya da saptırma

Bu mekanizma, bireylerin kendilerini davranışın sonuçlarından uzakta tutmalarını sağlar.

İnsanlar kişisel kazançları ya da sosyal nedenlerle diğerlerine zarar verici eylemler yaptıklarında eylemlerinin neden olduğu zararı azımsarlar ya da onunla yüzleşmekten kaçınırlar (Bandura, 1986). Bir araştırmada olumsuz sonuçları olan edimlerde yer alan grup üyelerinin kendilerine, olumlu ya da olumsuz sonuçlar deneyimleyen gruplardan ya da bireylerden daha az sorumluluk yükledikleri görülmüştür (Mynatt ve Sherman, 1975). Diğerlerinin acısı daha az görünür olduğunda insanların kendilerini engellemeleri çok daha kolay olur. Öyle ki Milgram'ın (1974) otoriteye itaat deneylerinden birinde zarar gören bireyin zarar veren bireye yakınlığı değişimlenmiş ve yakınlık arttıkça, dolayısıyla verilen zarar görünür oldukça, zarar verme edimi azalmıştır.

Bir şehri bombalama emri veren bir ülke başbakanının onlarca ölü olmasına karşın o kadar da çok sayıda ölü olmadığını söylemesi, biber gazından ölen insanlar olmasına karşın gazın doğal ve zarar verici olmadığını iddia ederek kullanımına onay vermek, iktidarın hatasıyla ölen insanlardan özür dilememek için gündem değiştirmek sırasıyla davranışın sonuçlarını azımsama, aldırmama ya da saptırmaya örnek olarak gösterilebilir.

I.I.I.IV. Kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri

Acımasız eyleme maruz bırakılan kişiyle ilgili mekanizmalardır. Opatow (1990) ve Staub'un (1990) ahlaki dışlama kavramsallaştırmalarının, bu türden mekanizmaların kapsamına girdiği söylenebilir.

İnsanlıktan çıkarma. Kişi karşısındakini insanlıktan çıkardığında artık onu kaygıları, duyguları ya da umutları olan bir insan olarak görmemeye başlar, dolayısıyla insan olmayan, insandan daha aşağı olan birine yönelik eylemlerde ahlaki kurallar geçerli olmaz ve ona daha büyük olasılıkla acımasız davranışlarda bulunulur (Bandura, 1986; Bandura, Underwood ve Fromson, 1975). İnsanlık tarihinde dinsiz, yabancı, cadı, zenci, militan, terörist olarak görülmelerinin, faillerinin gözünde insanların en ağır işkencelere kadar hak ihlallerine maruz bırakılmalarını meşrulaştıran araçlar oldukları söylenebilir. Örneğin, Göregenli (2012) işkencecilerin işkence yaptıkları insanları 'insan olmayan hainler' ve 'topluma zararlı ve yok edilmesi gereken varlıklar' olarak gördüklerini belirtmiştir.

İnsanlıktan çıkarma, bireyleri kategorize etmeyi gerektirir. Bir kişi bir grup üyesi olarak kategorize edildiğinde artık kendi başına bir birey olarak değil, grubunun prototipik özelliklerine sahip biri olarak algılanır ve insanlıktan çıkarılma olasılığı artar¹⁰. Bununla birlikte, insanlıktan çıkarma, gruplararası karşılaştırmaların (içgrup-

¹⁰ Hogg (2006) bunu kişiliksizleştirme [*depersonalization*] olarak tanımlamıştır.

Hogg'a göre kişiliksizleştirme insanlıktan çıkarma değildir. Bir kişinin dahil edildiği

dışgrup) yanı sıra kişilerarası (ben-diğeri) karşılaştırmalarda da ortaya çıkabilir (Haslam, 2006).¹¹

Haslam (2006), belli başlı insanlıktan çıkarma alanlarını etnisite ve ırk, toplumsal cinsiyet ve pornografi, engellilik, tıp ve teknoloji olarak sınıflandırmıştır.

Suç Yükleme. Kurbanların kendi çektikleri acılara kendilerinin neden olduğuna, acımasız davranışın suçlusunu olduklarına ilişkin inançtır (Bandura, 1986).

İnsanların belirli grupların içinde buldukları kötü koşulları hak ettiklerine ilişkin bir duyguya sahip olduklarını öne süren sistemi meşrulaştırma kuramına uygun olarak (Jost ve Banaji, 1994), acımasız davranışta bulunan ya da buna tanık olan

kategoriye yüklenen özellikler olumluysa (içgrup özellikleri hemen her zaman olumludur) o kişiyi kişiliksizleştirme lehte algılara yol açarken, olumsuz ve aşağılayıcıysa (dışgruba yüklenen özellikler bazen bu biçimde olabilir) kişiliksizleştirme o kişinin insanlıktan çıkarılmasına yol açabilir.

¹¹ Bürokratikleşme, mekanikleşme, şehirleşme ve sosyal hareketlilik insanların daha az kişisel temaslarda bulunmalarına yol açarak diğer insanlardan uzaklaşmalarına, onları artık kendileri gibi birer insan olarak görmemelerine yol açabilir. Örneğin, hekimlik ya da sosyal hizmet alanında memurluk gibi insanlarla görüşmenin rutinleştiği işlerde çalışanların insanları artık insan olarak görmemeye (Maslach ve Jackson, 1982; Maslach ve Pines, 1977), mesleğin zorunlu nesnelere olarak görmeye başladıkları bilinmektedir.

birinin, ahlaki ihlale maruz kalan kişinin grubuna atıfta bulunarak, maruz kaldığı acımasız davranış için onu suçlayacağı söylenebilir. Kurbanın sosyal grubuna ilişkin kalıpyargıların yanı sıra kurbanın yaptığı bir davranış ya da bireysel özellikleri de ona yapılacak acımasız davranışın suçunu ona yüklemek için kolaylaştırıcı bir işlev görebilir. “Kadınlar zor kullanılarak yapılan seksüel heyecan verici bulur” ya da giydiği kıyafetten ötürü kişiye yöneltilen “Yalnızca kötü insanlar tecavüze uğrar” (Burt, 1980; s. 217) gibi gerçek dışı tecavüz mitleri bu bağlamda düşünülebilir. Böylece tecavüze uğrayan kişi acımasız davranışa neden olanmış gibi gösterilir. Sokakta donarak ölen bir evsiz yoksul olmasının kendi suçu olduğunu düşünmenin, misafirhanelerden sorumlu kurumlarda çalışanların ve halihazırdaki sistemi destekleyenlerin kurbanı suçlamalarının kurban odaklı ahlaki geri çekilme mekanizmalarından biri olduğu söylenebilir. Yine, Türkçe’deki “kendisi kaşındı” deyimini, ahlak dışı bir davranışın sorumluluğunu zarar gören bireye yüklemenin “hakklılığına” işaret eder.

Çeşitli ahlaki geri çekilme mekanizmaları içsel kontrolü zayıflatmada çoğunlukla birlikte işlerler (Bandura, 1986). Örneğin, suç yükleme birinin değerini düşürmeye ve ahlaki gerekçelendirmeye yol açabilir. Bar-Tal’ın (1990) *gayrimeşrulaştırma* tanımı da, bazı durumlarda bu mekanizmaların bir arada kullanıldığına işaret etmektedir. Gayrimeşrulaştırma, acımasız davranışta bulunulan kişiye ya da gruba suç yükleyerek ve insanlıktan çıkararak o kişinin ya da grubun meşruiyetini ortadan kaldırmak ve kendi davranışına ahlaki bir gerekçelendirme sağlamak biçiminde işleyebilir.

Yukarıda görüldüğü üzere mekanizmalar, Bandura'nın ahlaki geri çekilmeyi bütüncül bir yapı olarak önermesinden önce ve sonra ayrı birer araştırma konusu olarak çeşitli meseleler üzerinden çalışılmıştır (örn., Maslach ve Jackson, 1982; Milgram, 1974). Ancak, bir sonraki bölümde de görüleceği üzere, tek yapılı bir değişken olarak tanımlandığı biçimiyle Bandura'nın ve onun kuramsal çerçevesinin izinden gidenlerin çalışmalarının (örn., Bandura ve ark.,1996) geniş bir çeşitlilik göstermediği, özellikle çocuk ve ergenlerin saldırgan davranışlarına odaklandığı söylenebilir.

Sözü edilmesi gereken son bir nokta ahlaki geri çekilmenin, yalnızca bireysel düzeyde değil aynı zamanda sosyal sistemler düzeyinde de işlevlilik gösterdiğidir. Bandura (2004) akciğer kanserine yol açmasına ve bağımlılık yapmasına karşın tütün şirketlerinin sigara tüketimini artırmaya yönelik girişimlerinin, silah satıcılarının ve üreticilerinin bu işi ortak iyilik için yaptıklarını iddia etmelerinin, aslında zarar verici davranışların ahlaki yaptırımlardan geri çekilmesinin kolektif düzeylerdeki görünümleri olduğunu vurgulamaktadır.

Ahlaki geri çekilmeyi genel hatlarıyla betimledikten sonra aşağıdaki bölümlerde çalışmanın kuramsal çerçevesinin daha önce kısaca belirtilmiş olan diğer sınırları çizilmiştir. Buna göre, ilerleyen dört alt bölümde ahlaki geri çekilmenin sonuç davranışlarla önceki çalışmalarda saptanılan ilişkilerinden, bütünsel yapısından, bağlamından ve izleyicinin ahlaki geri çekilmesinden söz edilmiş ve bu sınırlar içinde kurulan hipotetik model sunulmuştur.

I.II. Ahlaki Geri Çekilmenin Sonuç Davranışlarla İlişkisi ve Yapısı

Bu çalışmanın amacından¹² biraz sapmak anlamına gelse de öncelikle ahlaki geri çekilmenin sonuç davranışlarla ilişkisinden kısaca söz etmek, ortaya çıkışında rol oynayan etmenleri saptamanın gerekliliğine işaret etmesi bakımından yararlı olabilir. Ek olarak, yukarıda ahlaki geri çekilme mekanizmalarından tek tek söz ettikten sonra, bu noktada bütününe ne tür bir yapı olduğuna ilişkin olarak yapılacak bir tartışma, olgunun daha bütünlüklü biçimde tanımlanmasını kolaylaştırabilir.

Ahlaki geri çekilmenin sonuç davranışlar üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların çoğunluğu, saldırgan davranışlarla arasındaki ilişki üzerinedir. Bu çalışmalarda daha fazla ahlaki geri çekilme bildiren çocukların daha az ahlaki geri çekilme bildirenlerle karşılaştırıldığında daha fazla saldırganlık gösterdikleri (örn., Bandura ve ark., 1996, 2001), ahlaki geri çekilmenin saldırganlık üzerindeki etkisinin zaman boyu devam ettiği (Barchia ve Bussey, 2011; Paciello ve ark., 2008), ebeveynlik davranışlarıyla çocuk suçluluğu arasındaki ilişkide aracı bir rol oynadığı (Pelton, Gound, Forehand, ve Brody, 2004) bildirilmektedir. Buna paralel olarak ergenlerle yapılan ahlaki geri çekilme çalışmalarına bakıldığında ahlaki geri çekilme seviyesi arttıkça akran zorbalığının arttığı gözlenmiştir. Örneğin, Kanada'da kendi bildirdikleri zorbalık davranışlarının sıklığı az olanlarla karşılaştırıldığında, daha fazla zorbalık bildiren

¹² Bu çalışmanın amacı, ahlaki geri çekilmeyle ilişkili sonuç davranışları değil, tanık olunan ahlaki ihlallerde ahlaki geri çekilmeye yol açan etmenleri, bir bakıma kullanılmalarına yol açan tetikleyicilerini araştırmaktır.

öğrencilerin (8 ila 10. sınıflar) daha yüksek seviyelerde ahlaki geri çekilme gösterdikleri görülmüştür (Hymel, Rocke-Henderson ve Bonnano, 2005). Benzer şekilde, Portekiz’de 6-9. sınıflardan öğrencilerde yüksek seviyede ahlaki geri çekilme, akran zorbalığının rolüne ilişkin olumlu tutumları, düşük seviyede ahlaki geri çekilme ise kurbanın savunucusuna ilişkin olumlu tutumları yordamaktadır (Almeida, Correia ve Marinho, 2010).

Ek olarak, ahlaki geri çekilmenin bilgisayar korsanlığıyla (Rogers, 2001), spor müsabakalarında gözlenen antisosyal davranışlarla (Boardley ve Kavassanu, 2010), kişinin yurttaşlık görevlerini ihlal etmesiyle (Caprara, Fida, Vecchione, Tramontano ve Barbaranelli, 2009), idam cezası hükmünü gerçekleştirmeyle (Osofsky ve ark., 2005) ve savaşa ilişkin tutumlarla (Aquino, Reed, Thau ve Freeman, 2007; Jackson ve Gaertner, 2010; McAlister, Bandura ve Owen, 2006) ilişkisinin incelendiği çalışmalar ve kurumlardaki yozlaşmayla ilişkisine bakılan bir dizi çalışma da (örn., Claybourn, 2011; Moore, 2008) göze çarpmaktadır. Bu çalışmalarda örneğin, işleri gereği insan öldürmelerine karşı yüksek ahlaki standartları bulunan cellâtların ahlaki geri çekilme mekanizmaları aracılığıyla eylemlerini gerekçelendirdikleri (Osofsky ve ark., 2005), mahkûmların ahlaki geri çekilme seviyeleri arttıkça çete- ilişkili etkinliklerde bulunma olasılıklarının da arttığı gösterilmiştir (Wood, Moir ve James, 2009).

Sözü edilen çalışmalarda tanımlandığı biçimiyle ahlaki geri çekilmenin kalıtsal olarak ya da erken gelişimsel süreçte şekillenen kalıcı bir özellik mi, yoksa bağlama

göre farklılaşabilen bir yönelim mi olduğu konusunda çok belirgin olmasa da bir belirsizlik olduğu söylenebilir. Saldırganlık ve zorbalık çalışmalarında ahlaki geri çekilme, insanların mekanizmaları daha az ya da daha fazla kullanmasına işaret eden bireysel bir eğilim olarak sunulmaktadır. Örneğin, Paciello ve arkadaşları (2008) bu mekanizmaların özçakar peşindeyken yapılan ihlaller için kullanıldıkça zaman içinde kristalize olduklarını öne sürmüştür. Yine, Hymel, Schonert-Reichl, Bonanno, Vaillancourt ve Henderson (2010), ahlaki geri çekilme sıklığının yüksek olduğu bireysel bir karakteristiğin ortaya çıkarılmasına ilişkin çalışmalara gereksinim olduğunu belirtmiştir.

Oysa ahlaki standartların ihlal edilmesini kolaylaştırıcı etmenlere odaklanan sosyal psikoloji çalışmalarından (örn., Haney, Banks ve Zimbardo, 1973; Milgram, 1974) yola çıkarak ahlaki geri çekilmeye durumsal ve bireysel etmenlerin ortaklaşa bir role sahip olduğu öne sürülebilir. Ahlaki geri çekilme mekanizmalarının devreye girmesinde çevresel etmenler oldukça önemlidir. Örneğin, Beu ve Buckley (2004) siyasi liderlerin astlarında ahlaki geri çekilme yaratabileceklerini ve otorite suçlarına neden olabileceklerini kapsamlı bir biçimde açıklamıştır. Bununla birlikte, Bandura (1996) zarar verici davranışın kişisel ve çevresel etkilerin etkileşiminin bir ürünü olduğunu, sosyal ideolojilerin, pratiklerin ve temize çıkaran kurumsal düzenlemelerin ahlaki geri çekilmeyi kolaylaştırdığını, sosyo-yapısal ve kişisel etkilerin bütünleştirilmiş nedensel yapıda yardımcı belirleyiciler olarak işlev gördüğünü belirtmektedir. Yine, Moore (2008), ahlaki geri çekilmenin bireysel düzeyde bir işlevlilik gösterse de kalıcı bir kişilik özelliği olarak görülmediğini,

sosyal bağlamlar tarafından etkilenen ve zaman boyu gelişen bilişsel bir yönelim olarak düşünüldüğünü belirtmektedir.

Ahlaki geri çekilme, bu çalışmada da bireysel ve çevresel etmenlerden bağımsız/öncülsüz bir güdülenme olarak ele alınmamaktadır; ahlaki geri çekilmenin çevresel ve kişisel etkilerin karşılıklı etkileşiminin bir sonucu olarak tetiklendiği düşünülmektedir. Bu doğrultuda, çalışmada bireysel değişkenlerin yanı sıra durumsal değişkenlerin rolü de incelenmektedir.

I.III. Farklı Bağlamlarda Ahlaki Geri Çekilme

Daha önce de belirtildiği gibi, sosyal bilişsel kurama göre ahlaki standartlar vicdan ve süperego gibi, davranışın sabit içsel düzenleyicileri değildir; benlik yaptırımları etkinleştirilmedikçe davranışı etkilemezler ve ahlaki geri çekilme mekanizmaları, düzenleyici benlik yaptırımlarının davranıştan geri çekilmesine yol açar (Bandura, 1986; 1990a; 1999). Bu açıklama, söz konusu mekanizmaların sabit olmadığını, bağlamsal olduğunu vurgulamaktadır. Bandura, ahlaki benlik tepkilerinin, davranıştan sosyal ve psikolojik etmenlere bağlı olarak seçici biçimde geri çekildiğini vurgulamaktadır (Bandura, 1991; Caprara, Barbaranelli, Pastorelli ve Regalia, 2001). Elbette ahlaki geri çekilme mekanizmalarının etkinleşmesinde kolaylaştırıcı bazı çevresel etmenler vardır. Örneğin, tek tip kıyafet giymek sorumluluğun dağılmasında (Haney ve ark., 1973; Rehm, Steinleitner ve Lilli, 1987), bir üniversitede uzman birinin talimatlarını yerine getirmek sorumluluğun yer

değiştirmesinde (Milgram, 1974) ya da insanlarla rutin görüşmeler içeren bir işte çalışmak insanlıktan çıkarmada (Maslach ve Jackson, 1982) rol oynayabilir.

Ahlakla ilgili bilgilerin çok sayıda olması insanların ahlaki ihlallerle karşılaştıklarında verdikleri kararları tek bir model içinde açıklamayı neredeyse olanaksız hale getirir. Örneğın, ahlaki geri çekilmenin etnik azınlık olmakla (Pelton ve ark., 2004), sporla (Boardley ve Kavassanu, 2010) ya da orduya verilen destekle (McAlister, 2001) ilişkisini inceleyen çalışmalar özgül ölçüm araçları da geliştirerek bağlamsal bir çizgide ilerlemiştir. Bu çalışma ise *siyasal yaşamda* tartışma konusu olan belirli ahlaki durumları değerlendirirken ön plana çıkan kişisel ve çevresel etmenlerle sınırlandırılmıştır.

Bununla birlikte, önceki çalışmalar büyük ölçüde ahlaki ihlalin öznesinin aynı zamanda ahlaki geri çekilme yaşayan birey olduğu durumlara odaklanırken, bu çalışma ahlaki ihlale tanık olan bireylerin ahlaki geri çekilmelerine odaklanmaktadır.

I.IV. Ahlaki İhlallere Tanıklıkta Ahlaki Geri Çekilme

Buraya kadar ahlaki ihlalde bulunan bireylerin ahlaki geri çekilmesinden söz edilmiştir. Ancak, bireylerin başkasının yaptığı ahlaki ihlallere tanık olurken de ahlaki geri çekilme yaşayabildikleri söylenebilir.

Ahlaki ihlallere tanık olmak, birey için rahatsızlık verici bir durumdur. Örneğin, askerlerin savaş sırasında, ahlaki inançlarını ve beklentilerini ihlal eden eylemlerde bulunmalarının ve bunları önlemede başarısız olmalarının yanı sıra ihlallere tanık olmalarının da uzun dönemde duygusal, psikolojik, davranışsal ve sosyal olarak zarar verici olabildiği¹³ belirtilmektedir (Litz ve ark., 2009). Günlük yaşamda insanlar, karşılıklı etkileşim içeren durumlarda, özellikle de medyada ahlaki standartlarına uymayan birçok bilgiyle karşılaşır. Olağan koşullar altında bu türden durumlarla karşılaştıklarında ahlaki kurallarına uygun davranılmasını beklerler. Örneğin, Schmidt, Rakoczy ve Tomasello (2012), üç yaşındaki çocukların, ahlaki norm ihlaline, içgruptan ya da dışgruptan birine yapılmış olmasından bağımsız olarak etkin biçimde tepki verdiklerini gözlemişlerdir.

Daha önce belirtildiği gibi, ahlaki geri çekilme, benliği düzenleyici mekanizmaların etkisizleştirilmesi; ahlaki failliği etkisiz hale getiren aracı işlem olarak tanımlanmıştır (Bandura, 1991; 1999). Ahlaki failliğin eyleyen olmanın yanı sıra tanık olmayı, dolayısıyla eyleme tutum, değerlendirme ya da görüş bildirme aracılığıyla müdahil olabilmeyi de içerdiği ön kabulüyle, ahlaki geri çekilme kavramsallaştırması ahlaki bir ihlale tanık olmaya uyarlanabilir. Böylece, ahlaki bir ihlale tanıklık eden birinin de izlediği davranışa ilişkin yargısını ifade ederken ahlaken geri çekilebileceği söylenebilir. Buna göre, ahlaki standartları ahlaki bir davranışı değerlendirmek için kullanan birey ahlaki bir ihlale tanık olduğunda,

¹³ Litz ve arkadaşlarının (2009) ifadesiyle 'ahlaki yaralanma'ya [*moral injury*] yol açabilir.

bireyin benlik düzenleyici mekanizmaları devreye girerek, gözlediği durumun/davranışın/nesnenin ahlaki bir ihlal olduğunu fark etmesini ve buna göre davranmasını sağlar. Ancak, bazı durumlarda birey kendi ahlaki standartlarına aykırı bir ahlaki ihlale tanık olduğunda, bunun ahlaki bir ihlal olduğunu fark edemeyebilir. Bu durumlarda, ahlaki standartlarıyla ahlaki değerlendirmesi arasında düzenleyici olan benlik yaptırımlarının ahlaki geri çekilme mekanizmaları aracılığıyla kesintiye uğratıldığı, yani bireyin ahlaki geri çekilme yaşadığı söylenebilir.

Barış ve çatışma psikolojisi ve medya çalışmaları üzerine odaklanan önceki bazı çalışmaların, ahlaki geri çekilmeyi bu kapsamda (izleyicinin ahlaki geri çekilmesi) ele aldığı söylenebilir (örn., Jackson ve Gaertner, 2010). Jackson ve Sparr (2005) ahlaki geri çekilme mekanizmalarının, tutumların içinde görünür olduğunu ve ahlaki geri çekilmenin, kişinin bir ifadeye katılıp katılmamasının gücüyle ölçüldüğünü öne sürmüşlerdir. Bu görüşe paralel bir çalışmada Jackson ve Gaertner (2010), kişinin ülkesinin savaşa girip girmemesine ilişkin kararlarında ahlaki geri çekilme mekanizmalarını ne ölçüde kullandıklarını incelemiştir. Diğer bazı çalışmalar da (Grussendorf, McAlister, Sandstrom, Udd ve Morrison, 2002; McAlister, 2001; McAlister ve ark.,2006) insanların ülkelerinin askeri müdahalelerine dışarıdan destek verirken yaşadıkları ahlaki geri çekilme üzerine temellenmiştir. Yine, Leidner, Castanol, Zaiser ve Giner-Sorolla (2010), bireylerin kendi ülkelerinin Irak Savaşı'nda sivillere ve esirlere yönelik kötü davranışlarında ahlaki geri çekilme mekanizmaları kullanarak duruma ilişkin adalete direndiklerini göstermiştir.

Görüldüğü üzere, bu çalışmalarda ele alındığı biçimiyle ahlaki geri çekilme, aslında bireyin kendisinin olası eylemin öznesi olmadığı, fakat eyleme tanık olduğu ahlaki ihlal durumlarında deneyimledikleridir. Böylece birey acımasız davranışa verdiği destekten geri çekilmektedir.

Ahlaki İhlallere Tanıklıkta Ahlaki Geri Çekilme Mekanizmalarının İşleyişi. Ahlaki ihlallere tanıklıkta ahlaki geri çekilme, ahlaki bir ihlali izleyen bireylerin, bu ihlale tanık olup müdahalede bulunmadıkları klasik bir örnek olan Kitty Genovese olayı¹⁴ çerçevesinde tartışılabilir¹⁵. Böylece, bu olaya ilişkin olası açıklamaları kapsayıcı bir açıklama da izleyicilerin benlik düzenleyici mekanizmalarının etkisiz hale gelmiş olması olacaktır. Çizelge 1.1’de olaya tanık olanların olası ahlaki geri çekilmeleri gösterilmektedir.

¹⁴ Yirmili yaşlarındaki bir kadın 1964 yılında New York’ta 35 dakika boyunca onu yaralamaya devam eden saldırganının elinden kurtulmaya çalışmasına karşın öldürülmüş ve bu süre boyunca olaya tanık olan 38 komşu, apartmanlarından olayı izlerken hiçbir şey yapmamıştır. Olaya tanıklık eden insanların herhangi bir biçimde müdahale etmemeleri, özellikle sosyal psikologlar tarafından uzun süredir tartışılmaktadır (Bkz. Cialdini, 2001).

¹⁵ Söz konusu olayda bazı izleyicilerin, bir insanın başka bir insanı defalarca öldüresiye yaralamasını ahlaki bir ihlal olarak değerlendirmeyebileceği düşünülebilir. Bu birey, ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullanmayacak ve olayı umursamayacaktır.

Çizelge 1.1. *Kitty Genovese olayına tanık olanların olası ahlaki geri çekilmeleri*

Ahlaki Geri Çekilme Mekanizmaları	Mekanizmaların Kitty Genovese olayına tanık olanlardaki olası işleyişlerine örnekler
<i>ahlaki gerekçelendirme</i>	-“İki kişi arasında olan iki kişi arasındadır. Burası özgür bir ülke ve insanlara dışarıdan müdahale edilmemelidir” -Kadın ve erkeği çift olarak düşünüp, “Aile içinde olur böyle şeyler” diye düşünmek -“Toplumun yozlaşmaması için kadınlara zaman zaman şiddet uygulanmalıdır”
<i>avantajlı karşılaştırma</i>	-“Kadın erkeği aşağılamış olmasaydı erkek de bir şey yapmazdı” -“Kadın ona daha kötü bir şekilde zarar vermiş olmalı”
<i>örtmeceli etiketleme</i>	-“Aşağıda bir ‘aile kavgası’ yaşanıyor” -“Dersini alıyor”
<i>sorumluluğun yerinin değiştirilmesi</i>	-“Belli ki çete üyesi, eğer patronunun dediklerini yapmasa kendisi zarar görecektir”
<i>sorumluluğun yayılması</i>	-Ahlaki ihlalin öznesinin grubu, saldırgan olaya tanık olmada sorumluluğun ondan alınıp grubuna aktarılmasına ve onun bireysel sorumluluğunun azaltılmasına yol açmış olabilir. Tanığa göre saldırgan, yalnızca grubunun olağan pratiklerini gerçekleştiriyordur. -“Bir namus meselesi olabilir” ¹⁶

¹⁶ Bu, bir ahlaki gerekçelendirme de olabilir, fakat aynı zamanda sorumluluğun, saldırgandan alınıp saldırganın grubuna atfedilmesi de söz konusudur.

Çizelge 1.1. *Devam*

Ahlaki Geri Çekilme Mekanizmaları	Mekanizmaların Kitty Genovese olayına tanık olanlardaki olası işleyişlerine örnekler
<i>sonuçları azımsama, aldurmama ya da saptırma</i>	-Aşağılayıcı/zarar verici bir durumun olup olmadığına ilişkin belirsizlik algısı (“Bir film seti bile olabilir, hem hiç kimse de müdahale etmiyor” ¹⁷) aşağılayıcı sonuçlara aldurmamaya yol açmış olabilir.
<i>insanlıktan çıkarma</i>	-“Öldürme gibi bir niyeti yok besbelli, korkutup bırakacak. Hem kadın ciddi bir şekilde zarar görseydi, bu kadar uzun süre koşabilir miydi?”
<i>suç yükleme</i>	-Kadının bir seks işçisi ya da hırsız olarak olaya tanıklık eden tarafından insandan daha aşağı bir varlık olarak ve zarar verilmeyi hak eden biri olarak algılanmış olması. -“Giyiminden kuşamından belli bu kadının nasıl biri olduğu” -“Erkekler, kadınlar hak etmedikçe onlara zarar vermezler” -“Nasıl da bağırıyor; demek ki suçunu biliyor”

Ahlaki geri çekilme mekanizmalarının, tanık olunan bir ahlaki ihlalde yaşanan ahlaki geri çekilmeye de ahlaki ihlalde bulunan bireyin yaşadığıyla benzer biçimde işlediği söylenebilir. Yine de insanların, dışarıdan gözledikleri bir ahlaki ihlalde, sosyalleşme sürecinde edindikleri ahlaki standartlarından geri çekilmeleri, olaya doğrudan müdahil olmadıkları ve ahlaki ihlalin öznesi olmadıklarından farklı biçimde

¹⁷ Bu türden bir tepki *toplumsal kanıt ilkesi* olarak adlandırılmaktadır (Cialdini, 2001).

işlemektedir. Bu fark, özellikle sorumluluğun yayılması mekanizmasında görünür olur. Sorumluluğun yayılması, bireyin belirli ortak bir amaç doğrultusunda kendisine benzer diğerleriyle birlikte eylediği durumlarda gerçekleşiyorsa, izleyici de ahlaki ihlalin öznesini belirli bir grubun üyesi olarak görüp yaptığı davranışın sorumluluğunu bütün bir gruba yükleyebilir. Sorumluluğun yayılmasında ahlaki ihlalin sorumlusu bütün bir grup ya da sistem olarak görülürken, sorumluluğun yerinin değiştirilmesinde grubu ya da sistemi yönlendiren belirli bir güce sahip bir birey ya da bir grup, ahlaki ihlalin sorumlusu olarak görülür.¹⁸

Çizelge 1.1'deki örneklerden de fark edileceği üzere, ahlaki bir ihlale tanık olan birinin ahlaki geri çekilmesinde bir takım bireysel ve durumsal değişkenler rol oynamaktadır. Örneğin, “erkekler, kadınlar hak etmedikçe onlara zarar vermezler” gibi suç atarak, tanık olunan ahlaki ihlali meşrulaştırmada, yargıda bulunan kişinin kadınlara ve kadınlığa ilişkin ideolojisi büyük olasılıkla rol oynayacaktır. Yine, kurbanın bir seks işçisi olarak etiketlenmesiyle ve bu grubun üyesi olarak algılanmasıyla, yargıda bulunan kişi, seks işçilerine ilişkin tutumuna bağlı olarak kurbanı insanlıktan çıkarabilir.

Özetle, izleyici siyasal yaşamda aynı zamanda etkin bir faildir; dolayısıyla ahlaki ihlaller karşısındaki tutumu, izleyici konumundan sıyrılarak ahlaki fail olmasına yol açmakta ve ahlaki geri çekilme yaşamasına olanak sağlamaktadır. Daha önce de

¹⁸ Bu mesele, ikinci çalışmanın Tartışma bölümünde daha ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

belirtildiği gibi, bu çalışmada ahlaki ihlallere tanıklıkta ahlaki geri çekilmenin, devlet ya da başka bir örgütün gerçekleştirdiği ahlaki ihlallerde kamuoyu görüşünün nasıl şekillendiğine ilişkin bilgi sağladığı öne sürülmektedir. Birey, ahlaki ihlallere tanıklık karşısında ahlaki geri çekilme yaşamadan, ahlaki ilkelerini sürdürecektir midir yoksa ahlaki geri çekilme yaşayarak ahlaki ihlal karşısında duyarsız mı kalacaktır? Bu ayrımın, ahlaki meselelere ilişkin siyasal olaylarda bireylerin siyasal tutumlarıyla ve dolaylı olarak da siyasal katılım davranışlarıyla ilişkisini anlamaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

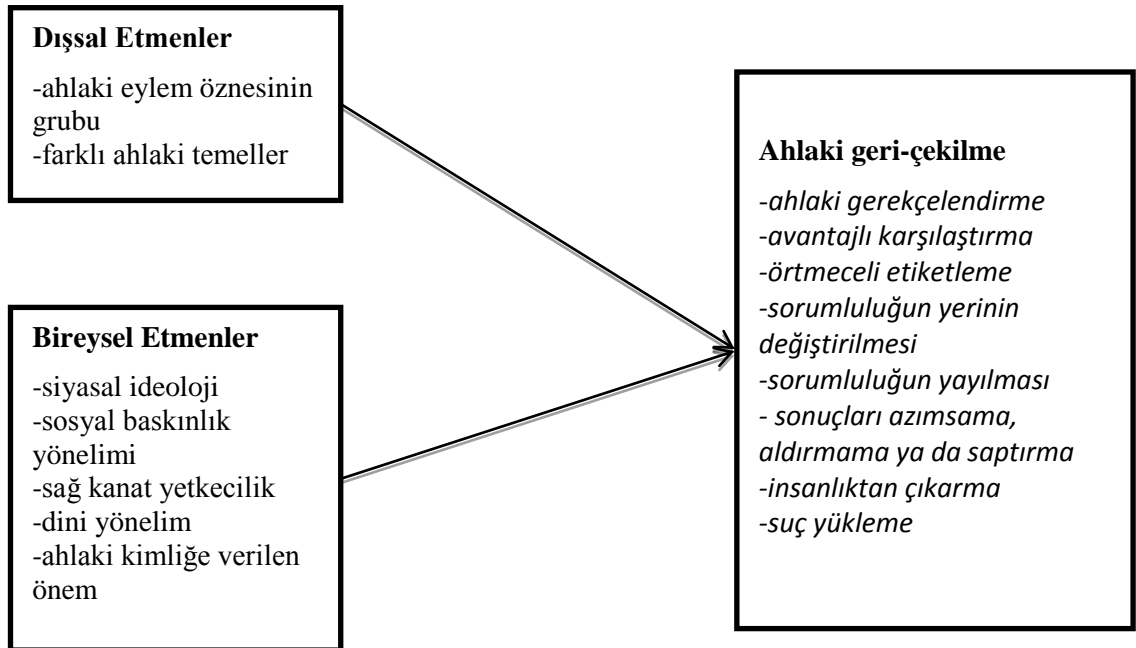
I.V. İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesine İlişkin Sosyal Psikolojik Bir Model

Bandura (1986; s., 486) davranışın kural dışı olup olmadığına ilişkin yargıyı etkileyen çok sayıda faktör olduğunu belirtmiş, bunlardan bazılarını “yanlış yapanların yaşı, cinsiyeti, etnik kökeni ve sosyal statüsü gibi özellikleri, ahlaki ihlalin doğası, eylemin gerçekleştiği bağlamlar, algılanan durumsal ve kişisel güdüleyiciler, eylemin uzun ve kısa vadedeki sonuçları, kişisel yaralanmaya ya da malın zarar görmesine yol açıp açmaması, kurumlara ve şirketlere mi yoksa bireylere mi yöneltildiği, kurbanların özellikleri ve algılanan suçlulukları” olarak sıralamıştır. Bandura (1986), ileriki çalışmalarda ahlakla ilgili bileşenlerin bu kadar çok sayıda olmasıyla, sosyal etkilerin farklı faktörleri nasıl ağırlıklandırdığıyla ve insanların hangi türden birleşik kurallar kullandıklarıyla ilgilenilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Bu doğrultuda, mekanizmaların devreye girmelerinde tetikleyici rol oynayabilen etmenlere ilişkin daha fazla açıklamaya gereksinim olduğu söylenebilir. Bu

çalışmada Bandura'nın yukarıda önerdiği faktörlerden ve ilgili yazından yola çıkılarak ahlaki geri çekilme mekanizmalarının kullanılma sıklığını ve türlerini etkilediği düşünülen etmenlere odaklanılmış ve bu ekseninde içsel (kişisel) ve dışsal (çevresel) etmenleri içeren bir model oluşturulmuştur (Bkz. Şekil 1.2). Siyasal yaşamda tartışma konusu olan bazı ahlaki ihlal durumları (haksız işten çıkarmalar, işkence, savaşta yapılan zulümler, polis şiddeti, kutsal nesnelere zarar görmesi) için kritik olduğu düşünülen bireysel ve dışsal etmenlerin ahlaki geri çekilme ile ilişkileri ilerleyen başlıklar altında açıklanmaktadır.

Şekil 1.2. İzleyicinin ahlaki geri çekilmesini etkileyen başlıca etmenler

İnsanlar yanlış yapanın eylemini değerlendirirken gözledikleri davranışı öncelikle kendi standartlarıyla karşılaştırırlar, fakat Bandura'nın yukarıda ahlaki düşüncenin

bileşenleri olarak önerdiği etmenler bu değerlendirmede ahlaki geri çekilme mekanizmalarının devreye girmesine yol açarak ahlaki bir ihlali meşru hale getirmelerine, yapılan davranışın ahlaki içerikten geri çekilmesine yardımcı olabilir. Bu çalışma işte bu etmenlerin ahlaki geri çekilmeyle ilişkisini, siyasal yaşamda tartışma konusu olan belirli ahlaki durumlarda ele almaktadır.

I.V.I. Dışsal Etmenler ve Ahlaki Geri Çekilme

Bu çalışmada ahlaki eylem öznesinin grubu (içgrup/dışgrup) ve ahlaki eylemin niteliği (farklı ahlaki temeller) ahlaki geri çekilmeyi etkileyen başlıca dışsal etmenler olarak öne sürülmektedir.

I.V.I.I. Ahlaki Eylem Öznesinin Grubu ve Ahlaki Geri Çekilme

Ahlaki yargının edimleri ya da durumları değerlendirmekten çok, insanları değerlendirmekle ilgili olduğuna ilişkin gittikçe destek alan bir görüş vardır (Pizzaro ve Tannenbaum, 2011). Örneğin, Sherman ve Haidt (2011) bazı durumlarda bir duygunun (tiksinme) bir bireyi bir insandan daha az bir şey olarak algılamaya yol açarak (kimliksizleştirerek) ahlaki çemberin dışına itebildiğini ya da birine ilişkin duyguların (sevimsizliğe gösterilen tepki) ahlaki çemberi genişletebildiğini belirtmektedirler. Bireylerin diğerlerini en basit düzeyde biz ve onlar olarak kategorize ettiği (Billig ve Tajfel, 1973) ve duyguların bu kategorilere eşlik ettiği

(Smith, Seger ve Mackie, 2007) düşünülduğünde, diğerlerini değerlendirirken, belki de en önemli değerlendirme ölçütü olarak o bireylerin gruplarını ya da kendi gruplarından bireylerin o gruplara bakışını temel aldıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Gruplararası ilişkiler odaklı bir bakış açısıyla, insanların, yalnızca kendi eylemleri için değil grubunun ya da başkalarının eylemleri için de ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullandıkları söylenebilir. İnsanların bir durumu gözlerlerken doğrudan etkilenmeseler de grupları ya da gruplarının üyeleri adına duygular yaşayabildikleri (Yzerbyt, Dumont, Wigboldus ve Gordijn, 2003) hesaba katıldığında grup düzeyinde ahlaki geri çekilme yaşamaları da şaşırtıcı olmaz. Bandura (1999), zarar verici davranışların ahlaki yaptırımlardan geri çekilmesinin bireysel düzeylerin yanı sıra kolektif düzeylerde de ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Yine, Hymel ve arkadaşları (2010) ahlaki geri çekilmeyi grupların bir karakteristiği olarak ele almışlardır.

Yukarıda ifade edildiği gibi, birey, ahlaki bir duruma ilişkin bir yargıda bulunurken insanları değerlendirme eğilimindedir, fakat değerlendirilen insanların ahlaki ihlalin öznesi, nesnesi ya da her ikisi birden olabileceği unutulmamalıdır. Öyle ki, bir ahlaki ihlalin her zaman için bir nesnesi ve bir öznesi vardır. Özne ahlaki ihlal eylemini gerçekleştirene, nesne ise bu ahlaki ihlalden bir şekilde zarar görene işaret etmektedir. Bu nesne ve özne bir grup ya da bir birey olabilir. Özne her zaman için ya bir birey ya da bir grup olarak insanlardan oluşurken, nesne bir hayvan ya da bir

grup veya bir bireyle ilişkili olan kutsal bir ayakkabı gibi herhangi bir nesne, hatta evrensel özgürlük, din, ulus gibi soyut bir kavram olabilir. Bu çalışmada ahlaki ihlal öznesinin ulusal kimliği¹⁹ –diğer bir ifadeyle ahlaki ihlal nesnesinin içgruptan ya da dışgruptan olması- durumu dışarıdan gözleyen birinin ahlaki geri çekilmesinde rol oynayan temel etmenlerden biri olarak önerilmektedir²⁰.

İnsanlar kendi gruplarını (içgrup) olumlu, diğer grupları (dışgrup) ise olumsuz değerlendirme eğilimindedirler. Olumlu grup duygularıyla içgrupla özdeşleşme arasında oldukça güçlü pozitif ilişkiler saptanırken (Smith ve arkadaşları, 2007), dışgruba yönelik ayrımcılıkla olumsuz duygular arasında pozitif ilişki olduğu gösterilmiştir (DeSteno, Dasgupta, Bartlett ve Cajdric, 2004). Benzer bir etki, kaynakların ve cezaların paylaşılmasında bireylerin kendi gruplarından bireyleri kayırma eğilimlerinde kendini göstermektedir (örn., Fiske, 2004; Sherif, Harvey,

¹⁹ Bir bireyin tipik olarak birden fazla kimliği vardır ve farklı koşullarda farklı grup üyelikleri çarpıcı hale gelir (Sedikides ve Brewer, 2001). Bu çalışmadaki senaryolarda çarpıcı hale getirilen kimlik, bireyin ulusal grup üyeliğidir.

²⁰ Somut bir örnek verecek olursak, kimyasal silah kullanımının ahlak dışı olduğunu düşünebilen birisi, bunu kendi devletinin kullandığını öğrendiğinde durumu sosyal bağlam içersinde değerlendirebilir ve ahlak dışı bir durum olmadığı sonucuna varabilir. Bu durumda, büyük olasılıkla, ahlaki ihlalin öznesinin bireyin iç grubunu temsil etmesi, bireyin ahlaki geri çekilme yaşamasına yol açmıştır.

White, Hood ve Sherif,1961).²¹ Yani, sosyal kimlik kuramının da öne sürdüğü gibi, iç-grupla özdeşleşme arttıkça sosyal değerlerin içgrup lehinde bölüştürülmesi olasılığı artmaktadır (Tajfel ve Turner, 1986). Buna paralel olarak, Jost ve Banaji'nin de (1994) belirttiği gibi, bireylerin içgruplarındaki diğer üyelerin saldırgan ya da ayrımcı davranışlarını gerekçelendirme eğiliminde olduklarını gösteren çok sayıda görgül çalışma vardır (örn., Bar-Tal, 1990; Hogg ve Abrams, 1988; LaPiere, 1936; LaViolette ve Silvert, 1951; Struch ve Schwartz, 1989; Tajfel, 1978, 1981). Yine, bireylerin davranışları olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirirken temel yükleme hatası yaptıkları, yani içgrupun olumsuz ve dışgrupun olumlu davranışlarını dışsal nedenlere bağlama eğilimindeyken, içgrupun olumlu ve dışgrupun olumsuz davranışlarını içsel nedenlere bağlama eğiliminde oldukları bilinmektedir (Pettigrew, 1979). Söz konusu grup-merkezli yanlılıklar, bireyin içgrupundan ya da dışgrupundan insanların ahlaki ihlallerine ilişkin yargıları için de geçerli olabilir. Yukarıda aktarılan çalışmalar göz önüne alındığında, bireylerin, içgruplarından birinin ahlaki ihlallerini dışsal nedenlere bağlayacakları ve bunları gerekçelendirecekleri, dışgruptan birinin ahlaki ihlallerini ise dışsal nedenlere bağlayacakları ve bunları gerekçelendirmeyeceklerini öne sürmek çok da şaşırtıcı olmayacaktır. Bunu sınamak için iki önermeden yararlanılabilir:

²¹ Hatta içgrup ve dışgrup tamamen ilgisiz bir sınıflamayla belirlenmiş olsa da bu yanlılık geçerlidir (Brewer, 1979; Tajfel, Billig, Bundy ve Flament, 1971). Yani, içgrup yanlılığının ortaya çıkması için dışgrup düşmanlığı zorunlu bir etmen değildir (Brewer, 1979).

(1) İnsanların kendi gruplarını kayırma eğilimleri, ahlaki temellerin ihlal edilmesini görmezden gelmelerine ve ahlaki geri çekilmelerine yol açar: Uluslar arası karşılaştırmalar yapan çalışmaların çoğu, bireylerin ahlaki değerleri, yaşamlarındaki en önemli yönlendirici olarak bildirdiklerine işaret etmektedir (Schwartz, 1992). Bireyler içgrupun olumlu değerlendirilmesinde (içgrup yanlılığı) ahlaka, yeterlikten ya da sosyallikten bile daha fazla önem vermektedirler (Leach, Ellemers ve Barreto, 2007). Yakın dönemde yapılan bir çalışmada Jiang ve arkadaşları (2011), ahlaki karakteri çarpıcı hale getirilmiş biri geniş ölçüde duyulmuş bir skandala karıştığı zaman halk hala bu bireyin ahlaka bağlılığına inanıyorsa ona ilişkin olumsuz duyguların azaldığını bulmuşlardır. Yine, bireylerin içgruptan bireylerin daha ahlaklı olduğuna ilişkin görüşlerinin, söylemsel olarak inşa edildiğine ilişkin kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin, MacMillan ve Edwards'ın (1999) çalışmasında gösterildiği üzere, “sıradan” basın fotoğrafçıların “biz”, paparazzilerin ise “onlar” olarak resmedildiği bir gazete makalesini okuyan katılımcılar, yalnızca ilk grubu özel hayata ilişkin ahlaki kodlara sahip olarak tanımlamışlardır. O halde, içgrup ahlakının, grubu temsil edici nitelikte birinin ahlaki ihlallerinin olduğundan az görünmesine yol açacak kadar önemli olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

(2) Dış gruptakileri değersizleştirme, ahlaki temellerin ihlalinin daha belirgin hale gelmesine ve ahlaki geri çekilmeye olanak vermeyerek daha şiddetli ahlaki yargılarda bulunmalarına yol açar: İkinci önermenin, Opatow'un (1990) ahlaki

dışlama dediği olgunun tam çaprazında yer aldığı iddia edilebilir²². Yani, öznenin dışgruptan olduğu durumlarda dışgruba ilişkin olarak algılanan uzaklık arttıkça bireyin bu kişinin ahlaki temel ihlaline karşı duyarlılığı artıyor olabilir. Bu durumda örneğin, ait olma gereksiniminin az olmasının da bir ahlaki ihlal değerlendirmesinde ahlaki ilkelere bağlılığı (en azından bazılarına) artırması beklenebilir. Sherif ve Sherif'in (1948/1996) "Bir grubun grupluğu tek tek bireyler arasındaki karşılıklı ilişkilerden (statü ve rollerden) ve paylaştıkları ortak bir dizi normdan (standartlar ya da değerlerden) oluşur" (s., 144) önermesiyle birlikte düşünüldüğünde, insanların norm temelli davranışlarında içgrup ve dışgrup arasındaki fark daha iyi anlaşılabilir. Grup olma normunun (Tajfel ve ark., 1971) ahlaki normlara paralel işlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. O halde, karşılıklı ilişkilere ve ortak bir norma sahip olmadığı bir gruptan birinin ahlaki ihlalinin gözleyen bireyin ahlaki yargıda bulunurken evrensel olduğunu düşündüğü normları temel alması beklenir. Diğer taraftan, iç gruptan biri büyük olasılıkla evrensel normları değil, hâlihazırdaki içgrup normlarını kullanacaktır.

²² Ahlaki dışlama, eylemlerini kurbanlarını suçlayarak meşrulaştıran insanların ya da grupların, onları insandan daha aşağılık ve ahlaki alanın dışında olarak görmeye başlamalarıdır (Opatow, 1990; Staub, 1990). Ahlaki olarak dışlananlar değersiz, gözden çıkarılabilir ya da hak etmeyen olarak algılanırlar ve onlara zarar vermek uygun, kabul edilebilir ya da adildir (Opatow, 1990). Staub (1990), ahlaki dışlamayı, belirli koşullar altında olağan bir biçimde uygulanması gereken ahlaki ilke ve kuralların, bakım verme ve empatinin ve insanlara bağlı olma duygusunun belirli gruptan bireyler için etkili olmaması olarak tanımlamıştır.

Yukarıda sözü edilen iki önerme de ahlaki ihlalin öznesine ilişkindir. Bu çalışmada ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin doğrudan bir değişimleme yapılmamıştır. Ancak, ahlaki ihlalin öznesinin içgruptan ya da dışgruptan olacak biçimde değişimlenmesinin aynı zamanda ahlaki ihlalin nesnesine bakışı da etkileyeceği varsayılmıştır; zira Brewer'in (1999) göstermiş olduğu gibi, hem kültürlerarası çalışmalar hem de laboratuvar çalışmaları, içgrup yanlılığının ve gruplararası ayrımcılığın doğrudan dışgrup üyelerine yönelik düşmanlıktan çok, içgrup üyelerinin dışgruba yönelik yaklaşımından güdülendiğine işaret etmektedir.

Bireyin içgrup yanlılığı ve dışgrubu değersizleştirilmesi, ahlaki geri çekilmesinde belirleyici bir role sahiptir. Leidner ve arkadaşları (2010), çalışmalarında bunu göstermiştir. ABD'li ve Birleşik Krallık'tan katılımcılara Irak Savaşı'nda sivillere ve esirlere yönelik kötü davranışları içeren raporlar okutmuşlar, içgrubu yüceltme düzeyi yüksek olan katılımcıların, kötü davranışı gerçekleştiren kişilerin kendi içgruplarından olduğu koşullarda daha az adalet talebinde bulduklarını göstermişlerdir. İçgrubu yüceltme ile adalet isteği arasındaki ilişkide dışgruba odaklanan iki ahlaki geri çekilme mekanizmasının aracılık ettiğini bulmuşlardır (kurbanların ailelerinin çektiği duygusal acıları azımsama ve kurban grubun insanlıktan çıkarılması). Leidner ve arkadaşlarının (2010) da belirttiği gibi, bir gruptaki (ulustaki) bireylerin adalet arama arzularının şiddeti, kendi gruplarından (uluslarından) acımasız davranışta bulunanları adalet önüne çıkarmaya ilişkin kararlarında kritik öneme sahiptir. Ancak, bireysel değişkenlerin bu ilişkideki düzenleyici rolü göz ardı edilmemelidir. Bu çalışmada siyasal ideoloji, dindarlık, ahlaki kimliğe verilen önem, sosyal baskınlık yönelimi ve sağ kanat yetkeciliğin,

bireylerin kendi gruplarından olanların acımasız davranışlarına kayıtsız kalmalarındaki rollerine odaklanılmaktadır. Yine, Leidner ve arkadaşlarının (2010) çalışması, ahlaki ihlalin öznesinin içgruptan olduğu durumları yalnızca adalet ilkesi ekseninde incelemektedir. Bu çalışmada ise bir sonraki bölümde sözü edilmiş olan ahlaki eylemlerin niteliklerindeki farklılıklar da hesaba katılmıştır.

Ayrıca, gruplararası ilişkilerle duygular arasındaki yakın ilişki (Smith ve Mackie, 2008) göz önünde bulundurularak, ahlaki eylemin öznesinin grubunun uyandırdığı duyguların ahlaki geri çekilme üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir ve bu, çalışma kapsamında incelenmektedir²³.

Öznenin içgrup ya da dışgruptan biri olmasının yanı sıra, bireyin, öznenin ahlaki ihlaline ilişkin yargıda bulunurken ahlaki ilkeleri kullanıp kullanmamasını etkileyen diğer bir dışsal etmen ise ahlaki eylemin niteliği olabilir. Bu çalışmada hangi ahlaki temellerin ihlalinin ahlaki geri çekilmeye yol açtığını ortaya koymak için farklı ahlaki temeller ile ahlaki geri çekilme ilişkisi incelenmektedir.

I.V.I.II. Farklı Ahlaki Temeller ve Ahlaki Geri Çekilme

İnsanlar hangi davranışların, düşüncelerin, ilişkilerin, nesnelere, vb. ahlaka uygun olmadığını düşünürler? Neyin ahlakla ilgili olduğu ve neyin ilgili olmadığına ilişkin

²³ Ahlaki duygular ve iç-grup ilişkisi 'Ahlaki Duygular' bölümünde ele alınmıştır.

açık bir tanım yapılması oldukça zor olsa da insanların, neyin ahlakla ilgili olduğuna sezgisel yollardan kolaylıkla ulaşabildiklerine ilişkin kabul edilen bir görüş vardır (Feldman,1978/2009). Aslında ahlaki yargıları, ahlaki olmayan normatif yargılardan ayırmaya yönelik girişimlerde bulunulmuştur (örn., Frankena, 1973/2007), fakat daha özelde ahlaki mesele örneklerine bakıldığında tanımların keskin ayrılığı, kültürel ve bireysel farklılıklar karşısında belirsizleşmektedir. Genel olarak ahlak felsefecileri insanların intihar, cinsellik, ötenazi gibi meselelere ilişkin doğru ya da yanlış değerlendirmelerinin, meseleleri sezgisel olarak ahlakla ilgili olarak algulamalarına yol açtıklarına işaret etmektedirler (Feldman, 1978/2009). Ancak, insanlar neyin ahlaka uygun olduğuna, neyin uygun olmadığına ilişkin olarak farklı temeller/dayanaklar kullanırlar. Bazı meseleler, bazı kültürlerde herhangi bir değerlendirici yargı doğurmayabilir. Bu farklılıklar, ahlakın göreceli olduğuna, kültürlerarasında ve bireyden bireye değişiklik gösterdiğine işaret etmektedir. Peki, kültürlerin üstünde, belirli kültürden bireyler ya da tekil bireyler için ahlaki bir mesele olurken diğerleri için olmayan temellerin genel bir sınıflandırılmasından söz edilebilir mi? Ahlakın görgül olarak çalışılması, bu türden bir sınıflandırmayı zorunlu kılacaktır.

Haidt ve Kesebir'in (2010) aktardığı gibi, William McDougall, sosyal psikolojinin temel sorununun, özgeci eğilim, bireyin toplum tarafından moralizasyonu olduğunu öne sürmüştür. Sosyal psikolojinin çalışma konu başlıklarına (örn., yardım etme davranışı, saldırganlık, önyargı ve ayrımcılık) bakıldığında bu çıkarımın çok da yanlış olduğu söylenemez. Görgül yöntemler kullanan ahlak psikolojisi çalışmalarında ahlaki eylemin ne olduğuna ilişkin tartışmalar çeşitlenmektedir. Farklı

ahlaki eylem türlerinin ahlaki geri çekilme üzerindeki etkisine bakılan bu çalışmada, farklılaşan ahlaki eylemlere ilişkin sınıflandırmada daha kapsamlı olduğu düşünüldüğünden Ahlaki Temeller Kuramı temel alınmıştır.

Ahlaki temeller kuramı. Bireyin *ahlaki standartlarının* kısmen evrensel ahlaki kurallardan, kısmen de kültüre özgü yasaklamalardan oluşan temel ahlaki yapılarla belirlendiği öne sürülmektedir (Tangney, Stuewig ve Mashek, 2007). Ahlaki alanı karakterize eden yapılara ilişkin görüşlerin zaman içerisinde tek boyutludan çok boyutluya bir değişim gösterdiği görülmektedir. Doğrudan ahlaki kurallar üzerine odaklanan Piaget (1932/1965), ahlaki ilkelerin bilişsel gelişimin olağan örüntüsü olarak nasıl geliştiğini göstermek için çocukların bilye oyunlarındaki kuralları nasıl edindiklerini gözlemiş ve ahlak kurallarını duyusal-motor dönemde başlayıp 11-12 yaşlarında dördüncü aşamaya geçerek dört aşama boyunca öğrendiklerini öne sürmüştür. Piaget'nin bilişsel aşamalar modelini izleyen Kohlberg (1969) ise *adalet* temalı ahlaki ikilemler kullanarak her biri iki alt aşamadan oluşan altı aşamalı ahlak gelişimi kuramını ortaya koymuştur. Piaget ve Kohlberg'in tek bir temel (adalet) üzerine kurduğu ahlak kuramını eleştirenlerden Gilligan (1982), ayrı bir ahlaki temel olarak bakım etiğini önermiştir. Erkeklerde *adalet ve hak* eğilimi, kadınlarda ise *bakım* eğilimi olduğunu öne sürse de (Gilligan ve Attanucci, 1988) sonraki çalışmalar cinsiyet temelli bu ayrımı desteklememiştir (örn., Walker, 1989). Bandura da (1986) ahlaki standartların bir tek adaletle ilgili olmadığını, aynı zamanda şefkatin de ele alınması gerektiğini belirtmiştir.

Ahlaki alanı geleneksel ve toplumsal alanlardan ayıran Turiel (1983), ahlakın fiziksel zarar, psikolojik zarar, kaynakların dağılımı, özgürlükler ve hakları içerdiğini

savunmuştur. Shweder, Much, Mahapatra ve Park (1997) ise *özerklik*, *cemaat* ve *kutsallık* olmak üzere üç farklı etik tanımlamışlardır. Bunlardan özerklik etiğinin zarar verme, adalet ve haklarla; cemaat etiğinin görev, hiyerarşi ve karşılıklı bağımlılıkla; kutsallık etiğinin ise kutsal düzen, doğal düzen ve geleneklerle ilgili olduğunu belirtmişlerdir.

Haidt ve arkadaşları (Haidt ve Joseph, 2004; Haidt ve Graham, 2007) kültürlerin ahlaki sistemlerini üzerine kurduklarını öne sürdükleri bu evrensel yapıları, ahlaki sezgi sistemleri ya da ahlaki temeller olarak isimlendirilmiştir. Haidt ve arkadaşları (Haidt ve Joseph, 2004; Haidt ve Graham, 2007; 2009), önceki araştırmacıların, özellikle de Shweder'in görüşlerini antropolojik-evrimsel ve sosyolojik bağlamlarda tartışarak Ahlaki Temeller Kuramını geliştirmişlerdir. Bu kurama göre, doğal seçim insan zihnini sosyal dünyanın en az beş örüntüsüne doğuştan hazır hale getirmiştir. Bunları, *zarar verme/bakım verme* (bakım verme ve şefkat erdemlerini içeren – diğerlerinin acı çekmesine ilişkin kaygılar), *adalet/karşılıklılık* (adil olmayan davranışlara, aldatmaya ve adalet ve hakların daha soyut düşüncelerine ilişkin kaygılar), *içgrup/sadakat* (sadakat, kendini feda etme ve hainlere karşı uyanık olma gibi grup üyeliğinin getirdiği zorunluluklarla ilgili kaygılar), *otorite/saygı* (itaat, saygı ve rol-temelli görevlerin yerine getirilmesi gibi sosyal düzen ve hiyerarşik ilişkilerin getirdiği zorunluluklarla ilgili kaygılar) ve *safalık/kutsallık* (namus, sıhhatlilik ve arzuların kontrol edilmesini içeren, fiziksel ve ruhsal bulaşıcı hastalıklarla ilgili kaygılar) olarak sınıflandırmışlardır (Haidt ve Graham, 2009). Bu ahlaki temellerin ahlaki duyguları harekete geçirdiğini, ahlaki duyguların da ahlaki yargı ve davranışları yordadığını öne sürmektedirler. Bu görüş için en önemli kanıt,

Rozin, Lowery, Imada ve Haidt'in (1999), kızgınlık, küçümseme ve tiksinden ahlak için duygusal bir temel sağladığını ve Shweder'in (Shweder ve ark., 1997) tanımladığı üç farklı etik alandaki ihlallere tepki olarak ortaya çıktıklarını gösterdikleri çalışmadır. Araştırmalarında özerkliğin (bireysel özgürlükler, haklar) ihlaline tepki olarak kızgınlık, topluluk etiğinin (saygı, ödev, hiyerarşik ilişkiler) ihlaline tepki olarak küçümseme ve kutsallık etiğinin (saflık, güzellik) ihlaline tepki olarak tiksinden duygularının açığa çıktığını gözlemişlerdir (Rozin ve ark., 1999).

Farklı ahlaki temellerin ahlaki geri çekilme üzerindeki etkisini inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda kullanılan ahlaki geri çekilme ölçümlerine bakıldığında, yalnızca zarar verme ahlaki temelini içerdikleri görülmüştür (örn., Bandura ve ark., 1996; McAlister ve ark., 2006). Ancak, insanlar için bazı ahlaki temellerin daha merkezi olduğu göz önüne alındığında (Haidt ve Graham, 2007) farklı ahlaki temeller için farklı ahlaki geri çekilme mekanizmalarının etkinleşeceği ya da ahlaki geri çekilmenin ortaya çıkamayacağı öne sürülebilir. Ek olarak, bu çalışmada bir sonraki bölümde açıklanan ahlaki temeller-ahlaki duygular ilişkisi göz önüne alınarak, farklı ahlaki temellerin uyandıracığı farklı ahlaki duyguların ahlaki geri çekilme üzerindeki rolü de incelenmiştir.

Buraya kadar öznesi grup temsili olan ahlaki ihlallere tanıklıkta önemli olduğu düşünülen iki dışsal/bağlamsal etmenin ahlaki geri çekilme üzerindeki etkisinden söz edilmiştir. Ancak bu etmenler ahlaki geri çekilmeyi tam olarak nasıl etkilemektedir?

Nasıl bir bilişsel işleyiş örüntüsü izlemektedirler? Bireyler bu bağlamsal farklılıklara akıl yürüterek mi yoksa otomatik olarak mı tepki vermektedirler? İlgili yazından yola çıkılarak bu soruların, ahlaki duygularla açıklanabileceği düşünülmüş ve bir sonraki bölümde ahlaki duyguların ahlaki geri çekilmeyle ilişkisi üzerinde durulmuştur. Böylece model, Şekil 1.2'deki halinden Şekil 1.3'teki haline genişletilmiştir.

I.V.II. Ahlaki Duygular ve Ahlaki Geri Çekilme

Duyguların [*emotion*], insanların belirli eylemlerin ahlaki olarak yanlış olduğunu görmelerine ve ahlaken yanlış olarak tanımladıkları eylemlere davranışsal tepkiler vermelerine yardımcı olduğuna ilişkin yaygın bir görüş vardır (Prinz ve Nichols, 2010). Dahası, ahlakın duygusal olarak temellenmiş tepkiler tarafından şekillendiğine ilişkin ortak bir kanı söz konusudur (Sherman ve Haidt, 2011). Öyle görünmektedir ki ahlak psikolojisi alanındaki herhangi bir çalışma, ahlaki duyguları hesaba katmak zorundadır.

Disiplinlerarası bir çalışma alanı olarak ahlak psikolojisinde duyguların ahlak için önemli olduğuna ilişkin bir görüş birliği olmasına karşın (Prinz, 2008; Prinz ve Nichols, 2010; Solomon, 2008) ahlaki duyguların nasıl tanımlanacağı tartışmalıdır. Yine de aşağıda da görülebileceği gibi, tanımlarda ahlaki duyguların ahlaki ihlallerle doğrudan bağlantılı olduğu düşüncesi ön plana çıkmaktadır.

Ahlaki duygular, “(...) ahlakla ilgili davranış bağlamında ortaya çıkan duygulardır (...) ahlaki bir kuralı ihlal eden ya da bu kurala uyan davranışı destekler ya da saptarlar” (Prinz, 2008; s. 68).

İyi eylemek ve kötü eylemekten kaçınmak yönündeki motivasyonel güçtür – iktidar ve enerjidir (Kroll ve Egan, 2004; akt., Tangney ve ark., 2007).

Ahlaki duygular ya bir bütün olarak toplumun ya da en azından yargıda ya da eylemde bulunanın [*agent*] dışında kalan insanların çıkarları ya da refahıyla bağlantılı duygulardır; ahlaki ihlallere tepki olarak ortaya çıkan ya da ahlaklı davranışı güdüleyen duygulardır (Haidt, 2003).

Bazı kişisel olarak değerli ahlaki standartların, ilkelerin ya da ideallerin ihlal edilmesiyle ya da tehdit edilmesiyle ortaya çıkan duygulardır (Batson, 2011).

Duyguların ahlak üzerinde tam olarak nasıl bir rolü olduğuna ilişkin anlaşmazlıklar bulunmaktadır (Prinz, 2008; Prinz ve Nichols, 2010; Solomon, 2008). Duygular, deneyimlenmelerinin ya da gösterimlerinin kuralları, zorunluluklar meselesi, sonuçları bakımından etik önemi, erdemlerle ilişkisi ve benzeri çerçevelerde ahlaki bağlama dâhil edilebilir (Shweder, Haidt, Horton ve Joseph, 2008). Araştırmacılar duyguları ahlaki bağlama dâhil ettikleri birçok özgül sorun tanımlamış ve bu sorunları çözmeye odaklanmışlardır. Örneğin, duygularla motivasyonlar arasındaki ilişki, duyguların nasıl ortaya çıktığı, duyguların kökenleri ya da işlevleri üzerinde durmuşlardır (Frijda, 2008). Belki de anlaşmazlıkların temelinde duyguların ahlaki meselelere bu çerçevelerden hangisinden dâhil edildiği yatmaktadır. Bu çalışmada, bireylerin ahlaki geri çekilmelerinde duyguların tetikleyici işlevi üzerine

odaklanılmış ve duygularla ahlaki geri çekilme arasındaki ilişkide daha önemli olduğu düşünölen dört temel sorun üzerinden gidilmiştir. Bunlar, (1) ahlaki duygu-ahlaki muhakeme ilişkisi (2) deontolojik ve erekçi ahlaki muhakemede duyguların rolü, (3) ahlaki duyguların sınıflandırılması sorunu ve (4) gruplararası ilişkiler-ahlaki duygular ilişkisidir.

(1) Ahlaki duygu-ahlaki muhakeme ilişkisi

Ahlak psikolojisi üzerine temel tartışmalardan biri, ahlaki muhakemenin ve ahlaki duygunun ahlaki yargı ve davranış üzerindeki rollerine ilişkindir. Aslında bu tartışma geleneksel olarak birbirlerinin zıttı olarak düşünölen duygu-biliş ya da akıl-sezgi ikilikleri olarak da ele alınıp tartışılmış, Sokrates öncesi filozoflara kadar taşınabilen bir sorundur. Psikoloji çalışmalarına bakıldığında, erken dönemde (Kohlberg, 1969; Piaget, 1932/1965) ahlaki muhakeme baskın bir rol oynarken, sonraki dönemde (Haidt, 2001; Hauser ve ark., 2007) ahlaki duyguların ahlaki yargılarda çok daha önemli olduğu görüşünün hakim olduğu görölmektedir.

Görgöl sosyal psikoloji çalışmalarının kayda değer bir kısmı yardım etme davranışı üzerinedir ve yardım etmenin, bakım verme ahlaki temeli ekseninde değerlendirilebilecek ahlaki bir niteliğı olduğu söylenebilir (Haidt ve Kesebir, 2010). Prinz ve Nichols'ün (2010) izinden gidip, yardım etme ve özgecilik üzerine yapılan çalışmalara duygu-muhakeme ikiliğı çerçevesinde bakıldığında, insanların bir şeyin iyi olup olmadığını yargılamadan da olumlu sosyal davranışta bulunabildikleri

sonucuna ulaşılabilir. Bu durum, özellikle özgeciliğe ilişkin gündelik yaşam pratiklerinde görünür olur. Örneğin, bir kapı aralığından içerde ateşler içinde bir perdenin yanındaki beşikte ağlayan bir bebek gören biri, büyük olasılıkla davranışının iyi olup olmadığını düşünmeksizin bebeği kucaklayıp dışarı çıkacaktır ya da boğulmakta olan birini gören iyi bir yüzücü denize atlamayı düşünmeden atlayacak ve o kişiyi kurtarmaya çalışacaktır.

Bazı araştırmacılar ahlaki duyguların/sezgilerin ahlaki kararlarımızda, yargılarımızda ya da davranışlarımızda belirleyici olduğunu, ahlaki muhakeme yapmadan ahlaki sezgiler aracılığıyla ahlaki yanlışların belirlendiğini savunmaktadır (Schnall, Haidt, Clore ve Jordan, 2008; Wheatly ve Haidt, 2005). Örneğin, katılımcıları kirli sıralara oturtmak, tiksindirici bir film izletmek ya da osuruk spreyi sıkılmış bir odaya koymak, katılımcıların “kişinin kazayla öldürdüğü köpeğini yemesinin yanlış olduğuna” ilişkin derecelendirmesinin, bu türden bir müdahalede bulunulmayan katılımcılarla karşılaştırıldığında daha yüksek olmasına yol açmaktadır (Schnall ve ark., 2008).

(2) Deontolojik ve erekçi ahlaki muhakemede duyguların rolü

Aslında, hem ahlaki muhakemenin hem de ahlaki duyguların ahlaki yargılarda bir dereceye kadar rol oynadığı, hemen hemen bütün araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir (Prinz, 2008). Bu ikili yaklaşımı destekleyen Greene (2008), ahlaki kararların hem akla (muhakemeye) hem de tutkulara dayandığına inanmaktadır. Ona

göre erekçi ahlaki ilkeler muhakeme, deontolojik ilkeler ise duygular tarafından yönlendirilmektedir. fMRI çalışmalarında deontolojik ikilemlere ilişkin yargılarda bulunurken insanların duygularla ilişkili beyin alanlarının etkinleştiğini saptamıştır (Greene, 2008). Benzer biçimde, Moll ve arkadaşları (Moll, de Oliveira-Souza, Bramati ve Grafman, 2002; Moll, de Oliveira-Souza ve Eslinger, 2003), bir şeyin ahlaken yanlış olduğunu ifade eden cümleler okuyan ya da ahlaki ihlalleri gösteren resimlere bakan katılımcıların duygularının etkinleştiğini saptamışlardır. Onlara göre ereksel yargılarda bulunurken duygular daha az etkinken, işler bellek daha etkindir.

Daha önce sözü edildiği gibi, erekçi ahlaki muhakeme bir ahlaki gerekçelendirme ya da başka bir ahlaki geri çekilme mekanizması biçiminde işlev gösterebilir. Ahlaki geri çekilme modeli, deontolojik ahlaki düşünceyi temel alır, çünkü erekçi ahlaki muhakeme hali hazırda bir ahlaki geri çekilmedir. Bu doğrultuda, deontolojik ahlaki muhakemede duyguların etkin olduğunu gösteren araştırma bulguları göz önüne alındığında (Greene, 2008, Moll ve ark., 2002; 2003), ahlaki geri çekilmede ahlaki duyguların, ahlaki muhakemeden çok daha etkin bir rolü olacağını düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu çalışmada da ahlaki geri çekilmeyi etkileyen bağlamsal etmenlerin (farklı ahlaki temeller ve ahlaki ihlalin öznesinin grubu) bir ahlaki akıl yürütme sürecini değil, ahlaki duyguları tetikleyebileceği düşünülmüştür (Bkz. Şekil 1.3).

(3) Ahlaki duyguların sınıflandırılması sorunu.

Hangi duyguların ahlaki duygular olarak tanımlanacağına ilişkin görüş farklılıkları bulunmaktadır. Belirli duyguların ahlakla sistematik bir ilişkisi olduğu kabul

edilmektedir (Shweder ve ark., 2008). Örneğin, Batson (2011), ahlaki ihlallerin ya da ahlaka yönelik tehditlerin öfke, tikslenme ya da küçümseme duygularının yanı sıra endişe, keder, üzüntü ya da ıstırap duygularını uyandırabildiğini belirtmektedir.

Ahlaki duyguların sınıflandırılmasında kabul gören temel bir ayırım, “benlik-bilinçli duygular” ve “diğeri-odaklı duygular” arasındaki ayrışmadır (Haidt, 2003; Tangney ve Fischer, 1995; Tangney ve ark., 2007). Haidt (2003), diğeri suçlayan (küçümseme, öfke, tikslenme ve kızgınlık ile iğrenme gibi), kendini suçlayan (utanç, mahcubiyet ve suçluluk²⁴), diğeri için acı çeken (şefkat) ve diğeri öven (kadirşinaslık/şükran ve yüceltme) olmak üzere dört duygu ailesi tanımlamıştır. Benzer biçimde Tangney ve arkadaşlarına (2007) göre utanç, suçluluk, mahcubiyet ve gurur kendini-yansıtma ve kendini-değerlendirmenin uyandırdığı benlik-bilinci duyguları grubunun üyeleri iken, öfke, küçümseme, tikslenme²⁵, yüceltme ve kadirşinaslık diğeri-odaklı duygulardandır.

²⁴ Utanç ve suçluluktan, ahlaki davranışı açığa çıkaran ve antisosyal davranışı ve saldırganlığı ketleyen rolleri nedeniyle iki anahtar ahlaki duygu olarak söz edilir (Tangney ve Fischer, 1995). Bu nedenle bu iki duygu üzerine yürütülen çalışmalar diğerleriyle karşılaştırıldığında çok daha fazla sayıdadır.

²⁵ Tikslenme duygusu ve ahlaki yargı arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalarda ise belirsizlik olduğu söylenebilir (Pizzaro, Inbar ve Helion, 2011). İnsanlar bazı temel ahlaki yapıların ihlali karşısında (örn., ensest ya da bir kişinin ölen evcil hayvanını yemesi gibi, saflık temel ahlaki yapısının ihlali) tikslenme hissedebilmektedirler (Rozin ve ark., 1999). Buna karşın, bu ahlaki tabuların ihlali karşısında ifade edilen

Shweder ve arkadaşlarına (2008) göre, kültürlerin, Shweder ve arkadaşlarının (1997) sınıflandırdığı üç etiğe (özerklik, topluluk ve kutsallık)²⁶ verdiği ağırlık, duygusal deneyim ve gösterimlerin yanı sıra yerel halk ve yerel uzmanlar tarafından duyguların nasıl kavramlaştırıldığını da etkilemektedir. Bu doğrultuda “iyi” olan şeylerin farklılaştığı kültürel dünyalarda ahlaki ihlaller farklı türlerden ahlaki duyguları (örn., öfke, sempati ve suçluluk) uyandıracaktır. Örneğin, özerklik etiğini vurgulayan bir kültürel dünyada adalet, özgürlük ve zarar vermenin ihlal edilmesinin örneğin öfke, sempati ve suçluluk duygularına; topluluk etiğini vurgulayan bir kültürel dünyada sadakat, ödev ve onurun ihlal edilmesinin örneğin utanç ve mahcubiyet duygularına ve kutsallık etiğini vurgulayan kültürel bir dünyada beden saflığının ihlal edilmesinin örneğin tikslenme duygusuna yol açacağı savunulmaktadır (Rozin ve ark., 1999; Shweder ve ark., 2008).

Bu çalışmada hem benlik bilinçli-diğeri odaklı hem de olumlu-olumsuz ayrımlarını gözettiğinden Haidt’in (2003) yukarıda açıklanan sınıflandırması temel alınmış ve önceki çalışmalarla (Rozin ve ark., 1999; Shweder ve ark., 2008) tutarlı olarak, farklı ahlaki temellerin ihlal edilmesinin farklı ahlaki duyguları uyandırarak bireyin ahlaki geri çekilmesini yordayacağı düşünülmüştür (Bkz. Şekil 1.3). Buna göre, tam olarak aynı biçimde yapılmış bir çalışmaya rastlanmasa da önceki benzer çalışmalardan

tiksinden bir duygu olmadığını yalnızca bir metafor olduğunu savunanlar da vardır (Royzman ve Kurzban, 2011).

²⁶ Bu sınıflandırma, bu çalışmanın *Farklı Ahlaki Temeller ve Ahlaki Geri Çekilme* başlıklı bölümünde açıklanmaktadır.

yola çıkararak (Rozin ve ark., 1999; Shweder ve ark., 2008), adalet karşılıklılık ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri çekilmesini, ahlaki ihlalin öznesine ilişkin diğer ahlaki duygularla karşılaştırılığında öfke duygusunun daha iyi yordayacağı, ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin olaraksa diğer duygularla karşılaştırıldığında suçluluk duygusunun daha iyi yordayacağı düşünülmüştür. Benzer biçimde, zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde de ahlaki ihlalin öznesine ilişkin öfke duygusunun ve ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin suçluluk duygusunun ahlaki geri çekilmeyi daha iyi yordayan duygular olacağı öngörülmüştür. Safalık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki ihlal öznesine ilişkin utanç duygusunun, ahlaki ihlal öznesine ilişkin diğer ahlaki duygulardan daha iyi yordayacağı ve ahlaki ihlal nesnesine ilişkin tikslenme duygusunun, ahlaki ihlal nesnesine ilişkin diğer ahlaki duygulardan daha iyi yordayacağı düşünülmüştür. Otorite/saygının ihlalindeyse ahlaki ihlal öznesi için bildirilen utanç duygusunun, ve ahlaki ihlal nesnesi için bildirilen şefkat duygusunun, ahlaki geri çekilmenin daha iyi yordayıcıları olacakları beklenmiştir. Son olarak, içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki ihlalin öznesine ilişkin duygulardan utanç duygusunun ve ahlaki ihlal nesnesine ilişkin duygular arasındansa yine utanç duygusunun ahlaki geri çekilmeyi daha iyi yordayacağı düşünülmüştür.

(4) Gruplararası ilişkiler-ahlaki duygular ilişkisi

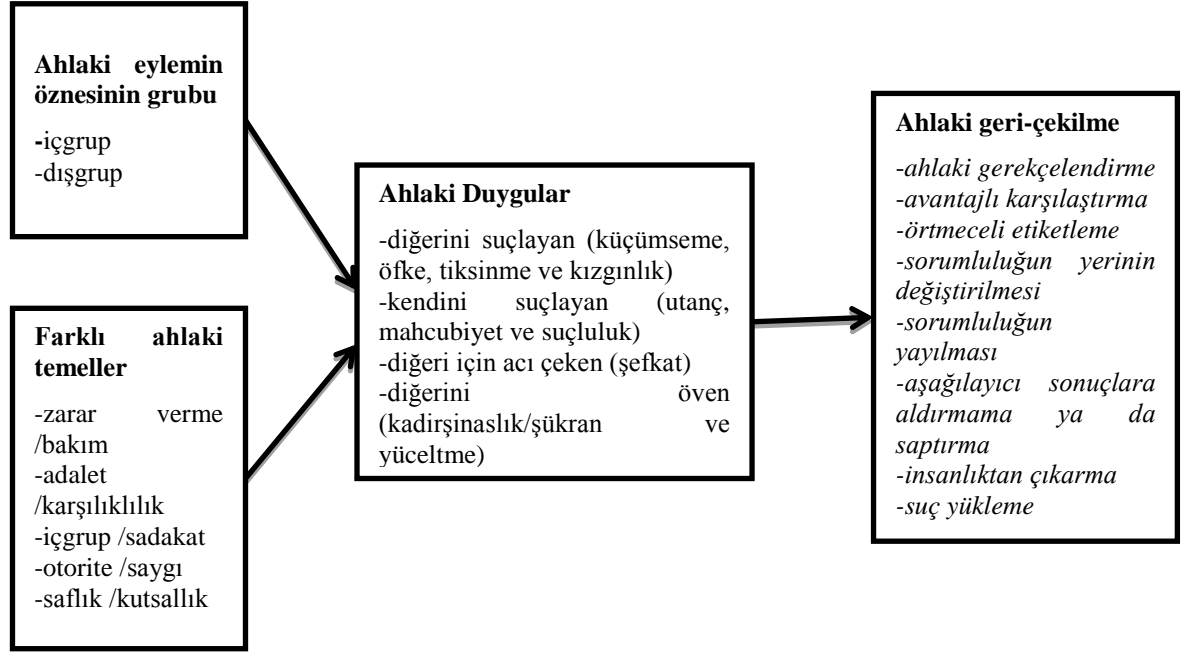
Grup temelli duyguların hem grup içinde hem de gruplararası ilişkilerde güçlü etkileri olduğu belirtilmektedir (Fischer ve Manstead, 2008; Smith ve Mackie, 2008). Duyguların birey ve diğerleri arasındaki uzaklığın yanı sıra kişinin grubu ve diğer gruplar arasındaki mesafeyi de azaltabilecek ya da artırabilecek gücü vardır (Fischer

ve Manstead, 2008). Öte yandan, Sosyal Kimlik Kuramı (SKK)'nın da önerdiği gibi, bireyin iç-grubunun birey için duygusal anlamı unutulmamalıdır (Tajfel, 1978). Gruplararası çatışmalar ve benzeri gruplararası durumlarda hem duruma doğrudan katılan bireyler hem de doğrudan etkilenmeyip gruplardan biriyle özdeşim kuran bireyler öfke, korku, içleme, şefkat ve benzeri duygular yaşama eğiliminde olurlar (Smith ve Mackie, 2008). Bireyin iç-grubuyla ilgili bir durumda iç-grubunu etkileyen nesnelere ya da olaylar, bireyin duygularını tetikler, çünkü grupla özdeşleşme, grubu kişinin psikolojik benliğinin bir parçası haline getirmiştir (Smith ve Henry, 1996). Gruplararası duygular kuramına göre gruplararası bir durumda, olaylar, nesnelere ve gruplar, tek başına bireye yönelik değil, iç-gruba yönelik içerimleri bakımından değerlendirilirler (Smith ve Mackie, 2008). Örneğin, gruplararası bir durumda kendi gruplarının önemli bir görevde başarılı olduğuna inanıyorlarsa, bireyler kolektif gurur hissederler ya da gruplarının önemli ahlaki ilkeleri ihlal ettiğine inanıyorlarsa kolektif suçluluk hissederler (Smith ve Mackie, 2008). Örneğin, Doosje, Branscombe, Spears ve Manstead (1998), bireylerin kendi iç gruplarının geçmişte bir dış-gruba yönelik davranışlarına ilişkin suçluluk hissedebildiklerini göstermiştir.

Bu çalışmada ahlaki ihlalin öznesinin iç-gruptan ya da dış-gruptan olmasının, ahlaki ihlale tanık olan birinin, belirli türden duygularını tetikleyerek ahlaki geri çekilme yaşamasını etkileyeceği düşünülmektedir (Bkz. Şekil 1.3). Bu varsayımı gruplararası duygular kuramı doğrultusunda düşünecek olursak, bu çalışmada kullanılan senaryolarda ahlaki ihlal öznesinin ulusal kimliği vurgulandığından, değerlendirici bireyin gruplararası duygularının etkinleşeceği söylenebilir, çünkü birey, ahlaki ihlalin yarattığı duyguyu bireysel olarak değil, kendini de dâhil ettiği grubun bir

üyeyi olarak (iç grup koşulunda) ya da söz konusu grubun dışındaki bir grubun üyesi olarak (dış grup koşulunda) yaşayacaktır. Bu çalışmaya kadar benzer bir aracılık ilişkisi herhangi bir çalışmada ele alınmasa da grubun bireyin duygularını tetiklemesi ve gruba yönelik ahlak üzerindeki etkisinin gösterildiği çalışmalar (Smith ve Henry, 1996; Smith ve Mackie, 2008), bireyin kendi grubundan ya da başka bir gruptan birine yönelik duygularının farklılaşacağı söylenebilir. Diğer taraftan, ahlaki geri çekilmenin azalan suçlulukla ilişkisinin gösterildiği bir çalışmanın (Bandura ve ark.,1996) yanı sıra yukarıda sözü edilen erekçi/deontolojik ilkelerle duygular (örn., Greene, 2008) ve ahlaki geri çekilme arasındaki bağlantı da durumsal bir faktör olarak izleyicinin grubunun ahlaki duygular aracılığıyla ahlaki geri çekilmeyi etkileyebileceğini akla getirmektedir. Çalışma farklı ahlaki temelleri de içerdiğinden aracılık ettiği düşünülen bu duyguların hangi duygular olduğuna, yukarıda sözü edilen ahlaki temeller-ahlaki duygular ilişkisi ekseninde yaklaşılması uygun görünmektedir. Bu doğrultuda ahlaki ihlalin öznesinin içgruptan ya da dışgruptan olmasının adalet karşılıklılık ahlaki ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilmeyi yordarken, ahlaki ihlalin öznesine ilişkin öfke duygusunun bu ilişkide rol oynayacağı öne sürülebilir. Benzer aracı roller, zarar verme/bakım ahlaki ilkesi için öfke, saflık/kutsallık, otorite/saygı ve içgrup/sadakat ahlaki ilkeleri için utanç olarak önerilebilir.

Şekil 1.3. Ahlaki yargılarda dışsal etmenlerle ahlaki geri çekilme arasındaki ilişkide ahlaki duyguların aracı rolü

İnsanlar ahlaki ihlallere her zaman ahlaki standartları çerçevesinde kalarak tepki vermeyebilir, ahlaki olarak geri çekilebilirler. Ayrıca ahlaki ihlallerin belirli ahlaki duyguları uyandırdığı da bilinmektedir (örn., Rozin ve ark., 1999). İnsanların kendi ahlaki standartlarına aykırı bir durumla karşılaşmalarının, belirli duyguları etkinleştirmesi ve bu duygular doğrultusunda yargılarda bulunmaları ya da davranışsal tepkiler vermeleri beklenir. Bununla birlikte, Bandura ve arkadaşları (1996), acımasız davranışta duygusal uyarılmanın kolaylaştırıcı bir rolü olduğunu kabul etmekle birlikte, duyguların eyleme benlik-düzenleyici bir mekanizma aracılığıyla bağlandığını ve acımasız davranışın ortaya çıkmasında ne gerekli ne de yeterli oldukları sonucuna varmışlardır. Onlara göre, ahlaki ihlaller için her zaman

bir duygunun ortaya çıkması zorunlu değildir. Bu duruma örnek olarak, geliştirdikleri ahlaki geri çekilme ölçeğinde de yer alan “Eğer insanlar eşyalarını nereye bıraktıklarını önemsemiyorlarsa, çalındıklarında suçlu olan kendileridir” ifadesini vermişler ve burada, ahlaki ihlali gerçekleştirenin (ahlaki ihlal öznesinin) mutlaka öfke duymasını gerektiren bir neden olmadığını, kurbanın (ahlaki ihlal nesnesinin) ihmali sonucu bu davranışı hak ettiğine ilişkin bir düşünceye sahip olabileceklerini belirtmişlerdir. Ancak, bu durumda bireyin öfke duymasa da ahlaki ihlalin nesnesine karşı en azından küçümseme hissedeceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca, tanık olunan ahlaki ihlallerde ahlaki geri çekilmede hem ahlaki ihlalin nesnesinin, hem öznesinin hem de ahlaki ihlalin niteliğinin tanıkta farklı duygular uyandıracığı göz önüne alındığında, bunlara ilişkin duyguların yapılan acımasız davranışa ilişkin değerlendirmeyi etkileyeceği ve ahlaki geri çekilmeye yol açabileceği düşünülebilir.

Yukarıda sunulan duygularla ahlaki geri çekilme arasındaki ilişkiye ilişkin tartışmalarda yapılan çıkarsamalar, ahlaki durumlara ve çevresel ipuçlarına bağlı olarak farklılaşan ahlaki geri çekilme mekanizmalarının kullanımında ahlaki duyguların rolüne ilişkin soruya önem kazandırmaktadır. Bu çalışmada bu soruya yanıt aramak amacıyla ahlaki eylemin öznesinin grubunun ve farklı ahlaki temellerin diğeri/kendini suçlayan, diğeri için acı çeken ya da diğeri için öven duygular aracılığıyla ahlaki geri çekilme mekanizmalarını etkileyeceği düşüncesi sınanmıştır.

Bununla birlikte, ahlaki geri çekilmede bireysel farklılıkların olduğu bilinmektedir. Durumsal etmenlerin ahlaki geri çekilme üzerindeki etkisinde bu bireysel farklılıkların rolünü de göz ardı etmemek gerekir. Bu nedenle aşağıdaki bölümde ve alt bölümlerinde söz konusu ilişki örüntüleri tartışılmıştır.

I.V.III. Bireysel Etmenler ve Ahlaki Geri Çekilme

Buraya kadar sözü edildiği gibi, bu çalışmada ahlaki ihlalin öznesinin içgruptan ya da dışgruptan olmasının ve ahlaki ihlalin niteliğinin farklı olmasının, ahlaki geri çekilmeyle ilişkisi ve duyguların bu ilişkideki rolü araştırılmaktadır. Ancak, acımasız davranışın ortaya çıkmasında ve acımasız davranışlara yönelik tutumlarda bireysel farklılıkların önemini vurgulayan çalışmalar göz önüne alındığında, çalışmanın söz konusu durumsal değişkenlerle sınırlı kalması, ahlaki geri çekilmede bireysel farklılıkları göz ardı etmek anlamına gelecektir²⁷.

Ahlaki geri çekilmeyi etkileyen bireysel özellikler neler olabilir? Bu soruya yanıt arayan araştırmacılar, örneğin, saldırganlık eğilimi (Bandura ve ark.,1996; 2001);

²⁷ Bu noktada Altemeyer'in (1996) uyarısını dikkate almak, ahlaki geri çekilmenin görünümüne ilişkin daha sağlıklı sonuçlara ulaşılmasını sağlayabilir. Altemeyer (1996), Milgram'ın (1974) deneyinde otoriteye koşulsuz itaat edenlerin yanı sıra etmeyenlerin de olduğunu ve itaat etmemelerinin nedeninin, bağlama getirdikleri bireysel farklılıklardan başka bir şey olmadığını belirtmektedir.

empati, ahlaki kimlik, kinizm ve denetim odağı (Detert, Treviño ve Sweitzer, 2008); yetkeci kişilik ve sosyal baskınlık yönelimi (Jackson ve Gaertner, 2010) ve adil dünya inancıyla (Schlenker, Chambers ve Le, 2012) ilişkisini göstermişlerdir.

Ahlaki geri çekilmeyi etkileme olasılığı olan bütün bireysel değişkenleri ele almak, bu araştırmanın gerçekleştirebileceğinin ötesindedir, dolayısıyla çalışmanın durumsal değişkenleri olan ahlaki ihlal öznesinin grubunun ve farklı ahlaki temellerin, ahlaki geri çekilmeye ilişkilerinde kritik öneme sahip olduğu düşünülen bireysel değişkenler tercih edilmiştir. Bu odak noktasından kabataslak bir akıl yürütme yapacak olursak, şu önermelere ulaşabiliriz: (1) Örgütsel bağı olan bir öznenin gerçekleştirdiği ahlaki ihlaller, bu ihlale tanık olan birey tarafından büyük olasılıkla hem siyasal hem de ahlaki bir mesele olarak algılanacağından siyasal ideolojisi yargılarında rol oynayabilir. (2) Örgütsel bağı olan bir ahlaki ihlal öznesinin, örgütün niteliğine bağlı olarak kurulu otorite olarak ya da ahlaki ihlal nesnesinden daha baskın olarak algılanma olasılığı öngörülebilir. (3) Ahlaki ihlal öznesinin algılanan dini, etnosantrik bir çerçeveleme sağlayabilir. (4) Ahlaki kimliğe yüksek derecede önem verme, meselenin ahlaki ihlalin nesnesinden ve öznesinden bağımsız olarak, siyasal boyutundan daha çok ahlaki boyutta değerlendirilmesine de yol açabilir.

Bu önermeler siyasal ideoloji, sağ kanat yetkecilik, sosyal baskınlık yönelimi, ahlaki kimliğe verilen önem ve dindarlığın, araştırmada kullanılan her iki durumsal değişkenin (ahlaki ihlalin öznesinin grubu ve farklı ahlaki temeller) sonuç değişken

üzerindeki etkisinde ve sonuç değişkende (ahlaki geri çekilme) farklılaşmalara yol açabilecek önemli bireysel değişkenler olduklarına işaret etmektedir.

Özetle, bu çalışmada ele alınan ahlaki ihlaller, her bir ahlaki ihlalin öznesi, bir devlet kurumunu temsil ettiğinden siyasal içeriklidir. Bu nedenle bireysel değişkenler seçilirken büyük ölçüde insanların siyasal tercihlerini yansıtmalarına dikkat edilmiştir. Böylece siyasal tercihlerin ahlaki tercihlerle çeliştiği durumlara ilişkin bir değerlendirme yapılabileceği düşünülmüştür. Yukarıda sözü edilen ilişkiler, aşağıda başlıklar halinde ayrıntılı biçimde tartışılmıştır.

I.V.III.I. Siyasal İdeoloji ve Ahlaki Geri Çekilme

“İnsanların geçerli maddi nedenlerden dolayı –söz gelimi, fiziksel varlığını devam ettirmeyle ilgili nedenlerden dolayı- birbirleriyle mücadele etmeleri veya birbirlerini öldürmeleri rahatlıkla anlaşılabilir bir durumdur; anlaşılması asıl güç olan şey, fikir gibi soyutluğu apaçık olan bir şey adına da bütün bunların yapılabiliyor olmasıdır (Eagleton 1991/1996; s. 14).” Eagleton gibi birçok farklı araştırmacı da ideolojilerin ve dinlerin insanlık dışı davranışlarda anlaşılması güç, tetikleyici bir rolü olabildiğini belirtmektedir (örn., Bandura, 1990a; 2004; Ergil, 2000; Kelly, 1998). Örneğin, Staub’a (1999) göre, ideolojiler temel ihtiyaçların karşılanmasında etkili birer araçtır ve soykırım ya da diğer kolektif şiddet biçimlerinin hemen her zaman bir parçası olmuşlardır. Peki, özelde ideolojiler acımasız davranışta nasıl bir rol oynamaktadır?

Bireyler kendilerini ideolojik geleneklerden biriyle, örneğin, bir liberal, muhafazakâr, sosyalist, sosyal demokrat, anarşist ya da bir faşist olarak kimliklendirebilirler.²⁸ Bundan çok da bağımsız olmayan bir düzlemde sağ ya da sol siyasal görüşlere yakın olduklarını düşünebilirler ya da Rokeach'ın (1973) belirttiği gibi, yüksekten düşüğe özgürlük ve yüksekten düşüğe eşitlik boyutlarında kendilerini konumlandırabilirler. Bu farklı siyasal ideolojilere sahip olmanın ya da sahip olunan farklı siyasal geleneklere bağlılık düzeyinin, acımasız davranış üzerinde bir etkisi olabilir mi? Bu soruyu ahlaki geri çekilme bağlamında tartışan bir çalışmada Schlenker (2008), ilkel ideolojilere bağlılık ile ahlaki geri çekilme arasında negatif yönde orta dereceli bir ilişki bulurken, diğer bir çalışmada Jackson ve Gaertner (2010) farklı ideolojilere sahip bireyler arasında ahlaki geri çekilme açısından herhangi bir farka rastlamamıştır. Siyasal ideolojilerle, acımasız davranışın gerçekleştirilmesinde anahtar bir role sahip olduğu düşünülen ahlaki geri çekilme arasındaki ilişkide öngörülen bulgulara rastlanmamasının nedeni, çalışmalarda ahlaki geri çekilmenin nesnesine ilişkin bir değişimlemeye gidilmemesi olabilir. Daha önce belirtildiği gibi, bu çalışma tanık olunan ahlaki ihlallerde ahlaki geri çekilme üzerine odaklanmaktadır ve tanık olunan ahlaki ihlallerde ahlaki geri çekilme ile siyasal

²⁸ Bu çalışmada siyasal ideoloji, eleştirel toplumsal kuramdaki anlamıyla değil, siyasal yaşamdaki önemli meselelere ilişkin tutumlar, inançlar, değerler ve varsayımlar olarak ele alınmıştır. Daha somut haliyle, siyasal görüş (sosyalizm, komünizm, anarşizm, liberalizm, muhafazakârlık, milliyetçilik, vb. ya da daha genel bir ifadeyle sağ ve sol siyasal görüş), sağlığın ücretsiz, eğitimin eşit ve ücretsiz olmasına ilişkin tutumlar biçiminde çalışmaya dâhil edilmiştir.

ideoloji arasındaki ilişkiye odaklanan çok az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bu doğrultuda, tanık olunan ahlaki ihlallerde yaşanan ahlaki geri çekilmede ahlaki ihlalin öznesinin ve nesnesinin önemli bir rol oynadığı kabul edildiğinde, öznenin ya da nesnenin kimliğinin değişimlenmesi durumunda, bireylerin ideolojisinin ahlaki geri çekilme üzerinde bir rol oynayacağı öne sürülebilir. Yöntemsel sınırlılıkları nedeniyle bu çalışmada yalnızca ahlaki ihlalin öznesinin söz konusu rolü ele alınmış ve ideolojilerin acımasız davranışa tanıklıkta ahlaki geri çekilme üzerindeki etkisi gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu tartışmayı biraz daha açmak gerekirse, örgütsel bağı olan bir öznenin gerçekleştirdiği ahlaki ihlallerin, bu ihlale tanık olan bireydeki karşılığı da büyük olasılıkla siyasal-ahlaki bir tutum olacağından, bireyin siyasal ideolojisinin ahlaki ihlale ilişkin değerlendirmelerinde bir rol oynayacağını düşünmek çok da şaşırtıcı olmayacaktır, çünkü işin içine grup bağları girdiğinde durum, ahlaki-evrensel niteliğinden sıyrılarak, siyasal-grup temelli bir nitelik kazanabilir. Ancak, Rousseau'nun da onaylayacağı gibi, ahlaki kaygılarla siyasal kaygıların birbirinden ne kadar bağımsız olduklarını kestirmek oldukça güçtür. Bu bağlamda, bu çalışmada ahlaki ihlal öznesinin iç gruptan ya da dış gruptan olmasının, ahlaki ihlale tanık olan bireyin ahlaki geri çekilme yaşayıp yaşamayacağını etkilerken, bireyin ideolojisinin de bu ilişkide bir rol oynayacağı iddia edilmektedir.

Buraya kadar sözü edilenlerle ilişkili olarak, siyaset psikolojisi alanı içinde tanımlanmış bazı siyasal ideoloji tanımlarına bakmak, bir tutum, inanç ya da değer

olarak siyasal ideolojinin, ahlaki ihlallere tanıklıkta yaşanan ahlaki geri çekilmede nasıl bir rolü olabileceğine ilişkin tartışmaya katkı sağlayabilir.

İdeolojiyi siyaset psikolojisi içinde tanımlayan ilk psikologlardan Eysenck (1954/1999), ideolojiyi siyasal tutumların kümelendiği bir organizasyon ya da yapı olarak görmektedir. Ona göre özgül düşünceler bir araya gelerek alışkanlık haline gelmiş düşünceleri ve bunlar da siyasal tutumları doğurur. Aralarında pozitif yönde ilişki bulunan bu siyasal tutumlar ise siyasal ideolojiler altında kümelenirler. Bu bağlamda Eysenck, tutum düzeyindeki etnosantrizmi, otoriter çocuk yetiştirme stillerini, din taraftarı tutumları ve vatanseverliği, muhafazakârlığa bağlamaktadır. Bu çalışmada etnosantrizmin, yetkeçiliğin ve aşırı dindarlığın ahlaki geri çekilmeyi artıran etmenler olarak önerilmesi, Eysenck'in modeliyle paralel olarak, muhafazakârlarda ahlaki geri çekilme düzeyinin yüksek olacağı çıkarılamasını beraberinde getirmektedir.

Pratto (1999), sosyal ideolojileri, insanların nasıl davranması gerektiğine ilişkin ortaklaşa paylaşılan inançlar olarak tanımlamaktadır. Bu gereklilik doğrultusunda ideolojilerin bireyin sosyal yargısını yönlendirerek kişileri, grupları ve sosyal pratikleri hem bireysel zihinlerde hem de sosyal söylem içinde meşrulaştırdığını ya da meşruluğunu ortadan kaldırdığını belirtmektedir. Pratto'ya (1999) göre, “ideolojiler sosyal kalıpyargıları, kaynak paylaşım ilkelerini (örn., eşitlik, kapitalizm, sosyalizm), rol yönergelerini, mitlerin kökenini, yurttaşlık kurallarını ve grupları tanımlayan diğer anlatıları ve düşünceleri içerir” (s. 199). Pratto'nun öne sürdüğü

haliyle ideolojilerin sosyal yargılardaki, özellikle de siyasal meselelerdeki rol yönergelerinden mitlere birçok alana uzanabilen düşünce ve davranışlar üzerindeki meşrulaştırıcı etkisi, akla ahlaki geri çekilmeyi getirmektedir. Ahlaki geri çekilme de Pratto'nun tanımladığı biçimiyle ideoloji gibi, bireyin acımasız davranışını meşrulaştırıcı bir niteliğe sahiptir. Bu bakış açısıyla belki de ahlaki geri çekilme mekanizmalarının kullanımında ideoloji, kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır.

Daha önce sözü edildiği gibi, bu çalışma için önemli diğer bir değişken ahlaki sezgi sistemleri ya da diğer bir ifadeyle ahlaki temellerdir. İnsanlar ahlaki sistemlerini farklı ahlaki temeller üzerine inşa edebilmektedir (Graham, Haidt ve Nosek, 2009). Ahlaki temeller kuramına göre bu farklılığın nedenlerinden biri, bireylerin farklı siyasal görüşlere sahip olmalarıdır. Buna ilişkin bir çalışmada Haidt ve Hersh (2001), muhafazakârların cinsel meseleleri ahlakla ilişkili bulma olasılıklarının liberallerden daha fazla olduğunu, bunu kendilerine açıklarken daha fazla “ahlaken afallama” hissettiklerini, bu farkın homoseksüellikte en yüksek, (tarafların razı olduğu) anlaşmalı enseste ise en düşük olduğunu göstermişlerdir. McAdams, Albaugh, Farber, Daniels, Logan ve Olson'un (2008), nitel yöntemler kullandıkları diğer bir çalışmada muhafazakârların sosyal hiyerarşiye saygı, içgruplara bağlılık ve kendi saflığı ya da kutsallığıyla ilgili ahlaki sezgileri vurguladıkları, liberallerin ise zarar verme ve adaletle ilgili ahlaki sezgilere daha fazla önem verdikleri bulunmuştur. Graham ve arkadaşları (2009) ise liberallerin içgrup/sadakat, otorite/saygı ve saflık/kutsallık temelleriyle karşılaştırıldığında zarar verme/bakım ve adalet/karşılıklık temellerini daha uygun bulduklarını ve daha fazla kullandıklarını,

muhafazakârların ise bütün ahlaki temelleri eşit düzeyde uygun bulduklarını ve kullandıklarını göstermiştir.

Bu çalışmanın önermelerinden biri, izleyicinin ahlaki geri çekilmesinin farklı ahlaki temellerin ihlalinde bireylerin daha fazla önem verdikleri ahlaki temeller için ahlaki geri çekilme düzeylerinin düşeceği'dir. Yukarıda söz edilenlerden yola çıkarak sol siyasal görüşten olanların zarar verme/bakım ve adalet/karşılıklılık temellerinin ihlaline daha duyarlı olarak, bu temellerin ihlalinde daha az ahlaki geri çekilme yaşamaları; sağ siyasal görüşten olanlarınsa saflık/kutsallık, içgrup/sadakat ve otorite/saygı temellerinin ihlalinde daha az ahlaki geri çekilme yaşamalarını düşünmek yanlış olmayacaktır.

I.V.III.II. Sosyal Baskınlık Yönelimi ve Ahlaki Geri Çekilme

Grup çatışmalarını ve grup temelli eşitsizlikleri açıklamak üzere geliştirilen Sosyal Baskınlık Kuramı'nın (SBK) temel önermelerinden biri, toplumların, bir grubun diğerlerine üstünlüğünü destekleyen ideolojiler üzerinde fikir birliği oluşturarak grup çatışmalarını minimize ettiği düşüncesidir (Pratto, Sidanius, Stallworth ve Malle, 1994). Kurama göre *hıyerarşiyi*-meşrulaştırıcı mitler olarak isimlendirilen bu ideolojiler, gruplararası eşitsizliği ve ayrımcılığı geliştiren ya da sürdüren araçlardır (Pratto ve ark., 1994). Bunlar, sosyal eşitsizliği destekleyen hiyerarşiyi güçlendirici mitler (örn., bazı insanların diğerleri kadar iyi olmadıklarına ve diğerlerinden daha az

olumlu toplumsal değerlerden²⁹ pay almaları gerektiğini savunan ırkçılık, cinsiyetçilik, adil dünya inancı, milliyetçilik, Konfüçyüsçülük, Sosyal Darwinizm ve meritokrasi) ve sosyal eşitliği destekleyen hiyerarşiyi hafifletici mitler (örn., insanları açıkça kategorilere ayırmayan, eşitlikçiliği destekleyen, sosyalizm, ‘evrensel insan hakları’ ve ‘bütün insanlar tanrının çocuklarıdır anlayışı’) olarak iki uçlu bir çizgide uzanır (Pratto ve ark., 1994; Pratto, 1999; Pratto, Sidanius ve Levin, 2006).

Aslında, hiyerarşiyi güçlendirici ve hafifletici mitler, kurumsal ayrımcılıkları ya da eşitlikçiliği, bireysel psikolojik süreçlere ve davranışlara bağlayan araçlardır (Pratto, 1999). Öyle ki, Sidanius, Pratto, van Laar ve Levin’in de (2004) belirttiği gibi, araştırmalar, insanların kaynakları ve cezaları gruplar arasında bu ideolojilerle tutarlı biçimde dağıtan kurumları destekleme eğiliminde olduklarını (Mitchell ve Sidanius, 1995; Pratto, Stallworth ve Conway-Lanz, 1998; Pratto, Stallworth ve Sidanius, 1997) ve özellikle de bu ideolojilerin çarpıcı olduğu bağlamlarda insanların kendilerinin de kaynakları bu ideolojilerle tutarlı biçimde dağıtma eğiliminde olduklarını göstermiştir (Pratto, Tatar ve Conway-Lanz, 1999).

²⁹ Vergi indirimleri, yüksek okul bütçeleri, memuriyete atanma, hapis süreleri, işten çıkarma gibi olumlu ve olumsuz toplumsal değerlerin bazı grup(lar) için daha fazla, diğer grup(lar) için daha az (Pratto ve ark., 1994) uygulanması gerektiğine ilişkin inançlar.

Sidanius ve arkadaşları (2004) kişinin eşitsizlikleri meşrulaştıran bu türden ideolojileri kabul etmesinin kısmen grup temelli baskınlığa duyduğu arzudan kaynaklandığını belirtmişlerdir. Sosyal baskınlık yönelimi (SBY) adı verilen bu arzu, bir kişilik değişkeni olarak, bir kişinin gruplar arasında eşitsizlik ya da eşitlik olması yönündeki tercihine yönelik genel tutumsal yönelimi –ya da bu tercihe verdiği örtük değer- olarak tanımlanmaktadır (Pratto ve ark., 1994; Pratto, 1999). Diğer bir ifadeyle, “bireylerin grup-temelli hiyerarşiye ve ‘üstün’ grupların ‘aşağı’ gruplar üzerindeki baskınlığına duydukları arzu ve verdikleri desteğin derecesidir” (Sidanius ve Pratto, 1999; s.48)³⁰. ‘Üstün’ ve ‘aşağı’ gruplar cinsiyetler, ırklar, yaşlar, futbol takımları, devletler, dinler ve benzerleri temelinde farklılaşabilir (Sidanius ve Pratto, 1999; Pratto ve ark., 2006). Pratto ve arkadaşları (2006), bu farklılıkları *yaş* (örneğin, yaşı küçük olanların yapılan aynı iş için daha az ücret alması), *toplumsal cinsiyet* (örneğin, erkeklerle karşılaştırıldığında kadınların işyerinde terfi almalarının daha zor olması) ve *keyfi olarak yaratılmış sistemler*³¹ (örneğin, birinin Roman kökenli olduğu için işe alınmaması) olmak üzere, grup temelli hiyerarşinin niteliksel olarak farklılaştığı üç sistemde sınıflandırmışlardır.

³⁰ Araştırmacılar SBY’yi sosyal hiyerarşinin temel kaynağı olarak değil, ideolojilerin hiyerarşiyi güçlendirici ve hafifletici işlevlerini değerlendirmek için kullanılan kuramsal bir araç olarak görmektedirler (Pratto ve ark., 2006).

³¹İnsanın yaşam-döngüsüne bağlı olmayan ırk, etnisite, ulus, sınıf ve din sosyal farklılıklar üzerine kurulmuş gruplardır.

SBY'yi belirleyen nedir? Pratto ve arkadaşları (2006) ilgili yazından yola çıkarak beş temel faktörden beslendiğini öne sürmüşlerdir. Bunlar, (1) *grup pozisyonu*: baskın gruptan bireylerin daha yüksek SBY düzeylerine sahip olmaları (örn., Sidanius, Levin, Liu ve Pratto, 2000), (2) *sosyal bağlam*: SBY bazı grup-temelli farklılıkları diğerlerinden daha çarpıcı hale getiren durumsal hazır bulunuşluklara duyarlıdır (örn., Huang ve Liu, 2005), (3) *mizaç ve kişilikteki kalıcı bireysel farklılıklar*: Örneğin, SBY'nin, Beş Faktörlü Modelden *geçimli olmayla* negatif yönde anlamlı bir ilişkisi vardır (Ekehammar, Akrami, Gylje ve Zakrisson, 2004), (4) *toplumsal cinsiyet*: erkekler kadınlardan anlamlı derecede yüksek düzeylerde SBY'ye sahiptirler (örn., Pratto ve ark., 1997) ve (5) sosyalleştirme.

SBY neye yol açar? SBY'si yüksek olan bireylerin ırkçılık, milliyetçilik, kültürel elitizm, muhafazakarlık, Irak savaşına destek vermek, cinsiyetçilik, tecavüz miti ve homofobi gibi grup farklılıklarına dayalı hiyerarşiyi meşrulaştırıcı ideolojileri ve politikaları benimseme olasılıkları yüksektir (örn., Pratto ve ark., 1994; Sidanius ve Liu, 1992). Buna paralel olarak, SBY düzeyi yüksek olanlar hiyerarşiyi güçlendirici meslekler (örn., polis, savcı, yönetici), düşük olanlarsa hiyerarşiyi hafifletici meslekler (örn., sivil toplum örgütü çalışanı, sosyal çalışmacı) seçme eğilimindedir (Sidanius ve Pratto, 1999). SBY'si yüksek bireylerin minimal grup paradigmasıyla tanımlanmış dış gruplarla aralarında oldukça yüksek sosyal mesafe oluşturma ve onlarla daha az işbirliğine girme isteğinde oldukları görülmektedir (Sidanius, Pratto ve Mitchell, 2001).

Sosyal baskınlık yönelimi ile ahlaki geri çekilme arasındaki ilişkiye odaklanan az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan birinde Passini (2008), ahlaki dışlama ile SBY arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulmuştur. Jackson ve Gaertner (2010) SBY'nin savaşa verilen destek üzerindeki etkisinde ahlaki geriçekilmenin aracı etkisini göstermişlerdir. Yine, Hodson ve Costello (2007) SBY'nin grup tutumları üzerindeki etkisinde insanlıktan çıkarmanın aracı etkisini bulmuşlardır. Ek olarak, Costello ve Hodson (2009), SBY'si yüksek olanların göçmenleri daha fazla insanlıktan çıkarma eğiliminde olduklarını göstermişlerdir. Bu araştırma sonuçları doğrultusunda SBY'nin bireylerin ahlaki geri çekilmelerinde bir rolü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ahlaki geri çekilme ve sosyal baskınlık yöneliminin (SBY) kesişim noktasında SKK'yla görünür olan iç-grup yanlılığının kısmen de olsa yer aldığı söylenebilir. Sosyal Baskınlık Kuramı (SBK), SKK'ya paralel olarak, gruplararası ayrımcılıkların birçoğunun tek başına içgrup yanlılığından kaynaklandığını kabul etse de kölelik, linçler, etnik temizlik, etnik savaş, polis dayakları, sömürgeleştirme keşifleri gibi diğer bazı grup üzerinde baskı kurma ya da gruba boyun eğdirme nitelikli gruplararası etkileşimleri açıklamak için içgrup yanlılığının yeterli olmadığı, bu türden gruplararası davranışların dışgruplara aktif biçimde baskın olma, boyun eğdirme ve onları küçük düşürme, baskılama yönündeki bir arzuya, yani SBY'ye işaret ettiği öne sürülmektedir (Sidanius ve ark., 2001).

Bu çalışmanın çıkış noktası da SKK'dan hareketle gruplararası farklılıkların ahlaki geriçekilmeyi farklılaştırabileceği üzerine olsa da SBK'nın yukarıdaki önermesi doğrultusunda SBY'nin, gruplararası farklılıklarla ahlaki geriçekilme arasındaki ilişkide bir rol oynayabileceğini akla getirmektedir.

İç-grupla güçlü bir biçimde özdeşleşip, görece daha yüksek bir SBY'ye sahip bireylerin çok daha fazla iç-grup yanlılığı yaptıkları, dışgruba karşı çok daha fazla sosyal-mesafe algıladıkları görülmektedir (Sidanius ve ark., 2001). Bu bulgu aynı zamanda SBY'si yüksek olanların daha fazla dışgrup ayrımcılığı yaptıklarına işaret eden bulgularla tutarlıdır (örn., Pratto ve Shih, 2000). Buna ek olarak, yukarıda sözü edildiği gibi, SBY ahlaki dışlama ve ahlaki geri çekilmeyle ilişkilidir (Passini, 2008; Costello ve Hodson, 2009). Bu doğrultuda, SBY'si yüksek olan bireylerin daha fazla içrup yanlılığı göstererek kendi gruplarından bireylerin ahlaki ihlallerinde daha fazla ahlaki geri çekilme gösterecekleri öngörülebilir, fakat SBY'si yüksek bireylerin sergilediği ayrımcılığın yalnızca iç-grup yanlılığıyla açıklanamayacağı, bu bireylerin kaynakları kendi gruplarına değil, halihazırda daha fazla kaynağı olana verme eğiliminde oldukları belirtilmektedir (Pratto ve ark.,1999). Bu araştırmada kullanılan senaryolarda (beşinci senaryo dışındakiler) ahlaki ihlalde bulunan, her iki koşulda da³², ahlaki ihlale maruz kalandan daha baskın olduğundan (örgüte karşı birey), SBY düzeyi yüksek bireylerin, düşük olanlarla karşılaştırıldıklarında, iç-grup koşulundaki bireylere yapılan ahlaki ihlallerde ahlaki geri-çekilme mekanizmalarını daha fazla

³² Bu senaryoların yarısında ahlaki ihlale maruz kalan dışgruptan bireylerken, diğer yarısında içgruptan bireylerdir.

kullanacakları öngörülmekte, dışgrup koşulundaki bireylere yapılan ahlaki ihlallerde ise ahlaki geri-çekilme mekanizmalarının kullanılmasında ortaya çıkacak herhangi bir farkın, ahlaki geriçekilmede SBY'nin mi yoksa içgrup yanlılığının mı daha etkili olduğuna ilişkin bilgi sağlayacağı düşünülmektedir.

Diğer taraftan, bu çalışmada incelenen ilişkilerden bir diğeri de farklı ahlaki temellerin ahlaki geri çekilme üzerindeki etkisidir. Önceki bir çalışmada SBY'si yüksek olan bireylerin daha çok saflık/kutsallık, otorite/saygı ve içgrup/sadakat ahlaki temellerine önem verdikleri gösterilmiştir (Haidt, Graham ve Joseph, 2009). Buna paralel olarak, bu çalışmada da farklı ahlaki temellerin ihlal edilmesiyle ahlaki geri çekilme arasındaki ilişkide SBY'nin bir rol oynayacağı düşünülmüştür.

I.V.III.III. Sağ Kanat Yetkecilik ve Ahlaki Geri Çekilme

Adorno, Frenkel-Brusnik, Levinson ve Sanford (1950), yetkeciliği, büyük oranda aşırı disiplinli ve itaatsizliğin baskılandığı bir ailede yetişmiş olmanın yarattığı duygusal çift-değerliğin (sevme ve nefret etme) belirsizliğinden kaçınmayla ortaya çıkan korku ve suçluluk duygularının gelişimsel süreçte şekillendirdiği bir kişilik özelliği olarak tanımlamışlardır. Yetkeciliğin, otorite ve otorite figürlerine aşırı saygı gösterme ve idealize etme, onlara itaat etme, statüye aşırı değer verme, belirsizliğe tahammül edememe, sınırları net çizilmiş bir dünyayı arzulama, dışgruptan bireylere yönelik aşırı nefret, öfke ve kızgınlıkları zayıf kişilerden çıkarma gibi görünüşleri vardır. Yetkecilik tanımının çıkış noktası, önyargıların

sosyal gelenekler olmak üzere üç farklı sınıftan uyarıcıya aynı biçimde tepki verme yönelimi) olarak tanımlamaktadır. Bunlar, *yetkeci teslimiyet* (bireyin içinde yaşadığı toplum içinde kurulu ve meşru olarak algıladığı otoritelere aşırı derecede boyun eğmesi), *yetkeci saldırganlık* (kurulu otoritelere onaylanıyor biçiminde algılanan çeşitli kişilere yöneltilmiş genel saldırganlık) ve *gelenekçilik* (bireyin toplum ve kurulu otoriteleri tarafından uygun bulunuyor olarak algıladığı sosyal geleneklere aşırı bağlılığı) biçimlerinde görünür olurlar (Altemeyer, 1996).

Sağ kanat yetkecilik çalışmalarının çoğu, yetkeciliğin önyargılarla ilişkisine odaklanmış ve önyargıların altında yatan en önemli değişkenlerden biri olduğunu göstermiştir (örn., Ekehammar ve ark., 2004; Heaven ve Quintin, 2003; Verkuyten ve Hagendoorn, 1998; Whitley, 1999). Sağ kanat yetkecilik üzerine yapılan diğer çalışmalarda, örneğin, gelişime açıklık (Akrami ve Ekehammar, 2006), sosyal baskınlık yönelimi³⁶ (Altemeyer, 1998), bilişsel kapalılık, dogmatizm ve belirsizliğe karşı hoşgörüsüzlük (Jost, Glaser, Kruglanski, ve Sulloway, 2003) gibi diğer kişilik özellikleriyle ilişkili olduğu, tehdit ve korku algısı gibi durumsal değişkenlere karşı duyarlılığı arttırdığı (Lavine ve ark., 1999; Doty, Peterson ve Winter, 1991), kürtaj hakkına ve çevreciliğe karşı olma gibi muhafazakar tutumlarla (Peterson, Doty ve Winter, 1993) ve dini tutuculukla (Altemeyer, 1996) ilişkili olduğu ve cinsel taciz gibi sonuç davranışlar (Begany ve Milburn, 2002) üzerinde etkisi olduğu gösterilmiştir³⁷.

³⁶ SKY ve SBY arasında yaklaşık .20 gibi ılımlı bir ilişki vardır.

³⁷ Sağ kanat yetkecilik üzerine bir derleme için bkz. Hasta, 2011.

Ahlaki geri çekilme ve sağ kanat yetkecilik ilişkisine odaklanan az sayıdaki çalışmaya bakıldığında kısmen farklılaşan, ancak yetkecilik düzeyi arttıkça ahlaki geri çekilme düzeyinin de arttığı sonucunda tutarlı bulgular göze çarpmaktadır (Jackson ve Gaertner, 2010; Passini, 2008). Jackson ve Gaertner (2010) sağ kanat yetkeciliğin savaşa verilen destek üzerindeki etkisinde ahlaki geri çekilmenin aracı etkisini gösterirken, Passini (2008), yalnızca yetkeci saldırganlık düzeyi arttıkça ahlaki dışlama düzeyinin arttığını bulmuştur. Bu sonuçlar, bu çalışmada incelenen ahlaki geri çekilme, farklı ahlaki temeller, ahlaki ihlal öznesinin grubu ve ahlaki duygular arasındaki ilişkilerde yetkeciliğin rolü olabileceğini akla getirmektedir. Bu doğrultuda, sağ kanat yetkeciliğin bu ilişkilerdeki rolüne, Altemeyer'in tanımı ekseninde yakından bakmak yararlı olabilir. Dört farklı açıdan yaklaşılabilir:

(1) Yetkeciler, kurulu otoritenin neyi yapıp neyi yapamayacaklarına kendileri yerine karar vermesine (otoritenin bizim için koyduğu kuralları çiğnemek de dâhil), doğası gereği hakkı olduğuna önemli ölçüde inanırlar (Altemeyer, 1996). Buna göre, kurulu otorite olarak algılanan birinin³⁸ yaptığı ahlaki ihlaller, yetkeci biri tarafından büyük olasılıkla ahlaki bir ihlal olarak algılanmaz, çünkü otoritenin doğası gereği bunu yapmaya hakkı olduğuna inanır ya da Altemeyer'in belirttiği gibi yetkeci, hükümet görevlilerinin doğru olmayan hatta yasadışı eylemlerini istisna olarak görür. Son

³⁸ Altemeyer (1996) kurulu otorite olarak algılanan biriyle, diğer bireylerin davranışları üzerinde genel bir yasal ya da ahlaki otoriteye sahip oldukları düşünülen kişileri kastetmektedir. Örneğin, ebeveynler, dini görevliler, polis, hükümet yetkilileri, yargıçlar, üst rütbeden askerler.

Hing, Bobocel, Zanna ve McBride'in (2007), sağ kanat yetkecilik düzeyi yüksek bireylerin, düşük olanlarla karşılaştırıldığında etik olmayan liderleri daha fazla desteklediklerini gösterdikleri çalışma, bu iddiayı doğrular niteliktedir. Kurulu otoriteye irrasyonel biçimde bağlı olmak, onun asla ahlaka aykırı biçimde adaletsiz olamayacağı, zarar vermeyeceği, saflık, sadakat ya da saygı sınırlarını aşmayacağı, aşsa dahi bunun kesinlikle mantıklı bir açıklaması olacağı, sorumluluğun onda olmadığı, sözü edilmeyecek kadar küçük bir etkisi olduğu, kışkırtıldığı ve benzeri inançları beraberinde getirecektir. Diğer bir ifadeyle, yetkeci boyun eğme düzeyi yüksek olan bireyler, ahlaki ihlalin öznesi kurulu otorite olarak algıladıkları kişiler ya da kurumlar olduğunda, büyük olasılıkla ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullanırlar. Yetkeci boyun eğme düzeyi yüksek olanların, ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullanıp kullanmadıkları, kullanıyorlarsa daha çok hangilerini kullandıkları, bu çalışma kapsamında incelenmektedir.

(2) Altemeyer (1996) yetkeci saldırganlığı, otoritenin uygun gördüğu ya da otoritenin korunmasını amaçlayan saldırganlık (fiziksel yaralama, psikolojik acı çektirme, mali kayıp verdirme, sosyal yalıtma ya da insanların kaçındığı diğer bazı olumsuz durumlar) olarak tanımlamıştır. Yetkeci müsaadenin, saldırgan dürtülerin ketlenmesini azaltıcı bir etkisi olduğunu belirtmektedir. Bunu bir tür körleşme ya da çifte standart olarak tanımlamıştır. Bu açıklama, ahlaki geri çekilme modelinin (Bandura, 1990a) kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratiklerini akla getirmektedir. Bu noktada, yetkecilerin, kurulu otorite tarafından uygun görülen ahlaki ihlal nesnelere söz konusu olduğunda ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullanacakları

sonucuna varılabilir. Özellikle kurban odaklı ahlaki geri çekilme mekanizmaları olan suç yükleme ve insanlıktan çıkarma, yetkeci saldırganlıkla ilişkili görünmektedir.

(3) Altemeyer (1996) “sosyal geleneklere tutunmayı” kişinin içinde yaşadığı toplumdaki geleneksel sosyal normları güçlü bir biçimde kabul etmesi ve bunlara bağlı olması biçiminde tanımlamıştır. Örneğin, yetkeciler, kadınların, erkeklerin hizmetinde olduğu geleneksel aile yapısına bağlıdırlar; seks hakkında düşünmenin, çıplaklığın, evlilik dışı seksin ve eşcinselliğin günah olduğuna inanırlar ve ulusal bayrağa ve ulusal marşa abartılı düzeylerde saygı duyarlar. Altemeyer’e (1996) göre, yetkeciler, insanların neyin ahlaki neyin ahlaksız olduğuna ilişkin kendi düşüncelerini geliştirmeleri fikrini reddederler, çünkü otoritelerin halihazırda bunlara ilişkin kuralları vardır. Bu gelenekleri, ahlaki yükümlülükler olduğu kadar sosyal buyruklar olarak da düşünürler ve farklı bir geleneğin de kendilerinininki kadar iyi olabileceğini kabul etmezler. Yetkeciliğin gelenekselcilik boyutu, Ahlaki Temeller Kuramı’yla (Haidt ve Joseph, 2004; Haidt ve Graham, 2007) birlikte düşünüldüğünde, yetkecilerin, daha çok saflık/kutsallık, otorite/saygı ve içgrup/sadakat ahlaki temellerine önem verdiklerinden (Haidt ve ark.,2009), söz konusu ahlaki temellerin ihlallerinde ahlaki geri çekilmeden kaçınacakları söylenebilir. Ancak, ahlaki ihlali gerçekleştiren de kurulu otorite olarak algılandığında ahlaki bir ikilem yaşayacakları düşünülebilir. Yani, ahlaki ihlalin öznesinin yanı sıra nesnesinin de kurulu otorite olarak algılanabileceği durumlarda yetkeci, kendisi için oldukça önemli olan ahlaki temellerin ihlalinde nasıl bir karar verecektir? Örneğin, ahlaki ihlalin öznesinin bir hükümet görevlisi ve nesnesinin yaşlı biri (yaşlı insanların otoriteyi temsil ettiği varsayılmaktadır) olduğu bir

durumda yetkeçiler ne yapar? Bu çalışma kapsamında kullanılan ölçüm araçlarıyla, yetkeçilerin bu ikilem durumlarında nasıl tepki verdiklerinin gösterilmesi amaçlanmıştır. En azından, muhafazakarların (McAdams ve arkadaşları, 2008; Haidt ve Hersh, 2001) ve yetkeçilerin (Haidt ve ark., 2009; Van Pachterbeke, Freyer, ve Saroglou, 2011) daha az önem verdiklerinin gösterildiği, zarar verme/bakım ve adalet/karşılıklılık ahlaki temellerinin ihlal edildiği durumlarda, yetkeçilerin diğer ahlaki temellerin ihlal edildiği durumlardan daha yüksek oranlarda ahlaki geri çekilme mekanizması kullanacaklarını düşünmek yanlış olmayacaktır.

(4) Yetkeçi, saldırgan davranışı bazı daha yüksek otoriteler adına gerçekleştirdiğini düşündüğünden, bu davranışı onda olumlu duygulara, örneğin gurur duygusuna yol açar (Altemeyer, 1996). Bu doğrultuda yetkeçilerin otorite tarafından gerçekleştirilen ahlaki ihlaller karşısında olumsuz duygular değil gurur gibi olumlu duygular yaşayacağı söylenebilir. Bu çalışmada yetkeçilerin kurulu otorite olarak algılanan bireyler tarafından gerçekleştirilen ahlaki ihlaller karşısında hissettikleri duygular bakımından farklılaşıp farklılaşmadıkları ele alınmaktadır.

Bu dört önerme de ahlaki ihlalin öznesinin kurulu otorite olarak algılanacağı sayılıısını barındırmaktadır. Ancak, yetkeçilik arttıka milliyetçiliğin (Baughn ve Yaprak, 1996), iç-grup/dış-grup yanlılığının (Downing ve Monaco, 1986), içgrup sargınlığının (Altemeyer, 1996) ve farklı türlerden dışgruplara yönelik önyargıların (Duckitt, 2009) arttığını gösteren çalışmalardan yola çıkarak, yetkeçiliğin söz konusu önermelerdeki etkilerinin ahlaki ihlalin öznesinin içgrubunu temsil ettiği durumlarda

geçerli olacağını, dışgrubu temsil ettiği durumlardaysa bu etkilerin gözlenmeyeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Önceki az sayıdaki çalışmadan ve yukarıda özetlenen kuramsal paralellikten yola çıkılarak, bu çalışmada, yetkeciliğin söz konusu boyutlarının ahlaki geri çekilme mekanizmalarının kullanılmasında hem doğrudan hem de farklı koşullarda (ahlaki ihlalin öznesinin içgruptan ya da dışgruptan olduğu ve farklı ahlaki temellerin ihlal edildiği koşullarda) dolaylı biçimde rol oynadığı denenceleri sınanmaktadır.

I.V.III.IV. Dindarlık ve Ahlaki Geri Çekilme

Bandura'nın ahlaki geri çekilme modeli, tarih boyunca din adına gerçekleştirilen katliamlarda bireylerin bu acımasız davranışları nasıl yaptığına ilişkin bir açıklama sağlamaktadır. Bireyin acımasız davranışlarında benlik yaptırımlarından sıyrılmasını sağlayan mekanizmalara sahip olduğunu gösteren Bandura (1990b; 2004), dinin bir ahlaki gerekçelendirme olarak kullanılabildiğini belirtmektedir. Din, siyaset ve acımasız davranış arasındaki bu ilişkiyi tarihsel örnekler kullanarak şöyle yorumlamaktadır:

“Yüzyıllar boyunca çoğu yıkıcı davranış, sıradan, iyi insanlar tarafından doğru ideolojilerin, dini ilkelerin ve ulusal buyrukların adına gerçekleştirilmiştir. Dinin politikleşmesi, kutsal terörün uzun, kanlı tarihinin

yolunu açmıştır. Papa Urbanus (haçlı seferlerini başlatan), Usame Bin Ladin (bir cihat başlatan), Rabin'in suikastçısı ve bir doktor ve asistanını kürtaç kliniğinde vuran Presbiteryen papazı, hepsi kendilerinin kutsal bir buyruğun hizmetinde olduğunu düşünmüştür. Kutsal terörde, acımasız davranışı yapanlar, teolojii çarpıtmakta ve kendilerini tanrının iradesini cesaretle gerçekleştirenler olarak görmektedirler. Düşman taraflar, acımasız bir ahlaki muhakeme maskesi altında gizlenerek, militan eylemlerini günahlarından arındırmakta, fakat diğer taraftakileri barbarlıkla suçlamaktadırlar. Her iki taraf da diğerinden ahlaken üstün hissetmektedir.” (Bandura, 2004; s. 40)

Bu yaklaşımı sınavan bir çalışmada Osofsky ve arkadaşları (2005), idam cezalarının uygulandığı eyaletlerde Amerikalı hapisane personeliyle yaptıkları görüşmelerde, dinin idam cezasını uygulamada bir ahlaki gerekçelendirme olarak nasıl kullanıldığını göstermişlerdir. Örneğin, personellerden biri “İnsanların [*men*] kanunları, tanrının kanunlarıyla uyduğunda, insanların kanunları tanrının kanunları haline gelir. Bu, ölüm cezasını desteklememe olanak verir” (Osofsky ve ark., 2005; s.385) ifadesiyle yasal yükümlülüğe dini bir gerekçelendirme eklemektedir. Benzer biçimde bir diğeri, “Eğer doğru görünmeseydi, asla yapmazdım. Ahlakıma ve İncil’e aykırı olduğunu düşünseydim, dururdum” (Osofsky ve ark., 2005; s.389) ifadesiyle dini yükümlülükleri, ahlaki bir gerekçelendirme olarak kullanmaktadır.

Dinin ya da ideolojilerin acımasız davranışlarda ahlaki bir gerekçelendirme olarak kullanılabilmesinin, o dine ya da ideolojiye bağlılığı gerektirdiği söylenebilir. Yani,

acımasız davranışları din adına gerçekleştirdiğine inanan bireyin, dini yöneliminin güçlü olması beklenir. Diğer taraftan, dindarlık ve olumlu sosyal kişilik özellikleri, değerler ve duygusal eğilimler arasında güçlü ilişkiler olduğu gösterilmiştir (bir derleme için bkz. Saroglou, 2013). Olumlu sosyaleğilimleri güçlü bireylerin acımasız davranışlarda bulunma olasılığının düşük olması bu durumda bir çelişki yaratmaktadır. O halde Bandura'nın (2004) ve Osofsky ve arkadaşlarının (2005) öne sürdüğü biçimiyle dindar bireyler nasıl olur da acımasız davranışlarda bulunurlar? Din nasıl olur da acımasız davranışlarda bir gerekçelendirme olarak kullanılabilir?

Bir yanıt, yetkecilik cephesinden gelmektedir. Yetkecilik, muhafazakârlık ve dindarlık arasında güçlü ilişkiler olduğu bilinmektedir (Bouchard, 2009). Bouchard (2009) bunların ortak noktasının otoriteye itaat eğilimi ya da yetke sembollerine olumlu tepkiler verme olduğunu öne sürmüştür. Dindarlığın olumlu sosyal eğilimlerle ilişkili olduğunu bulan çalışmaların (örn., Pichon, Boccato ve Saroglou, 2007) yanı sıra dindarlığın bilişsel olarak hazır hale getirilmesiyle [*priming*] saldırganlığın (Bushman, Ridge, Das, Key ve Busath, 2007), ırksal önyargıların (Johnson, Rowatt ve LaBouff, 2010) ve etno-dini terörist eylemleri desteklemenin (Ginges, Hansen ve Norenzayan, 2009) arttığını gösteren çalışmalar arasındaki tutarsızlığı açıklamak üzere Van Pachterbeke ve arkadaşları (2011), yetkeci eğilimlerle dini düşüncelerin etkileşiminin güçlü bir kombinasyon yaratarak soyut deontolojinin³⁹ daha fazla kullanılmasına yol açabildiğini göstermişlerdir. Yani,

³⁹ Kişisel ilişkiler bağlamında olumlu sosyal kaygılarla çelişse de ahlaki bütünlük, dürüstlük ve sadakatte ısrar etmek. Örn., masum insanların zarar görmesini ya da

acımasız davranışlardan, dindarlıktan bağımsız bir kişilik özelliği olarak yetkecilik sorumludur. Ancak, dini kavramlar boyun eğicilerde örtük bir biçimde boyun eğiciliği etkinleştirmekte ve acımasız davranışlarda bulunmalarına yol açabilmektedir.

Dindarlık ve ahlaki geri çekilme arasındaki ilişkiyi inceleyen oldukça az sayıdaki görgül çalışma da yukarıdaki çelişkili duruma katkı sağlamaktadır. Bu çalışmalardan birinde Hinrichs, Wang, Hinrichs ve Romero, (2012) dindarlık ve sorumluluğun yerinin değiştirilmesi arasında bir ilişkiye rastlamamıştır. Vitell, Keith ve Mathur (2011) ise dindarlığın içsel boyutu ve ahlaki gerekçelendirme arasında negatif yönde bir ilişki bulurken, dışsal boyutuyla arasında herhangi bir ilişkiye rastlamamışlardır. Diğer taraftan, Osofsky ve arkadaşlarının (2005) dinin bir ahlaki gerekçelendirme olarak gösterildiği çalışması, dindarların bu yönde bir eğilimi olabileceğini aklı getirmektedir. Bu çelişkili duruma Van Pachterbeke ve arkadaşlarının (2011) açıklaması ekseninde yaklaşılabilir.

Bu çalışmada kullanılan ölçüm araçlarında dinin doğrudan bir gerekçelendirme olarak kullanılabilmesi bir durum bulunmamakta, ahlaki geri çekilme ile dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen önceki çalışmalardaki gibi, dini yönelim ile ahlaki geri

öldürülmesini önlemek için bir ideolojiden vazgeçmek yerine, katı biçimde o ideolojiyi savunmayı sürdürmek (Van Pachterbeke ve ark., 2011).

çekilme arasındaki ilişki incelenmektedir. Bununla birlikte, dindarlığın⁴⁰, değişimlenen koşulların ahlaki geri çekilmeyle ilişkisinde bir rol oynayabileceği de düşünülmüştür. Öyle ki daha önce belirtildiği gibi, bu çalışma, ahlaki geri çekilmenin durumsal farklılıklarla (ahlaki ihlal öznesinin içgruptan ya da dışgruptan olması ve ahlaki ihlalin farklı bir niteliğe sahip olması) ilişkisini incelerken, bireysel farklılıkların bu ilişkide rolleri olduğunu savunmaktadır. Dindarlığın, içgrup yanlılığıyla ilişkisi (Cairns, Kenworthy, Campbell ve Hewstone, 2006) içgrup/dışgrup koşulunda, muhafazakâr düşünceyle ilişkisi ise (Bouchard, 2009) farklılaşan ahlaki temel ihlalleri koşulunda bir rolü olabileceğini akla getirmektedir.

Önceki çalışmalardan, dindarlığın ahlaki geri çekilmeyle bir ilişkisi olmadığı ya da negatif yönde ilişkisi olduğu sonuçları çıkmaktadır (Hinrichs ve ark., 2012; Vitell, ve ark., 2011). Ancak, ahlaki ihlal öznesinin içgrup/dışgrup olarak ulus temelinde değişimlenmesi, bireyin, ahlaki ihlal öznelerinin dini gruplarına ilişkin algıları temelinde bir ayırıştırma yapmasına yol açabilir ve bu ayırım, dindarlık düzeyi düşük biriyle karşılaştırıldığında, dindarlık düzeyi yüksek biri için büyük olasılıkla daha belirgin hale gelir, fakat o kişinin ahlaki ihlalin nesnelere ilişkin dini grupları için de

⁴⁰Bu çalışmada, din, sosyal bir kurum olarak değil, diğer sosyal psikolojik din çalışmalarında (örn., Batson, Schoenrade ve Ventis, 1993; Brown, 1985) olduğu gibi, sosyal psikolojik bir olgu olarak, yani bireyin yaşamındaki rolü açısından (bireydeki orijini, dinamikleri, işlevleri ve sonuçları) ele alınmış ve bütünüyle kavramsal ya da felsefi bir perspektif yerine görgül bir perspektif tercih edilmiştir. Dinin bireydeki görünümüne, bireyin dini tutumları olarak yaklaşmıştır.

benzer bir ayırmda bulunabilme olasılığı vardır. Bununla birlikte, Türkiye'deki mevcut iktidar partisinin dindarlığını ön plana çıkarıyor olmasının (Hale ve Özbudun, 2009), bu çalışmada ahlaki ihlal özneleri olarak belirlenen devlet çalışanlarının da benzer biçimde dindar olarak algılanmasına, dolayısıyla dindarlık düzeyi yüksek bireyin o ahlaki ihlal öznesinin davranışına ilişkin yanlı bir değerlendirme yapmasına ve ahlaki geri çekilmesine yol açabileceği düşünülebilir. Diğer bir ifadeyle, dindarlığın çarpıcı hale getirilmesinin yetkicilerin daha fazla soyut deontoloji kullanmalarına yol açtığını bulgulayan Van Pachterbeke ve arkadaşlarının (2011) izinden gidilerek, bu çalışmada da ahlaki ihlal öznesinin dini grubunun, dinin çarpıcı hale gelmesini sağlayarak, yetkicileri daha fazla ahlaki geri çekilmede bulunmaya iteceği düşünülmüştür. Böylece bu çalışmada da dindarlık düzeyi yüksek yetkicilerin, dindarlık düzeyi yüksek olup yetkencilik düzeyi düşük olan bireylerden daha fazla içgrup yanlılığı yaparak, ahlaki ihlal öznelerinin içgruptan devlet görevlilerini temsil ettiği koşullarda ahlaki geri çekilme mekanizmalarını daha fazla kullanmaları beklenmiştir.

Ek olarak, dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerin daha çok saflık/kutsallık, otorite/saygı ve içgrup/sadakat ahlaki temellerine önem verdikleri bilindiğinden (McAdams ve arkadaşları, 2008; Haidt ve Hersh, 2001), bu çalışmada da söz konusu ahlaki temellerin ihlal edildiği durumlarda daha az ahlaki geri çekilme yaşamaları beklenmiştir.

I.V.III.V. Ahlaki Kimliğe Verilen Önem ve Ahlaki Geri Çekilme

Bireylerin ahlaki ilkelerinin, ahlaki yargılarının ya da ahlaki ideallerinin ahlaki davranışla bağlantısını, ahlaki benlik yaptırımlarını etkisiz hale getirerek kesen ahlaki geri çekilme mekanizmalarından kaçınılabilir mi, hiç değilse etkileri azaltılabilir mi? Sosyal bilişsel kuram perspektifinden bu, ancak içselleştirilmiş benlik yaptırımlarının gücünün artmasıyla olasıdır (Bandura, 1999).

Ahlaki anlayışın ahlaki davranışla tutarlığına Blasi (1993), ahlaki kimlik perspektifinden yaklaşmıştır. Ona göre, ahlaki anlayışın ahlaki davranışa dönüşmesinde bu türden bir tutarlılık ancak ahlaki anlayışın bir kişisel sorumluluk yargısına dönüşmesiyle olasıyken, ahlaki sorumluluk, bireyin, ahlaki idealleri kimliğine dâhil etmesinin sonucudur. Blasi'nin (1993) modeli, ahlaki geri çekilme yazınıyla birlikte düşünüldüğünde şu sonuca varılabilir: Birey, ahlaki bir kimliğe sahipse ya da kimliğiyle bütünleştirdiği ahlaki özelliklere oldukça önem veriyorsa, ahlaki anlayışı ile ahlaki davranışı arasındaki bağlantıyı mümkün olduğunca tutarlı bir biçimde korumaya çalışacak ve ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullanmaktan kaçınacaktır. Bu noktadan hareket eden Aquino ve arkadaşları (2007), ahlaki anlayışla ahlaki davranış arasındaki benlik düzenleyici mekanizmaların ahlaki kimlik olarak kavramsallaştırılabileceğini öne sürmüşlerdir.⁴¹ Böylece ahlaki kimlik

⁴¹ Aquino, Freeman, Reed, Lim ve Felps (2009), ahlaki kimliği, kişinin kendi ahlaki karakterine ilişkin bilişsel şeması olarak tanımlamaktadırlar.

çarpıcı hale getirildikçe ve/ya da ahlaki kimliğe verilen önem arttıkça⁴² benlik yaptırımları güçlenecek ve bireyin ahlaki geri çekilme mekanizmaları aracılığıyla ahlaki failliği etkisiz hale getirme olasılığı da azalacaktır. Araştırmalar bu hipotezi doğrulamıştır (Aquino ve ark., 2007; Detert ve ark., 2008; Reed ve Aquino, 2003).

Benlik yaptırımları, toplumun yapılandırmış olduğu biçimde, kişilerarası ilişkiler içinde temellenir (Bandura, 1991). Bu nedenle, benlik yaptırımlarının, etkileşim içinde olunan diğer bireylere ilişkin algıyla paralel bir yapılanma gösterdiği söylenebilir. İnsanların ortak insanlık temelinde algılanması, algılanan benzerlik ve bir sosyal yükümlülük duygusu aracılığıyla empatik duyguları etkinleştirir (Bandura, 1999). Bireyin özdeşleştiği kişilerin haz ve acıları, yabancılarıkinden ya da insani niteliğinden çıkarılmış bireylerden çok daha uyarıcı olacağından, bu kişilere zarar vermek bireyde sıkıntıya ve kendini-ayıplamaya yol açabilir (Bandura, 1999). Bu durumda, insanlarla özdeşleşme, yani bireyin diğerlerine ve kendine ilişkin tanımını, bir benlik düzenleme mekanizması biçiminde işliyor görünmektedir. Bununla birlikte, bireyin diğerlerini ve diğerleri üzerinden kendine ilişkin tanımının kapsamı, yani Bandura'nın (1999) belirttiği gibi ahlaki ihlal nesnesini ortak insanlık temelinde mi yoksa kendine benzer daha küçük bir grubun üyesi olarak mı gördüğü, ahlaki benlik-sansürünün gücünü belirleyecektir. Benlik Düzenleyici Kimlik Kuramı'nın, bu noktadan hareket ettiği söylenebilir (Aquino, Reed, Stewart ve Shapiro, 2005).

⁴² Bu çalışmada *ahlaki kimliğin çarpıcı hale getirilmesi* değil, bireysel bir değişken olarak *ahlaki kimliğe verilen önem* değişkeninin rolü incelenmiştir.

Benlik Düzenleyici Kimlik Kuramı'na göre farklı kimlikler eğer bir kişinin “adalet etki alanını” –yani insanların diğerlerine yönelik davranışlarını ve ne ölçüde onların haklarıyla ve onlara yönelik adil tavırlarla ilgilendiklerini yöneten ahlaki kurallarını ve değerlerini (Opatow, 1990; Staub, 1990)- genişletiyor ya da daraltıyorsa, olumsuz örtük ya da olumlu açık tutumların ortaya çıkmasını kolaylaştıracaklardır (Aquino ve ark., 2005). Kuramın temel argümanları özetle şunlardır: (1) İnsanların işler-kimlik kavramı –ya da kendilerini görme ve tanımlama yolları- çoklu ve hiyerarşik olarak sıralanmış kimliklerden oluşur. (2) İçsel ve dışsal ipuçlarına bağlı belirli bir anda bu ipuçlarının çarpıcı hale getirdiği kimlikler (bunlar kimliklerin yalnızca bir alt kümesidir) bilikte etkinleştirilir. (3) Adillik yargılarının oluştuğu ve ifade edildiği anda bu kimliklerinden hangisinin etkin olduğu ya da “düğmesinin açık olduğu”, insanların örtük ve açık tutumlarının ortaya çıkmasını etkileyebilir (Aquino ve ark., 2005).⁴³

⁴³ Buraya kadar açıklananları somutlaştırmak adına şu örnek verilebilir: Ahlaki benlik yaptırımlarının adaletsiz davranışlarda bulunmasını engelleyen bir birey, büyük olasılıkla kendisini “adil” olarak tanımlayacaktır. Böylece, kendini adaletli olarak nitelendirme yönündeki baskı, bir benlik-yaptırımına dönüşecek, adaletli olmak onun için ne kadar önemliyse ya da adil olduğuna ilişkin bilgi ne kadar etkinleşirse, adil davranma yönünde o kadar baskı hissedecektir. Bu da adalet etki alanını genişleterek, adil davranışında diğerlerinin kimlik farklılıklarının etkisini minimize edecektir.

Aquino ve Reed (2002) bireylerin ahlaklı bir kişide olmasını bekledikleri dokuz özellik (bakım verici, şefkatli, adil, arkadaş canlısı, cömert, yardımsever, gayretli, dürüst ve iyi kalpli olma) saptamışlar ve bireylerin bu özellikleri kendi davranış ve düşünceleriyle ne kadar ilişkilendirdikleri; başka bir ifadeyle bu özelliklerin kimliklerinde ne kadar merkezi olduğu bakımından farklılaştıklarını göstermişlerdir. Onlara göre, ahlaki kimlik, kolektif olarak paylaşılan bu ahlaki karakteristiklerden oluşmaktadır. Diğer sosyal kimlikler gibi ahlaki kimliğin de insanların kendi benlik tanımlarını inşa etmek için kullandıkları sosyal özdeşimleri için bir temel olabileceğini ve belirli inançlar, tutumlar ve davranışlarla ilişkili olabildiğini göstermişlerdir (Aquino ve Reed; 2002; Aquino ve ark., 2007).⁴⁴

Daha önce belirtildiği gibi, Benlik Düzenleyici Kimlik Kuramı'na göre bir kişinin içgrupundan ya da dışgrupundan birinin davranışına ilişkin duruşunu belirleyen faktörlerden biri, ahlaki etki alanına girip girmemesidir (Aquino ve ark., 2005). Ahlaki kimliğe verilen önem arttıkça, ahlaki etki alanı da genişlemektedir (Reed ve Aquino, 2003). Reed ve Aquino (2003) ahlaki kimliğe verilen önemin içgrup

⁴⁴ Ahlaki kimliğe verilen önem zaman içerisinde değişiklik gösterebilir (Hart, Atkins ve Ford, 1998) ya da bazı durumlarda daha etkin olabilir (Aquino ve ark., 2007). Aquino ve Reed (2002), bu nedenle ahlaki kimliği bir kişilik özelliği olarak değil, bir dizi ahlaki treyt etrafında örgütlenmiş bir benlik kavramı olarak tanımlamışlardır. Buna karşın, bireysel bir değişken olarak ahlaki treytlere verilen önem arttıkça (bu treytlere ahlaki kimliği oluşturur) birçok durumda bu treytlere geri çağrılabilirlik olasılığının arttığını ve ahlaki bilişler ve davranışlarla ilişkisinin güçlendiğini belirtmektedirler.

yanlılığını hafifletici bir etkisi olduğunu göstermişlerdir. Ahlaki ihlalin öznesinin içgruptan olmasının, bu durumu izleyen bireyin ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullanarak, durumu ahlaki bir ihlal olarak görmeyeceği denencesini sınyan bu çalışmada da ahlaki kimliğe verilen önemin benzer bir etki göstereceği düşünölmüştür.

Bununla birlikte, Aquino ve arkadaşları (2007), çalışmalarında ahlaki benliklerini çarpıcı hale getirdikleri katılımcılarının daha az ahlaki geri çekilme mekanizması kullandıklarını göstermişlerdir. Aquino ve arkadaşları (2009) da işler benlik- kavramı içersinde ahlaki benlik şemasına halihazırdaki ulaşılabilirlik düzeyinin durumsal etmenlere bağılı olarak artıp azalabildiğini belirtmektedirler. Ahlaki kimliğin bağlamsallığı, farklı ahlaki temellerin ihlal edildiği durumlarda etkisinin de farklılaşacağını akla getirmektedir. Bazı ahlaki temeller için ahlaki kimlik devreye girerken, diğeri için girmiyor olabilir. Ancak, bu çalışmada ahlaki kimliğin farklı ahlaki temel koşulları için çarpıcı hale getirildiği bir değışimleme söz konusu değildir. Bu nedenle, her bir farklı ahlaki temel koşulundaki ahlaki geri çekilme mekanizma farklılaşmalarında ahlaki kimliğe verilen önemin rolü incelenmiştir.

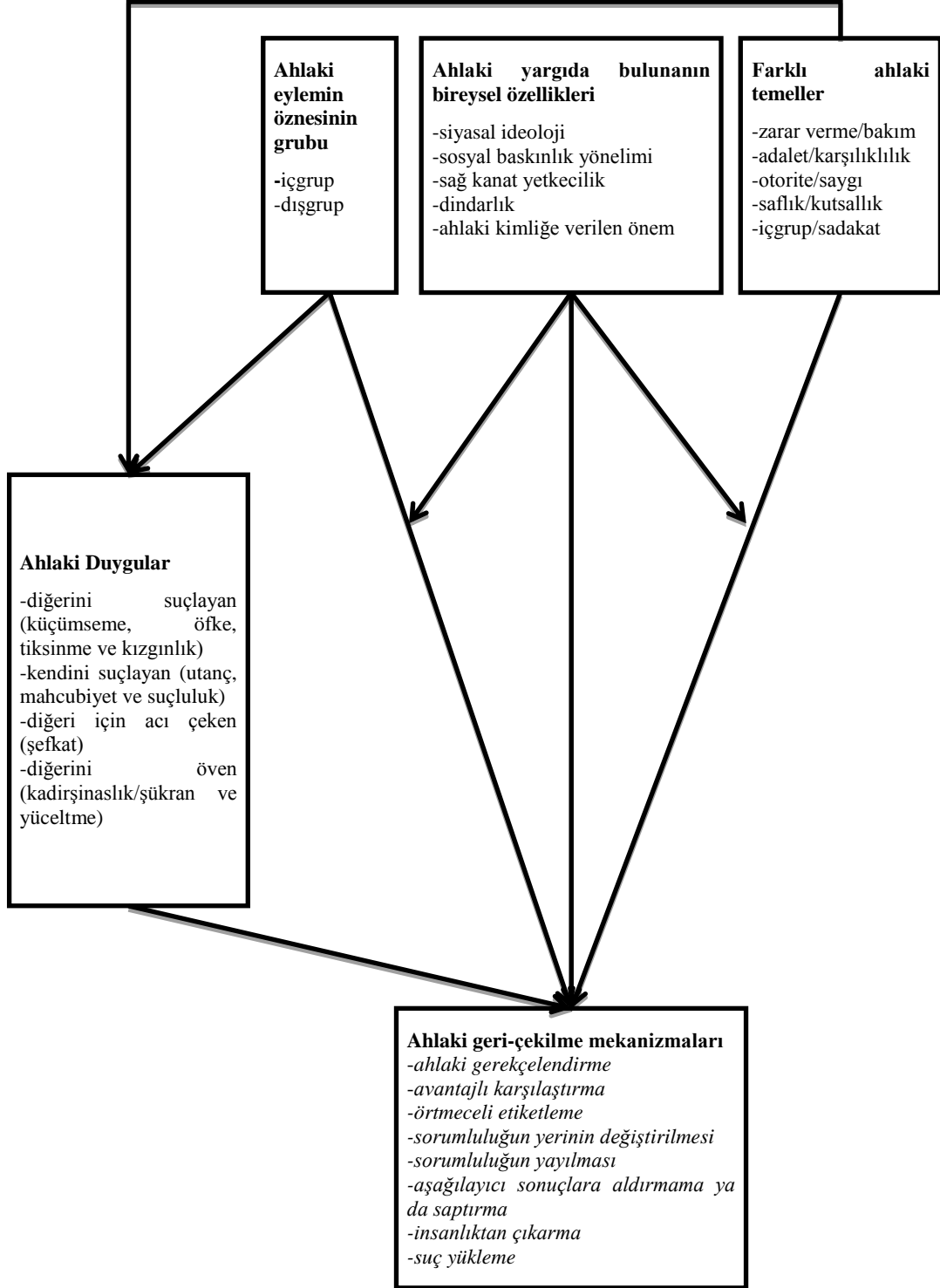
Yukarıda aktarılanlar doğrutusunda, bu çalışmada, ahlaki kimliğe verilen önemin, ahlaki geri çekilme mekanizmalarının kullanılmasında hem doğrudan hem de farklı koşullarda (ahlaki ihlalin öznesinin içgruptan ya da dışgruptan olduğu ve farklı ahlaki temellerin ihlal edildiği koşullarda) düzenleyici bir rol oynadığı savunulmakta ve sınyanmaktadır.

I.VI. Araştırmanın Amacı

Doris ve Stich'in (2008) belirttiği gibi, ahlaki yargı ve davranışı belirleyen etmenleri iyi anlamak, iyi davranışı kolaylaştıran, kötü davranışı iyileştiren eğitimsel ve politik müdahalelerin neler olduğunu anlamamıza yardımcı olabilir. Bu çalışmanın temelinde yatan motivasyon da ahlaki yargı ve davranışı açıklama sürecine dahil olmak ve daha yaşanılabilir bir toplumsal örgütlenmenin olanaklarına ulaşma çabasına küçük de olsa bir katkı sağlamaya çalışmaktır.

Özelde bu araştırmanın amacı öznesi grup-temsili olan ahlaki ihlallere tanıklıkta ahlaki geri çekilmeyi etkileyen bağlamsal ve bireysel değişkenleri saptamaktır. Çalışmada ahlaki yargılarda içgrup yanlılığının, bazı ilgili bireysel değişkenlerin (ideoloji, ahlaki kimliğe verilen önem, sosyal baskınlık yönelimi, sağ kanat yetkecilik ve dindarlık), farklı ahlaki temellerin (zarar verme/bakım, adillik/karşılıklılık, iç grup/sadakat, otorite/saygı ve saflık/kutsallık) ve ahlaki duyguların ahlaki geri-çekilme mekanizmalarının kullanılmasıyla ilişkisi incelenmektedir. Bu amaçla incelenen değişkenlerin Şekil 1.4'teki hipotetik modelde olduğu gibi bir ilişki örüntüsü izleyeceği düşünülmektedir.

Şekil 1.4. Öznesi grup-temsili olan ahlaki durumlara ilişkin yargılarda iç-grup yanlılığı

Bu amaca ve hipotetik modele uygun olarak aşağıdaki denenceler sınanmaktadır.

I.VII. Denenceler

1. Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin öfke duygusu, diğer duygularla (utanç, suçluluk, şefkat, küçümseme, tiksınme, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, adalet karşılıklılık ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar.

2. Ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin suçluluk duygusu, diğer duygularla (utanç, şefkat, öfke, küçümseme, tiksınme, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, adalet karşılıklılık ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar.

3. Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin öfke duygusu, diğer duygularla (utanç, suçluluk, şefkat, küçümseme, tiksınme, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar.

4. Ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin suçluluk duygusu, diğer duygularla (utanç, şefkat, küçümseme, öfke, tiksınme, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar.

5. Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin utanç duygusu, diğer duygularla (suçluluk, şefkat, küçümseme, öfke, tiksınme, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar.

6. Ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin tiksınme duygusu, diğer duygularla (suçluluk, utanç, şefkat, küçümseme, öfke, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar.

7. Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin utanç duygusu, diğer duygularla (suçluluk, şefkat, küçümseme, tikslenme, öfke, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, otorite/saygı ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar.

8. Ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin şefkat duygusu, diğer duygularla (suçluluk, utanç, küçümseme, öfke, tikslenme, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, otorite/saygı ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar.

9. Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin utanç duygusu, diğer duygularla (suçluluk, şefkat, küçümseme, tikslenme, öfke, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar.

10. Ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin utanç duygusu, diğer duygularla (suçluluk, küçümseme, öfke, tikslenme, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar.

11. Ahlaki eylemin öznesinin grubu (iç-grup ya da dış-gruptan olması) adalet karşılıklılık ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordar. Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin öfke duygusu bu ilişkide aracı bir rol oynar.

12. Ahlaki eylemin öznesinin grubu (iç-grup ya da dış-gruptan olması) zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordar. Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin öfke duygusu bu ilişkide aracı bir rol oynar.

13. Ahlaki eylemin öznesinin grubu (iç-grup ya da dış-gruptan olması) saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordar. Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin utanç duygusu bu ilişkide aracı bir rol oynar.

14. Ahlaki eylemin öznesinin grubu (iç-grup ya da dış-gruptan olması) otorite/saygı ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordar. Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin utanç duygusu bu ilişkide aracı bir rol oynar.

15. Ahlaki eylemin öznesinin grubu (iç-grup ya da dış-gruptan olması) içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordar. Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin utanç duygusu bu ilişkide aracı bir rol oynar.

16. Ahlaki eylemin öznesinin grubu (iç-grup ya da dış-gruptan olması) izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordar. Siyasal ideoloji bu ilişkide düzenleyici bir rol oynar.

17. Ahlaki eylemin öznesinin grubu (iç-grup ya da dış-gruptan olması) izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordar. Sosyal baskınlık yönelimi bu ilişkide düzenleyici bir rol oynar.

18. Ahlaki eylemin öznesinin grubu (iç-grup ya da dış-gruptan olması) izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordar. Dini yönelim bu ilişkide düzenleyici bir rol oynar.

19. Ahlaki eylemin öznesinin grubu (iç-grup ya da dış-gruptan olması) izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordar. Ahlaki kimliğe verilen önem bu ilişkide düzenleyici bir rol oynar.

20. Ahlaki eylemin öznesinin grubu (iç-grup ya da dış-gruptan olması) izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordar. Sağ Kanat yetkecilik bu ilişkide düzenleyici bir rol oynar.

21. Siyasal ideoloji izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordar.

22. Dini yönelim izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordar.

23. Ahlaki kimliğe verilen önem izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordar.

24. Sağ kanat yetkecilik izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordar.

25. Sosyal baskınlık yönelimi izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordar.

I.VIII. Araştırmanın Önemi

İyi olduğuna inanan insanların nasıl olup da kötü eylemlerde bulunabildiği sorusuna ilişkin belki de en kapsamlı kavramsallaştırmayı ahlaki geri çekilme modeli (Bandura, 1990a) sunmaktadır. Ancak, ahlaki geri çekilme modeli çoğunlukla ahlaki ihlal içeren davranışı yapan bireyi incelemektedir. Bununla birlikte, gerektiğini düşündüklerinde müdahale etme olanağı olan tanıkların/izleyicilerin ahlaki yargıları, acımasız davranışların önlenmesinde hayati bir öneme sahiptir (örn., Darley ve Latané, 1968; Latané ve Darley, 1970; Staub, 1999). Bireylerin kendi ahlaki ihlal davranışlarındaki değil, başkalarının yaptığı ahlaki ihlalleri izlerken yaşadıkları ahlaki geri çekilmelerin belirleyicilerini ortaya çıkarmak, acımasız davranışlara ilişkin kamuoyu görüşü oluşturmada önemli görünmektedir. Böylece, bu araştırmanın ilk üç kısmında izleyicinin ahlaki geri çekilmesinin nasıl işlevuruklaştırılabileceğine ilişkin bir örnek sunulurken, son çalışmada izleyicinin ahlaki geri çekilmesinde önemli olduğu düşünülen bireysel ve bağlamsal değişkenlere odaklanılmıştır.

Önceki çok az sayıdaki çalışmada izleyicinin ahlaki geri çekilmesinin, ahlaki geri çekilmeden farkı yeterince gösterilmediğinden, izleyicinin ahlaki geri çekilmesinin yeniden tanımlanarak yeni ölçüm araçları geliştirmek, hem nitel hem de nicel veriler

kullanarak bu olgunun yaygınlığını ortaya koymanın gerekli olduğu düşünülmektedir.

Ahlaki farkındalık, bireyin bir durumda ahlaki bir problem olduğunu ya da bazı koşullarla ilgili olarak ahlaki bir standart ya da ilke olduğunu fark etmesi olarak tanımlanmaktadır (Rest, 1986). Tanık olunan ahlaki ihlalleri değerlendirmede hangi durumsal değişkenlerin rol oynadığına ilişkin farkındalık, insanların yaşamlarında önem verdikleri ilkelerin yanı sıra diğerlerinin önem verdikleri ilkeleri anlamada da önemli görünmektedir. Bu anlayış, belki de bireylerin, diğerlerinin acılarına ve rahatsızlıklarına ilişkin daha fazla içgörü sağlanmasına ve kişilerarası/gruplararası çatışmalar yaşanmasını önlemeye küçük de olsa bir katkı sağlayabilir.

Ek olarak, bu araştırmanın daha önce ele alınmamış birkaç ilişkiyi ele alarak kuramsal birikime katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Örneğin, daha önceki çalışmalarda ahlaki duyguların ahlaki geri çekilmeye ilişkisini, farklı ahlaki temel bağlamlarında ahlaki geri çekilmeyi ve siyasal görüşün, sosyal baskınlık yöneliminin, sağ kanat yetkeciliğin, dini yönelimin ve ahlaki kimliğe verilen önemin ahlaki geri çekilme üzerindeki etkilerini farklı ahlaki temel bağlamlarında inceleyen hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır.

Özetle, bu çalışmanın, öznesi grup-temsili olan ahlaki ihlallerde izleyicinin ahlaki geri çekilmesiyle ilişkili durumsal ve bireysel değişkenleri ele alarak, ilgili yazın ve uygulama alanlarına kuramsal bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

II. BÖLÜM

YÖNTEM, BULGULAR ve TARTIŞMA

Çalışma, dört ayrı araştırmadan oluşmaktadır.⁴⁵ İlk üç çalışma, öznesi grup-temsili olan ahlaki ihlallere tanıklıkta ahlaki geri çekilmenin işevuruklaştırılmasını, son çalışma ise izleyicinin ahlaki geri çekilmesine ilişkin olarak önerilen denencelerin sınanmasını amaçlamıştır. Bu doğrultuda birinci çalışmada öznesi grup-temsili olan ahlaki ihlaller içeren senaryolar oluşturulmuş ve ahlaki temeller ayrımının senaryolarla tutarlılığı değerlendirilmiştir. İkinci çalışmada, açık uçlu sorular kullanılarak, katılımcıların farklı ahlaki temellerin ihlallerini içeren senaryoları okuyarak tanık olmanın yaratabildiği ahlaki geri çekilme tepkileri gözlenmiş ve açık uçlu sorulardan elde edilen nitel verilerin sınıflandırılması yoluyla kuramsal çerçeveye tutarlılığına ilişkin çıkarımlar yapılmıştır. Üçüncü çalışmada hem nitel verilerden elde edilen bilgiler kullanılarak hem de ilgili yazın ışığında her beş senaryo için ahlaki geri çekilme tepkilerini içeren ifade havuzları oluşturulmuştur. Hakem değerlendirmesinin ardından ifadelerin altı dereceli Likert formunda maddeler haline getirilmesiyle oluşturulan senaryo-temelli ölçekler katılımcılara uygulanmış, istatistiksel analizlerle geçerlik ve güvenirlik bilgilerine ulaşılmış ve

⁴⁵ Bu dört ayrı çalışmanın yöntemlerinin, bulgularının ve tartışmalarının her bir çalışma başlığı altında sırayla aktarılmasının çalışmayı izlemeyi kolaylaştıracağı düşünüldüğünden, tez çalışmalarında sık kullanılmayan bu başlıklandırma sistemi tercih edilmiştir.

ölçekler son haline getirilmiştir. Dördüncü ve son çalışmada ise izleyicinin ahlaki geri çekilmesine ilişkin olarak bu çalışmanın Giriş bölümünde önerilen denenceler sınanmıştır. Aşağıda bu çalışmaların yöntem, bulgu ve tartışmaları her çalışma için ayrı başlıklar halinde sunulmaktadır.

II.I. BİRİNCİ ÇALIŞMA: AHLAKİ TEMELLER AYRIMININ SENARYOLARLA TUTARLILIĞI

Bu çalışmada öznesi grup-temsili olan ahlaki ihlaller içeren senaryolar oluşturulmuş ve senaryoların bu temelleri ne ölçüde yansıttığını saptamak için katılımcılara (hakemlere) danışılmıştır.

II.I.I. YÖNTEM

Ahlaki Temeller Kuramına göre insanların olayları, durumları ve nesnelere ahlakla ilişkilendirdikleri beş temel vardır (Haidt ve Joseph, 2004; Haidt ve Graham, 2007). Bunlar, otorite-saygı, zarar verme-bakım, saflık-kutsallık, içgrup-sadakat ve adalet-karşılıklıdır. Bu çalışma da Ahlaki Temeller Kuramının sınıflandırmasını kullandığından, oluşturulan senaryoların bu temelleri ne ölçüde yansıttığını saptamak için katılımcılara danışılmıştır. Senaryoların kuramsal tutarlığına ilişkin bilgi edinmek için yapılan bu çalışmanın katılımcılarına, ölçüm aracına ve işlem yoluna ilişkin bilgiler aşağıda belirtilmiştir.

II.I.I.I. Katılımcılar

Çalışmada Adnan Menderes Üniversitesi Psikoloji, Felsefe, Sosyoloji, Matematik ve Fizik bölümlerinde ve Yabancı Diller Meslek Yüksekokulu'nda çalışmakta olan 8 öğretim elemanına uygulama yapılmıştır.

II.I.I.II. Veri Toplama Araçları

Ahlaki Temeller Kuramı (Haidt ve Joseph, 2004; Haidt ve Graham, 2007), Darley'in (1992) örgüt temelli kötülüğe ilişkin görüşleri ve güncel siyasi meseleler dikkate alınarak senaryolar oluşturulmuştur (Bkz. Ek 3-7). Senaryolar, farklı ahlaki temel ihlallerini içeren gerçeğe yakın gazete haberlerinden kesitleri içermektedir.

Ahlaki Temeller Kuramı ve kurama getirilen eleştiriler temel alınarak, kuramın ayrı birer temel olarak önerdiği adalet/karşılıklılık (1a/b), zarar verme/bakım (2a/b), saflık/kutsallık (3a/b), otorite/saygı (4a/b) ve iç-grup/sadakat (5a/b) için birer farklı senaryo oluşturulmuştur (Bkz. Ek 3-7). Bu senaryolardaki ahlaki ihlaller Çizelge 2.1'deki gibidir.

Çizelge 2.1. Senaryolarda kullanılan ahlaki ihlaller

1. Adalet/Karşılıklık	Açıklama yapmadan ve tazminat vermeden işten çıkarma.
2. Zarar verme/Bakım	İşkence yapma.
3. Saflık/Kutsallık	Ölü bedenlerle fotoğraf çektirme ve şakalaşma.
4. Otorite/Saygı	Yaşlı bir insana tokat atma.
5. İçgrup/Sadakat	Bayrak yakma ve polise silahla ateş açma.

Haber kesitlerindeki ahlaki ihlal özneleri⁴⁶, örneklem grubunun iç ya da dış-grubundan⁴⁷ bireyleri temsil edici olacak biçimde çiftler halinde oluşturulmuştur (yani, Türkiyeli ya da ABD'li)⁴⁸. Çift halindeki haberlerin birbirlerinden tek farkı içgrup-dışgrup ekseninde simetriği olacak biçimde yeniden düzenlenmiş olmalarıdır⁴⁹. Böylece senaryoların sayısı 10'a çıkarılmıştır. Senaryolarda bireysel değil sosyal durumlar seçilmiştir. Bu doğrultuda, ahlaki ihlal durumlarında örgütlerin belirleyici rolü de göz önüne alınarak (Darley, 1992) bütün senaryolarda ahlaki ihlal

⁴⁶ Diğer bir ifadeyle, senaryoyu okuyan bireyin tanık olduğu ahlaki ihlali gerçekleştiren bireyler.

⁴⁷ İçgrup-dışgrup ayrımı yalnızca ulus temelli yapılmıştır.

⁴⁸ Senaryolarda kullanılan karakter isimlerinin tamamı kurgusaldır. Yaşayan ya da ölmüş herhangi biriyle benzerlikleri tamamen rastlantısaldır.

⁴⁹ Gerçek haberler, haber kaynaklarından birebir alınmamış, içeriğe ilişkin ve biçimsel bir takım değişiklikler yapılmıştır.

öznesi olarak iktidarın bir organını temsil eden bir birey ya da bir kurum tercih edilmiştir. Böylece, ahlaki ihlalde bulunanların kolektif kimliği ön plana çıkarılarak, davranışın iç-gruptan ya da dış-gruptan biri tarafından yapıldığı vurgulanmıştır.

Ek olarak, her bir senaryoda işlenen konunun belirtilen sözcük çiftlerini (otorite/saygı, zarar verme/bakım, saflık/kutsallık, iç-grup/sadakat ve adalet/karşılıklık) 10 dereceli bir ölçek üzerinden değerlendirmeye olanak sağlayan Hakem Değerlendirme Formu kullanılmıştır. Böylece katılımcıların senaryoları farklı ahlaki temellerle ne ölçüde ilişkilendirdikleri gözlenmeye çalışılmıştır.

II.I.I.III. İşlem Yolu

Ahlaki geri çekilme senaryoları katılımcılar tarafından okunmuş ve katılımcılara Hakem Değerlendirme Formu kullanılarak her bir senaryoda işlenen konunun belirtilen sözcük çiftlerini ne derece yansıttığı sorulmuştur.

II.I.II BULGULAR

Çizelge 2.2’de gösterildiği gibi, katılımcıların, senaryoların sözcük çiftleriyle (en düşük 1 ve en yüksek 10 olarak değerlendirebildikleri) uyuşma seviyesine ilişkin bildirimlerinin ortalamaları, adalet/karşılıklık için 7.12, zarar verme/bakım için 7.25, saflık/kutsallık için 5.76, otorite/saygı için 7.6 ve içgrup/sadakat için 6.38 olarak bulunmuştur.

Çizelge 2.2. Katılımcıların, farklı ahlaki temelleri ifade eden sözcük çiftlerinin, farklı ahlaki temellerden yola çıkılarak oluşturulan senaryolarda işlenen konularla ne ölçüde eşleştiğine ilişkin derecelendirmelerinin ortalamaları⁵⁰

		Katılımcılardan senaryolarla ilişkilendirmeleri istenen sözcük-çiftleri				
		adalet- karşılıklılık	zarar verme- bakım	saflik- kutsallık	otorite- saygı	içgrup- sadalet
Farklı ahlaki temellerden yola çıkılarak oluşturulan senaryolar	1. Senaryo (adalet-karşılıklılık)	7.12	7.75	6.12	3.0	4.12
	2. Senaryo (zarar verme- bakım)	6.12	7.25	4.0	3.38	7.5
	3. Senaryo (saflik-kutsallık)	4.88	6.88	5.76	4.38	4.25
	4. Senaryo (otorite-saygı)	4.0	7.75	4.75	7.0	5.12
	5. Senaryo (içgrup-sadalet)	4.75	6.25	3.25	3.25	6.38

II.I.III. TARTIŞMA

Farklı ahlaki temellerden yola çıkılarak oluşturulan senaryo temaları, katılımcıların senaryolarla sözcük çiftlerinin ne ölçüde eşleştiğine ilişkin derecelendirmeleriyle uyum göstermektedir. Bu değerlerin, senaryoların, Ahlaki Temeller Kuramı'nın (Haidt ve Joseph, 2004; Haidt ve Graham, 2007) önerdiği ahlaki temelleri yansıttığına kısmen de olsa işaret ettiği söylenebilir. Bununla birlikte, bütün

⁵⁰ Değerlendirme ölçeği (1) hiç yansıtıyor'la (10) tam yansıtıyor arasında uzanmaktadır.

senaryoların zarar verme/bakım sözcük çiftiyle eşleştirilme miktarının yüksek olduğu görülmektedir, hatta iç-grup/sadakat dışında kalan diğer senaryoların tamamı en çok zarar verme/bakımla eşleştirilmiş, öngörülen sözcük çiftleriyle ikinci sırada eşleştirilmiştir. Bunun nedeni, büyük olasılıkla “zarar verme” sözcüğünün kapsamının oldukça geniş olmasıdır. Yine de bu bulgu, Suhler ve Churchland’ın (2011) Ahlaki Temeller Kuramı’na getirdikleri eleştirilerden biri olan, zarar verme ahlaki temelinin, saflık/kutsallık, otorite/saygı ve iç-grup/sadakat ahlaki temellerini kapsadığı iddiasını akla getirmektedir. Haidt ve Joseph’in (2011) bu iddiaya karşı argüman geliştirmelerine karşın ahlaki temellerin birbirinden bütünüyle bağımsız yapılar olmadığı fikrini çürüttükleri söylenemez. Yalnızca sözcük çiftlerinin ahlaki temellerin ihlalleriyle eşleştirilmesini içerse de bu çalışmada elde edilen bulguların, bu iç içe geçmişliğin bir göstergesi olduğu söylenebilir. Elbette katılımcıların ağırlığın kayda değer bir miktarını da öngörülen ahlaki temele verdikleri göz ardı edilmemelidir.⁵¹

⁵¹ Belki de ahlaki temeller arasındaki ayrım bireysel değişkenlerle birlikte düşünüldüğünde daha anlamlı olabilir. Bu tartışmaya Genel Tartışma bölümünde devam edilmektedir.

II.II. İKİNCİ ÇALIŞMA: FARKLI AHLAKİ TEMELLERİN İHLALLERİNE TANIKLIKTA AHLAKİ GERİ ÇEKİLMEME İLİŞKİN NİTEL BİR ÇALIŞMA

İkinci çalışmada, ahlaki ihlallere tanık olan bireylerin, ahlaki geri çekilme mekanizmalarını her bir farklı ahlaki temelin ihlali için nasıl kullandıklarına ilişkin çıkarımlarda bulunmak ve bu çıkarımların Ahlaki Geri Çekilme Modeli'nin (Bandura, 1986; 1990; 1999) önerdiği sınıflandırmayla tutarlılığını saptamak amaçlanmıştır.

II.II.I. YÖNTEM

Yukarıdaki amaç doğrultusunda Ahlaki Geri Çekilme Modeli'nin önerdiği ahlaki geri çekilme mekanizmalarının kullanılmasına olanak verici nitelikte olduğu düşünülen açık uçlu sorular kullanılarak oluşturulan soru formları, katılımcıların, farklı ahlaki temelleri içeren senaryoları okumanın yaratabildiği ahlaki geri çekilme tepkileri kategorilendirilmiş, kategorilerin ilgili kuramsal çerçeveye tutarlılığına ilişkin çıkarımlar yapılmış ve kategori dışında kalan benzer tepkiler olup olmadığı kontrol edilmiştir. Ek olarak, ahlaki ihlalin öznesi iç-gruptan (Türkiyeli) ya da dış-gruptan (ABD'li) olacak biçimde iki sürüm halinde hazırlanan senaryolar aracılığıyla, bu iki koşul arasındaki farklar da izlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, kategorilendirme işlemi, değerlendiriciler arası güvenilirliği saptamak için araştırmacı

tarafından yapılan kısa bir bilgilendirmenin ardından psikoloji doktora adayı bir hakem tarafından da yinelenmiştir.

II.II.I.I. Katılımcılar

Katılımcılar Adnan Menderes Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi lisans ve lisansüstü programlarında öğrenimlerine devam etmekte olan 67 öğrenciden oluşmaktadır. 18-28 yaş aralığında olan ($Ort_{yaş} = 20.4$; $S_{yaş} = 20.44$) katılımcıların 25'i kadın (%37.3) 37'si erkektir (%55.2). Dört katılımcı ise cinsiyetini belirtmemiştir. 30 katılımcı sağ siyasi görüştenken (%46.2), 25 katılımcı sol siyasi görüştedir (%37.3). Diğer 12 katılımcı siyasi görüşünü belirtmemiştir.

II.II.I.II Veri Toplama Araçları

Çalışmada Ahlaki Geri Çekilme Soru Formları [Açık Uçlu] kullanılmıştır. Soru formları birinci çalışmada hazırlanan senaryolara yönelik açık uçlu sorulardan oluşmaktadır⁵². Soru formlarının yönergesinde haberlerin hangi ülkede gerçekleştiği (Türkiye ya da ABD) ve yaklaşık 25 yıl öncesine ait oldukları bilgileri verilmektedir⁵³.

⁵² Soru formları, Ek 3-7'deki senaryoları ve Ek 1'deki soruları içermektedir.

⁵³ Yönergede haberlerin 25 yıl önce yaşandığına ilişkin vurgunun, katılımcıların yaşı da hesaba katıldığında (çoğunlukla 20'li yaşlarının başındaki bireyler) o dönemki

Açık uçlu soruların Ahlaki Geri Çekilme Modeli'nin önerdiği ahlaki geri çekilme mekanizmalarının kullanılmasına olanak verici nitelikte olmasına dikkat edilmiştir. Böylece, farklı ahlaki temelleri içeren senaryoları okumanın yaratabildiği ahlaki geri çekilme tepkileri gözlenmiştir. Ek olarak, katılımcıların cinsiyet, yaş ve siyasal görüşünü içeren Demografik Bilgi Formu kullanılmıştır.

II.II.I.III. İşlem Yolu

Hazırlanan Ahlaki Geri Çekilme Soru Formlarının [Açık Uçlu], iç-grup (% 46.3) ve dış-grup (% 53.7) sürümleri katılımcılara sınıf ortamında dağıtılmıştır. Soru formlarını doldurmaya başlamadan önce bütün katılımcılardan Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu'nu okumaları ve paraflamaları istenmiştir. Uygulama sonrasında katılımcılardan uygulama hakkında bilgi isteyenler bilgilendirilmiş ve bütün katılımcılara teşekkür edilmiştir.

siyasal konjonktüre ilişkin birincil deneyimlere sahip olmadıkları düşüncesiyle, senaryolara ilişkin yargılarında şu anki iktidarın ideolojisine ilişkin tutumlarından kısmen de olsa bağımsız bir değerlendirme yapmalarını, siyasi figürlere ilişkin tekil bilgilerle değil de genel olarak devlet örgütlenmesini temsil eden bu karakterlere ilişkin şemalarıyla hareket etmelerini sağlayacağı düşünülmüştür. Böylece, ahlaki ihlal öznelerinin gruplarının bir partiden ziyade genel olarak devlet örgütlenmesine ilişkin olarak algılanacağı varsayılmıştır.

II.II.II. BULGULAR

Katılımcıların senaryolara ilişkin olarak sorulan dörder açık uçlu soruya verdikleri yanıtlar tek bir metin olarak alınmış ve içerikleri Ahlaki Geri Çekilme Modeli ekseninde kodlanarak sekiz kategori (ahlaki geri çekilmenin sekiz mekanizması) içinde sınıflandırılmışlardır.⁵⁴ Mekanizmalar çok farklı biçimlerde ifade edilebildiklerinden standart sözcüklerden ya da söz dizilerinden oluşan bir sınıflandırma prosedürü yerine ahlaki geri çekilme mekanizmalarının kök tanımlarına (ne, nasıl, neden) dayanan bir sınıflandırma yapılmıştır. Büyük ölçüde Bandura'dan (1986) alınarak oluşturulan bu tanımlar aşağıdaki gibidir:

Ahlaki gerekçelendirme. Bireyin, zarar verici davranışı, yaratacağı ahlaki yükümlülükten kurtulmak için bilişsel olarak yeniden yapılandırarak (uygunsuz davranışın daha yüksek bir sosyal ya da ahlaki amaca/değere hizmet ettiğini düşünerek), yani anlamını değiştirerek saygıdeğer hale getirmesidir.

Avantajlı karşılaştırma. Bireyin, acımasız davranışı, yaratacağı ahlaki yükümlülükten kurtulmak için diğer acımasız davranışlarla karşılaştırması sonucunda haklı, hatta bazı durumlarda iyiliksever olarak göstermesidir.

⁵⁴ Analiz, önceki bilgilere dayandığından ve kuramsal bir artalana sahip olduğundan Elo ve Kyngäs'ün (2007) izinden gidilerek tümdengelimsel içerik analizi kullanılmıştır.

Örtmeceli etiketleme. Bireyin, zarar verici davranışı, yaratacağı ahlaki yükümlülükten kurtulmak için davranışa verdiği isim aracılığıyla (dolambaçlı laf kalabalığıyla) maskeleymesi ya da davranışa saygıdeğer bir görünüm kazandırmasıdır.

Sorumluluğun yerinin değiştirilmesi. Bireyin, yaratacağı ahlaki yükümlülükten kurtulmak için acımasız davranışın, aslında o davranışı yapan kişinin iradesine bağlı olmadığını, otorite pozisyonundakilerden kaynaklandığını düşünmesidir.

Sorumluluğun yayılması. Bireyin, yaratacağı ahlaki yükümlülükten kurtulmak için acımasız davranışın sorumluluğunu yapan kişiye ek olarak diğer bireylere, ahlaki bir ödeve ya da bağlı bulunduğu sisteme yükleyerek acımasız davranıştaki rolünü minimize etmesidir.

Davranışın sonuçlarını azımsama, aldırmama ya da saptırma. Bireyin, yaratacağı ahlaki yükümlülükten kurtulmak için acımasız davranışın sonuçlarını azımsaması, yanlış yorumlaması ya da sonuçlarına aldırmamasıdır.

İnsanlıktan çıkarma. Bireyin, yaratacağı ahlaki yükümlülükten kurtulmak için acımasız davranışa maruz kalan kişiyi kaygıları, duyguları ya da umutları olmayan, insandan farklı bir varlık olarak görmesidir.

Suç yükleme. Bireyin, acımasız davranışın yaratacağı ahlaki yükümlülükten kurtulmak için kurbanların kendi çektikleri acılara kendilerinin neden olduğuna, acımasız davranışın suçlusunun yine kendileri olduklarına inanmasıdır.

Aşağıda katılımcıların açık uçlu sorulara verdikleri yanıtların, bu tanımlar temel alınarak ilgili ahlaki geri çekilme mekanizması başlığı altında sınıflandırıldığı bazı örnekler yer almaktadır.

II.II.II.I. Sınıflandırma Örnekleri

II.II.II.I.I. Adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlaline tanıklıkta kullanılan ahlaki geri çekilme mekanizmalarına örnekler

Ahlaki gerekçelendirme

- “(...) devletin krizden daha az zarar görmesi için” (33)⁵⁵
- “Devlet açısından yararı olabilir. Direk para çıkışını engellemeye yönelik bir harekettir.” (6)
- “Olayları, duruma, yere zamana göre değerlendirilmesi gerekiyor. (...) Krizin olması haklı gerekçedir.” (1)

⁵⁵ Katılımcı numarasını simgelemektedir.

Avantajlı karşılaştırma

- “Verilmeyen tazminatlar ve kapatılan fabrikayla belki ekonomik kriz biraz olsun engellenmiştir.” (43)

Örtmeceli etiketleme

- “(...) kriz döneminde giderlerin azaltılması yönünden yararlıdır.” (35)

Sorumluluğun yerinin değiştirilmesi

Bu mekanizmaya rastlanmamıştır.

Sorumluluğun yayılması

- “Ülkeyi ekonomik krize sürükleyen kişilerdir.” (6)
- “Sistemi kendi çıkarları için kötüye kullananlar” (36),
- “Hükümettir” (4)
- “Devlettir” (32)

Davranışın sonuçlarını azımsama, aldırmama ya da saptırma

Bu mekanizmaya rastlanmamıştır.

İnsanlıktan çıkarma

- “Daha az çalışan ya da yaşı ilerlemiş olanlar çıkarılmış olabilir” (27)

Suç yükleme

- “İşçilerin, işlerini aksatma veya o günün şartlarını yerine getirme eğiliminde bulunmadıkları için bu kararın alınmasında pay sahibi olmuş olabilirler.” (16)
- “Bence tam olarak fikirlerini savunmadıklarını gösteriyor.” (19)

- “Sendikalaşmamış olan işçiler bir bütün olarak hareket edememiş, dolayısıyla da haklarını alamamıştır.” (50)

II.II.II.II. Zarar verme/bakım ilkesinin ihlaline tanıklıkta kullanılan ahlaki geri çekilme mekanizmalarına örnekler

Ahlaki gerekçelendirme

- “(...) kimse masum insanlardan üstün değildir ve bunların korunması için elden ne gelirse yapılmalıdır.” (1)
- “Doğru bir karardır. Toplumumuzun canına kast edecekse haklı yanları ağır basar.” (36)
- “Faydalı sonucu güvenlik ve asayıştır.” (37)
- “Halk içindeki kaos bu kararda etkilidir” (35)
- “Suçu azaltmaya (...)” (34)
- “Geleceğin daha parlak olabilmesi için şart” (8)

Avantajlı karşılaştırma

- “Rolleri halka zarar vermişlerdir”⁵⁶ (4)

⁵⁶ Burada insanlıktan çıkarmanın yanı sıra bir avantajlı karşılaştırmadan söz edilebilir; öyle ki, halka zarar veren kişi halktan farklı ve daha aşağıda biri olarak algılanacağından, belki de verdiği zararın boyutu kendi gördüğü zarardan daha yüksek olarak algılanacaktır.

Örtmeceli etiketleme

- “can güvenliği sağlanır” (1)
- “caydırıcı bir etken” (4)
- “zararlı tarafı da kurunun yanında yaşın da yanması (8)
- “Vücuda zarar veren her organ kesilir buda ona benziyor. Aksi taktirde kesilmeyen organ verilmeyen ceza devlete döner.” (58)

Sorumluluğun yerinin değiştirilmesi

- “Baştaki büyükler ve onları yöneten dış güçlerdir.” (31)

Sorumluluğun yayılması

- “Hükümettir” (4)
- “adaletsiz dünya sistemi (37)”
- “Bütün mesele sistemdir.” (1)
- “KAPİTALİST DÜZEN” (59)

Davranışın sonuçlarını azımsama, aldırmama ya da saptırma

- “Bunun zararı sonucu → Halka basın yolu ile bunu duyduğu zaman tedirgin olur göçe sebep olabilir REYHANLI”
- “Kurunun yanında yaş da yanar” (56)

İnsanlıktan çıkarma

- “(...) topluma zarar verecek olan şahısların varlığının (...)” (11)
- “Bence bir rolü yok. O kişiler sadece bir gereç” (21)

Suç yükleme

- “(...) halka karşı suç işleyen insanlardır.” (34)

- “Kargaşaya neden olmuşlardır. Güvenlik açısından tehlikeli bir durum arz etmişlerdir” (4)
- “Eğer devlete zorluk çıkarmışlarsa bunda rolleri büyüktür. Toplumsal düzene uymaları gerekirdi” (2d-5)
- “(...) halkın ve devletin güvenliğini tehdit etmiş olabilir” (35)

II.II.II.I.III. Saflık/kutsallık ilkesinin ihlaline tanıklıkta kullanılan ahlaki geri çekilme mekanizmalarına örnekler

Ahlaki gerekçelendirme

- “Canlarını ortaya koyarak vatanlarını savunurlarken onlara düşman gözüyle bakmanı sevecek değiller” (15)

Avantajlı karşılaştırma

- “Askerin yanındaki silah arkadaşları vurulur, askerde bunun intikamını almayı ister, vb.” (10)
- “(...) halka zarar vermiştir.” (37)
- “Alaycı bir tavır ile telsizlere bağlanan o ölümler hak ettiklerini almışlardır.” (54)

Örtmeceli etiketleme

- Ders verici niteliktedir anlayana. (19)

Sorumluluğun yerinin değiştirilmesi

- “Onların komutanları sorumludur.” (3)

- “Askerleri eğitenler sorumludur.” (21)

Sorumluluğun yayılması

- “Kısmen de olsa evet ama sorumlu olan sistemdir.” (1)
- “Hem askerler hem devlet hem din hem ideoloji sorumludur” (11)
- “Askerlerde sorumludur, komutanlarda sorumludur, askerlere insanlığı öğretemeyen ailelerde sorumludur. Basında sorumludur, bizde sorumluyuz sizde sorumlusunuz.” (3b)

Davranışın sonuçlarını azımsama, aldırmama ya da saptırma

- “Medya da bu fotoğrafları yayınlamakla savaş ahlakını ihlal eder.” (8)
- “Ülke medyası bu olay ile karışık bir durum alabilir. Ve ülke diğer ülkeler tarafından kınanır. Yararlı bir sonuç olamaz.” (18)
- “Ölü insanlar zaten her şeyden habersiz oldukları için hiçbir rolleri yoktur.” (42)

İnsanlıktan çıkarma

- “(...) askerlerin gözünde o insanlar intikam alınacak düşmanlar olmuş olabilir.” (35)
- “(...) insan olmayanlara ancak bu şekilde muamele gösterilir (37)”
- “Mikropların temizlenmesi en büyük yarardır” (15)
- “Ölü vardır, leş vardır. Ayrımını iyi yapmak gerekir.” (54)

Suç yükleme

- “Askerleri provoke etmiş (...)” (37)

II.II.II.IV. Otorite/saygı ilkesinin ihlaline tanıklıkta kullanılan ahlaki geri çekilme mekanizmalarına örnekler

Ahlaki gerekçelendirme

- “Toplum huzurunu bozmaya çalışıp, kamu binasını yakan kişilerin önlenmesi için yararlı (...)” (10)

Avantajlı karşılaştırma

- “Kararlara uymamış olması, görevliyi dinlememiş olması, direnmesi. Vatandaşa memurlarda birbirine saygılı olmalıdır. (19)

Örtmeceli etiketleme

- “görevini her şekilde yapmak zorundadır” (5)
- “şiddette sıfır tolerans uygulandığı için haklı görüyorum” (16)

Sorumluluğun yerinin değiştirilmesi

- “Çok şerefsizce ama onun görevinde bu yine onu sorumlu tutmak yanlıştır.” (1)
- “Üst yetkililerdir” (18)

Sorumluluğun yayılması

- “Kısmen de olsa evet ama sorumlu olan sistemdir.” (1)

Davranışın sonuçlarını azımsama, aldırmama ya da saptırma

- “Zararı ise ülkede şiddet olayı çözüm bulamaz, ülke kausa itilir” (4)
- “Çok önemli sonuçlar doğuracağını sanmıyorum” (41)

- “Bence yaşı önemli değildir” (43)

İnsanlıktan çıkarma

- “(...) yaşlı moruk sorumludur” (37)

Suç yükleme

- “Göstericilerin yaptığı taşkınlık sorumlu tutulabilir” (36)
- “Gereksiz protesto ve yağmalama (...)” (37)
- “(...) polisi sinirlendirmiştir.” (35)

II.II.II.I.V. İç-grup/sadakat ilkesinin ihlaline tanıklıkta kullanılan ahlaki geri çekilme mekanizmalarına örnekler

Ahlaki gerekçeleştirme

- “Ülkenin yararına olacaksa haklı gerekçeleri olabilir” (36)
- “(...) kişi görevde olduğu için” (34)
- “Kışkırtıcı etken unsuru oluşturmuştur” (35)
- “Örgütlerdir” (3)

Avantajlı karşılaştırma

Bu mekanizmaya rastlanmamıştır.

Örtmeceli etiketleme

- “Devlet çıkarları doğrultusunda feda edilen kişiler” (6)
- “Örgütü içten çökertme” (9)

- “Buna ajanlık denir. İten fethetme. Nasıl bir kurdun elmaya girerek elmayı çürüttüğü gibi, isyan da öyle beltaraf edilir. Ama kalıcı zararlar olmaması şartıyla (8)

Sorumluluğun yerinin değiştirilmesi

- “Sızmayı yapan kişilerin yöneticileri” (30)

Sorumluluğun yayılması

- “Sorumlu yoktur sorun sistemdir.” (1)
- “Gizli servisi bunu yapmaya zorlayan kişiler.” (6)

Davranışın sonuçlarını azımsama, aldırmama ya da saptırma

- “Bayrağın yakılması sorun değil, insana zarar gelmiyor sonuçta” (38)
- “Bayrak yakmak ve polisle çatışmak benim için bir değer ifade etmediğinden (...)” (50)

İnsanlıktan çıkarma

Bu mekanizmaya rastlanmamıştır.

Suç yükleme

- “Çok olmuştur. Hepsi bunlar yüzünden oluyor.” (12)
- “Sessiz kalmaları” (16)
- “(...) orada olmaları olayın gerçekleşmesine hız kazandırır.” (18)

II.II.II.II. Puanlayıcılar Arası Güvenilirlik

Sınıflandırmaların puanlayıcılar arası tutarlığına bakmak için psikoloji doktora adayı düzeyindeki bir puanlayıcıdan aynı kök tanımları kullanarak, bütün katılımcıların yanıtlarını ahlaki geri çekilme kategorilerine göre sınıflandırması istenmiştir. Sınıflandırmanın ardından puanlayıcılar arası tutarlığı saptamak için Kappa kullanılarak puanlayıcılar arası güvenilirlik analizi yapılmıştır. Çizelge 2.3'te gösterildiği gibi, Kappa değerleri .48 ile .87 ($p < .001$) arasında değişmektedir. Landis ve Koch (1977), Kappa değerleri için .40 ile .59 arasının ılımlı, .60 ile .79 arasının tatmin edici, .80 ve üzerinise çok iyi bir tutarlığa işaret ettiğini, çoğu istatistikçinin iyi düzeyde bir uyuşma için en az .6'lık bir Kappa değerini tercih ettiğini belirtmektedirler. Bu yorumlardan yola çıkarak bu çalışmada, zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde kullanılan insanlıktan çıkarma ($Kappa = .48; p < .001$), saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde kullanılan sorumluluğun yerinin değiştirilmesi ($Kappa = .48; p < .001$) ve insanlıktan çıkarma ($Kappa = .5; p < .001$) mekanizmalarında puanlayıcılar arasında ılımlı düzeyde bir uyuşma gözlenirken, geri kalanlarda, tutarlığın tatmin edici ve çok iyi düzeylerde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinde avantajlı karşılaştırma ve aşağılayıcı sonuçlara aldırmama ya da saptırma mekanizmaları, içgrup/sadakat ilkesinin ihlalindeyse avantajlı karşılaştırma ve insanlıktan çıkarma mekanizmalarının kullanımına ilişkin puanlamalar için her iki puanlayıcı da çok az sayıda puanlama yaptığı için Kappa değeri hesaplanamamıştır.

II.II.II.III. Ahlaki Geri Çekilme Kullanım Sıklıkları

Sınıflandırmalar sonucunda, katılımcıların her bir ahlaki temelin ihlaline tanık olduklarında hangi ahlaki geri çekilme mekanizmasını ne sıklıkta kullandıkları gösterilmiştir. Çizelge 2.3'te gösterildiği gibi adalet/karşılıklılık ahlaki temelinin ihlaline tanık olmada en sık kullanılan mekanizma *sorumluluğun yayılması* (%64), zarar verme-bakım ahlaki temelinin ihlaline tanık olmada *ahlaki gerekçelendirme* (%56), saflık-kutsallık ahlaki temelinin ihlaline tanık olmada *sorumluluğun yayılması* (%41), otorite-saygı ahlaki temelinin ihlaline tanık olmada *suç yükleme* (%51) ve içgrup-sadakat ahlaki temelinin ihlaline tanık olmada *ahlaki gerekçelendirme* (%35). Adalet/karşılıklılık ahlaki temelinin ihlaline tanık olmada *avantajlı karşılaştırma*, içgrup-sadakat ahlaki temelinin ihlaline tanık olmadaysa *avantajlı karşılaştırma* ve *insanlıktan çıkarma* mekanizmalarının kullanılmadığı görülmektedir.

Ek olarak, Çizelge 2.3'te ahlaki ihlalin öznesinin içgruptan ya da dışgruptan olması durumlarında kullanılan ahlaki geri çekilme yüzdeleri de belirtilmiştir. İçgrup ve dışgrup koşulları arasında çoğu ahlaki geri çekilme mekanizmasını kullanma oranının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Ancak, bazı ahlaki temeller için oranlar arasındaki kayda değer farklılıklar göze çarpmaktadır. En belirgin farklılıklar saflık/kutsallık ahlaki temelinin ihlaline tanık olmada gözlenmektedir. Örneğin, saflık/kutsallık ahlaki temelinin ihlaline tanık olmada ahlaki ihlalin öznesi içgruptan olduğu koşulda katılımcıların %25'i ahlaki gerekçelendirme mekanizmasını kullanırken, dışgruptan olduğu koşulda yalnızca %3'ünün bu mekanizmayı

kullandığı görülmektedir. Benzer farklılıkların, sorumluluğun yerinin değiştirilmesi ve sorumluluğun yayılması dışında diğer mekanizmaların kullanımında da olduğu görülmektedir.

Çizelge 2.3. Katılımcıların, ahlaki ihlal öznesinin içgruptan (İ) ya da dışgruptan (D) olduğu her bir ahlaki temelin ihlali için ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullanım yüzdeleri ve puanlayıcılar arası güvenilirlik değerleri

		Farklı Ahlaki Temeller														
		adalet- karşılıklılık (%)			zarar verme- bakım (%)			saflık- kutsallık (%)			otorite-saygı (%)			içgrup- sadakət (%)		
		İ	D	T	İ	D	T	İ	D	T	İ	D	T	İ	D	T
Ahlaki Geri Çekilme Mekanizmaları	<i>ahlaki gerekçelendirme</i>	33	32	33	53	58	56	25	3	13	13	15	14	33	37	35
	<i>Kappa</i>	.76*			.86			.77			.69			.68		
	<i>avantajlı karşılaştırma</i>	0	0	0	17	6	11	10	0	5	17	6	11	0	0	0
	<i>Kappa</i>	-			.5			.79			.57			-		
	<i>örtmeceli etiketleme</i>	0	3	2	10	12	11	0	3	2	7	3	5	11	15	13
	<i>Kappa</i>	-			.65			1			1			.78		
	<i>sorumluluğun yerinin değiştirilmesi</i>	13	6	9	23	3	13	25	9	16	20	18	19	22	30	26
	<i>Kappa</i>	.74			.67			.48			.73			.84		
	<i>sorumluluğun yayılması</i>	57	71	64	33	51	43	29	52	41	20	36	29	33	30	32
	<i>Kappa</i>	.6			.79			.67			.71			.65		
<i>aşağılayıcı sonuçlara aldirmama ya da saptırma</i>	0	3	2	20	12	16	25	15	20	30	24	27	18	7	13	
<i>Kappa</i>	-			.74			.81			.77			.81			
<i>insanlıktan çıkarma</i>	3	0	2	0	6	3	17	6	26	7	0	3	0	0	0	
<i>Kappa</i>	.66			.48			.5			.66			-			
<i>suç yükleme</i>	7	21	14	40	52	46	39	15	12	47	55	51	32	42	17	
<i>Kappa</i>	.74			.82			.87			.78			.79			

Not. *p < .001, ** T simgesi içgruptan ve dışgruptan olanların toplamını simgelemektedir.

II.II.III. TARTIŞMA

Yukarıdaki örneklerde de görüleceği üzere katılımcıların yanıtları, Bandura'nın (1986; 1990; 1999) önerdiği ahlaki geri çekilme mekanizmalarının, tanık olunan ahlaki ihlallerde de kullanıldığına ve tanık olunan ahlaki ihlallerde ahlaki geri çekilmenin, geçerli bir olgu olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca ahlaki geri çekilme mekanizmaları, bu çalışmaya kadar yalnızca zarar/verme bakım ilkesi üzerinden değerlendirilirken (örn., Bandura ve ark., 1996; McAlister ve ark., 2006), bu çalışmayla farklı ahlaki temellerin ihlallerinde de kullanıldıkları gösterilmiştir.

Bununla birlikte, katılımcıların yanıtlarına bakıldığında Bandura'nın sınıflandırmasında olmayan farklı bir ahlaki geri çekilme mekanizması göze çarpmaktadır. Yalnızca tanık olunan ahlaki ihlallerde kullanıldığı söylenebilen bu mekanizmada birey, tanık olduğu acımasız davranışı yapan kişinin ruh haline atıfta bulunarak, davranışı ile sonuçları arasındaki ilişkiyi belirsizleştirebilmekte ya da çarpıtabilmektedir. Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin bir geri çekilme olması bakımından sorumluluğun yayılması/yerinin değiştirilmesi mekanizmalarına benzeyen bu mekanizma, “duygusal gerekçelendirme” olarak isimlendirilebilir.

Duygusal gerekçelendirme mekanizması için katılımcıların yanıtlarından alınan bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

- “Hayır haklı gerekçeleri yok ama askerler duyarsızlaşmış” (3a-12)

- “(...) Psikolojik durumlarının ne doğrultuda olduğu ya da yanındaki asker arkadaşının öldürüldüğünü gören bir asker için bu bir sevinçtir. Çünkü arkadaşlarının intikamını almışlardır” (3)
- “O anı yaşamak lazım. Onca insanla uğraşmak kolay değil. (4)
- “Uzun çatışmanın ardından psikolojileri bozulmuş ve sinirleri yıpranmış olabilir.” (3a-22)
- “Davranışı yapan kişi için zor bir durumdur. Psikolojik olarak kendini kötü hissedebilir” (5c-27)
- “Psikolojik olarak karmaşa içinde oldukları bir dönemden geçtikleri için yaptıkları davranışın farkında olmamalarına bağlıdır” (3a-39)

Açık uçlu sorulara verilen yanıtlarda duygusal gerekçelendirme mekanizmasına son üç senaryoda rastlanırken ilk iki senaryoda rastlanmamıştır. Yine de duygusal gerekçelendirme, Likert tipi ölçek hazırlanırken bütün senaryolar için dikkate alınmıştır.

Sonuçlara bakıldığında ahlaki ihlal öznesinin grubunun, bazı ahlaki temellerin ihlalinde katılımcıların kullandıkları bazı ahlaki geri çekilme mekanizmalarında farklılıklara yol açtığı görülmektedir. Bu farklılıklar, ahlaki ihlal öznesinin içgruptan ya da dışgruptan olmasının farklı ahlaki temellerin ihlalinde ahlaki geri çekilmede önemli bir ayırım olduğuna işaret etmektedir. Ancak, kullanılan yöntemin sınırlılıkları, bu farkların daha ileri düzeyde yorumlanmasını engellemektedir. Bu

nedenle, dördüncü çalışmada bu farklılıklarla ilişkin daha ileri düzeyde analizler yapılmıştır.

Sınıflandırmalar sonucunda, katılımcıların her bir ahlaki temel için hangi ahlaki geri çekilme mekanizmasını ne sıklıkta kullandıkları bulunsa da kullanılan yöntemin bazı sınırlılıkları söz konusudur. Örneğin, katılımcıların yanıtlarına bakıldığında ahlaki geri çekilme düzeylerindeki farklar da dikkat çekmektedir. Belirli bir ahlaki geri çekilme mekanizmasını kullanan bazı katılımcıların, aynı senaryo için aynı mekanizmayı kullanan diğerleriyle karşılaştırıldığında daha çok sayıda argüman üreterek, daha şiddetli bir biçimde o davranışı haklı göstermeye çalıştıkları görülmüştür. Yine, katılımcıların, davranışın yanlış olduğunu düşündükleri bazı durumlarda dahi ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullanmış olmaları, kullandıkları ahlaki geri çekilme düzeyleri arasındaki farka işaret etmektedir. Bu ölçüm aracılığıyla ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullanımın şiddetini ölçmek olanaklı değildir. Katılımcıların verdikleri yanıtlar bütün bir metin olarak alındığından daha yoğun yanıtlar verenlerin ve çok kısa yanıtlar verenlerin yaratabileceği diğer bir etki de kısa yanıt verenlerin olağandan az miktarda mekanizma kullanmış olmaları olasılığıdır. Bununla birlikte, hem nitel hem de nicel yöntemlerin ortak kullanılmasının önemli olduğu görüşü gittikçe destek almaktadır. Bu nedenle ahlaki ihlallere tanıklıkta ahlaki geri çekilme için Likert tipi bir ölçek geliştirilmiş ve dördüncü çalışmanın nihai amacı olan denencelerin sınamasına olanak sağlamıştır.⁵⁷

⁵⁷ Nitel çalışmaya ilişkin bulgular Genel Tartışma bölümünde de ele alınmıştır.

II.III. ÜÇÜNCÜ ÇALIŞMA: TANIK OLUNAN AHLAKİ İHLALLERDE AHLAKİ GERİ-ÇEKİLME ÖLÇÜMÜ

İlgili yazında ahlaki ihlallere tanıklıkta ahlaki geri çekilme için geliştirilmiş sınırlı sayıdaki ölçüm aracının, Giriş bölümünde belirtilen araştırma amaçlarını karşılayamaması, olgunun ölçümü için araçlar geliştirilmesini gerektirmiştir. Bu çalışmada geliştirilen ölçüm araçları, öncekilerden farklı olarak ahlaki ihlallere tanıklıkta ahlaki geri çekilmeyi, ahlaki ihlalin öznesinin bir grubu temsil ettiği, siyasal yaşamda tartışma konusu olan belirli ahlaki durumlar bağlamında ele almakta, ahlaki ihlalin öznesinin değişimlenmesine olanak vermekte ve farklı ahlaki temellerin ihlalinde ahlaki geri çekilmeyi göstermeye olanak sağlamaktadır.

Bu çalışmada, ahlaki ihlallere tanıklıkta ahlaki geri çekilme için oluşturulan senaryo temelli araçların geçerliğini ve güvenilirliğini saptamak için veriler toplanmış ve SPSS paket programı aracılığıyla değerlendirilmişlerdir.

II.III.I. YÖNTEM

II.III.I.I. Katılımcılar

Araştırma evrenini Türkiye'deki üniversitelerde öğrenimine devam etmekte olan üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklemi ise Aydın ve Ankara'da

öğrenimini sürdürmekte olan 375 gönüllü üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Elverişlilik örneğiyle ulaşılan katılımcılar psikoloji, arkeoloji, coğrafya, felsefe, matematik ve sosyoloji lisans programlarında öğrenim görmektedirler. Katılımcıların 244'ü kadın (%65.1), 117'si erkektir (%31.2). On dört katılımcı (%3.7) cinsiyetini belirtmemiştir. Yaşları 16 ile 27 arasında değişmekte ve ortalama yaşları 20.77'dir ($S_{Yaş}=1.67$).

II.III.I.II. Veri Toplama Araçları

Çalışmada Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme (Senaryo-Temelli) Ölçeği, Saldırganlık Ölçeği, Empati Ölçeği ve Demografik Bilgi Formu kullanılmıştır.

II.III.I.II.I. Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme (Senaryo-Temelli) Ölçekleri

Bu çalışmada geçerlik ve güvenirliği yapılan ölçekler, birinci çalışmada oluşturulan senaryoları ve bu senaryolara ilişkin Likert tipi soruları içermektedir. Beş farklı senaryo için hazırlanan sorular, bireylerin farklı ahlaki temellerle ilgili ahlaki ihlallere tanık olma durumunda ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullanıp kullanmadıklarını, kullanıyorlarsa ne kadar kullandıklarını ölçmek amacıyla oluşturulmuştur (Bkz. Ek 3-7).

Ölçekler, senaryo temellidirler. Yani, her biri farklı ahlaki temel ihlallerini içeren beş senaryodan ve ilgili senaryoların içerdiği ahlaki ihlallerin, ahlaki geri-çekilme mekanizmalarını ne ölçüde etkinleştirdiğini saptamayı amaçlayan sorulardan oluşmaktadır. Bu doğrultuda soru formlarındaki senaryolar seçilirken Ahlaki Temeller Kuramı (Haidt ve Joseph, 2004; Haidt ve Graham, 2007), Darley'in (1992) görüşleri ve güncel siyasi meseleler, senaryolara ilişkin sorular oluşturulurken ise Ahlaki Geri-Çekilme Modeli'ne (Bandura, 1986; 1990a; 1999) ek olarak ikinci çalışmada elde edilen nitel veriler temel alınmıştır.

Birinci çalışmanın Yöntem bölümünde ayrıntılı olarak açıklanmış olduğu gibi, senaryolar siyasal yaşamda tartışma konusu olan belirli ahlaki durumlar bağlamlarında gerçekleşen beş farklı ahlaki temelin ihlalini (adalet/karşılıklılık, zarar verme/bakım, saflık-kutsallık, otorite-saygı ve içgrup-sadakat) betimlemektedir (Bkz. Ek 3-7). Senaryolara ilişkin altılı Likert tipindeki sorular (1-kesinlikle katılmıyorum; 6-kesinlikle katılıyorum) ise bu çalışmada oluşturulmuştur. Sorular, Ahlaki Geri Çekilme Modelinin (Bandura, 1986) önerdiği benlik düzenleyici mekanizmaları yani sekiz ahlaki geri çekilme mekanizmasını (*ahlaki gerekçelendirme, avantajlı karşılaştırma, örtmeceli etiketleme, sorumluluğun yerinin değiştirilmesi, sorumluluğun yayılması, aşağılayıcı sonuçlara aldırmama ya da saptırma, insanlıktan çıkarma ve suç yükleme*) ve ikinci çalışmada önerilen diğer bir mekanizmayı (*duygusal gerekçelendirme*) kullanma ya da kullanmamayı ortaya çıkarıcı biçimde, daha önce geliştirilmiş araçlardan da (Bandura ve ark., 1996; Jackson ve Gaertner, 2010; McAlister ve ark., 2006) yararlanılarak hazırlanmıştır. Öncekilerle tutarlı olarak bu ölçüm araçlarının da katılımcıların tanık oldukları ahlaki

ihlallerde hangi ahlaki geri çekilme mekanizmalarını ne sıklıkta kullandıklarına ilişkin nicel bilgi sağladığı düşünülmektedir.

Başlangıçta, sözü edilen 9 ahlaki geri çekilme mekanizmasının her biri için bir ölçek elde edileceği düşünülse de; bu çalışmada Otorite-saygı Ölçeği'nin tek faktörlü, Adalet/karşılıklılık, Zarar verme/bakım, Saflık/kutsallık ve İç-grup/sadakat ölçeklerinin ise üçer faktörlü yapıda oldukları görülmüş ve Bandura'nın (1986) Şekil 1.1'de gösterilen gruplandırmasına uygun olarak sınıflandırılmışlardır⁵⁸.

Adalet/karşılıklılık Ölçeği'nin 1, 2, 4, 5, 6, 7, 11 ve 12. maddeleri, Zarar verme/bakım Ölçeği'nin 2, 3, 4, 6, 7, 8 ve 11. maddeleri, Saflık/kutsallık Ölçeği'nin 1, 2, 3, 4 ve 7. maddeleri, Otorite-saygı Ölçeği'nin 2, 4, 5, 6 ve 7. maddeleri ve İç-grup/sadakat Ölçeği'nin 1, 2, 3, 4, 7, 8 ve 10. maddeleri, güvenilirliği artırmak için ters kodlanmıştır.

Ölçeklerin ayrıca iç-grup ve dış-grup olmak üzere iki farklı sürümü vardır. Bu sürümler yalnızca senaryolardaki ahlaki ihlal öznesinin iç-gruptan (Türkiyeli) ya da dış-gruptan (ABD'li) olması bakımından farklılaşmaktadır. Ölçekler tek başlarına farklı ahlaki temeller için izleyicinin ahlaki geri çekilmesi değerlerine işaret ederken, bu beş ölçeğin toplam puanı ise genel bir izleyici ahlaki geri çekilmesi değerine işaret etmektedir.

⁵⁸ Ancak, Bandura'nın söz konusu dörtlü modelinde önerdiği *davranışın sonuçlarını minimize etme*, bu çalışmada ayrı bir faktör olarak ayrışmadığından ayrı bir alt ölçek olarak alınmamıştır.

Burada sunulan bütün ahlaki geri çekilme ölçümlerinde puan arttıkça ahlaki geri çekilme düzeyi artmaktadır. Ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlik bilgileri bu çalışmanın bulgular bölümünde sunulmuştur.

II.III.I.II.II. Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği

Çalışmada, Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme (Senaryo-Temelli) Ölçekleri'nin ölçüt geçerliği için Buss ve Perry (1992) tarafından geliştirilmiş 29 maddelik dört faktörlü ölçek kullanılmıştır. Beşli Likert tipindeki ölçek (1-hiç uygun değil; 5-tamamen uygun), saldırganlığın dört alt boyutunu ölçmektedir. Bunlar, başkalarına fiziksel olarak zarar vermeyi ölçen fiziksel saldırganlık alt ölçeği (13, 8, 2, 11, 25, 16, 29, 22. ve 5. maddeler), başkalarına sözel olarak zarar vermeyi ölçen sözel saldırganlık alt ölçeği (27, 6, 21, 14 ve 4. maddeler), saldırganlığın duygusal boyutunu ölçen öfke alt ölçeği (19, 28, 1, 18, 9, 23 ve 12. maddeler) ve saldırganlığın bilişsel boyutunu ölçen düşmanlık alt ölçeğidir (20, 24, 3, 26, 10, 15, 7 ve 17. maddeler). Ölçekteki iki madde ters kodlanmıştır (9 ve 16. maddeler).

Buss ve Perry (1992), ölçeğin iç tutarlık katsayılarını fiziksel saldırganlık için 0,85, sözel saldırganlık için 0,72, öfke için 0,83, düşmanlık için 0,77 ve toplam puan için 0,89 olarak bulmuşlardır. Demirtaş Madran (2012), ölçeğin psikometrik özelliklerini birçok farklı kültürde inceleyen çok sayıda çalışmanın iç tutarlığının ve güvenilirliğinin yeterli, faktöriyel yapısının özgün forma uygun olduğunun gösterildiğini aktarmaktadır. Ayrıca, 1992'de geliştirilen ölçeğin, Buss ve Warren

tarafından 2000’de geliştirilen yeni sürümünden çok daha yaygın olarak kullanıldığını belirtmektedir. Ölçeği Türkiye’ye uyarlayan Demirtaş Madran (2012), açımlayıcı faktör analizinden elde ettiği bulguların Buss ve Perry’nin bulgularıyla tutarlı olduğunu bildirmektedir. Çalışmasında iç tutarlık katsayılarını fiziksel saldırganlık için 0,78, sözel saldırganlık için 0,48, öfke için 0,76, düşmanlık için 0,71 ve toplam puan için 0.85 olarak bulmuştur. Bu çalışmada ise Cronbach alfa içtutarlılık katsayısı, toplam puan için .90 olarak saptanmıştır.

II.III.I.III. İdam Cezasına İlişkin Tutumlar Ölçümü

Çalışmada, Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme (Senaryo-Temelli) Ölçekleri’nin ölçüt geçerliği için idam cezasına ilişkin tutumlarla ilişkisi değerlendirilmiştir. Bu ölçüm için katılımcılardan 9’lu Likert biçimindeki ölçek (1-Kesinlikle katılmıyorum; 2-Kesinlikle katılıyorum) üzerinden “Daha iyi bir toplum için idam cezasının uygulanması gerektiğini düşünüyorum” ifadesine ne kadar katıldıklarını belirtmeleri istenmiştir.

II.III.I.IV. Empati Ölçeği

Çalışmada, Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme (Senaryo-Temelli) Ölçekleri’nin ölçüt geçerliği için kullanılan diğer bir ölçek, Davis (1983) tarafından geliştirilen Kişilerarası Tepkisellik İndeksi’nin alt ölçeklerinden biridir. İndeksin

özgün hali üç alt ölçekten (empati, başkalarının bakış açısını alma ve kişisel sıkıntı) oluşmasına karşın bu çalışmada yalnızca empati alt ölçeği kullanılmıştır. Önceki bazı çalışmalarda da indeksin tamamının kullanılmadığı alt ölçeklerden yalnızca bazılarının kullanıldığı görülmektedir (Bayraktar, Kındap, Kumru ve Sayıl, 2010; Kumru, Carlo ve Edwards, 2004). Bireylerin empati kurma özelliğini ölçmek amacıyla geliştirilen ölçek beşli Likert tipindedir (1-beni iyi tanımlamıyor; 5-beni tümüyle tanımlıyor). Kumru ve arkadaşları (2004), Cronbach alfa iç tutarlık katsayısını .53 olarak hesaplamışlardır. Bayraktar ve arkadaşları (2010) ise anlaşılması güç olduğunu düşündükleri bazı ölçek maddelerinin ifadelerini gözden geçirip değiştirdikten sonra Cronbach alfa iç tutarlık katsayısını .84 olarak bulmuşlardır. Ölçekteki bazı maddeler ters kodlanmıştır (2, 4 ve 5. maddeler). Bu çalışmada Cronbach alfa içtutarlılık katsayısı, toplam puan için .70 olarak saptanmıştır.

II.III.I.II.V. Demografik Bilgi Formu

Katılımcıların yaşını, cinsiyetini, öğrenim görmekte olduğu lisans programını, kardeş sayısını, ailesinin kaçınıcı çocuğu olduğunu, ailesinin aylık gelirini, gelir düzeyini nasıl değerlendirdiğini, kaç kişinin bu gelirle geçindiğini, en uzun süre yaşadığı yerleşim birimini, demografik bilgilerine ilişkin soruları içermektedir.

II.III.I.III. İşlem Yolu

Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme (Senaryo-Temelli) Ölçekleri'nin iç-grup (%46.3) ve dış-grup (%53.7) sürümlerine ek olarak Saldırganlık Ölçeği, Demografik Bilgi Formu, idam cezasına ilişkin tutumlar ve Empati Ölçeği bu sırayla katılımcılara sınıf ortamında dağıtılmıştır. Ölçekleri doldurmaya başlamadan önce bütün katılımcılardan Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu'nu okumaları ve paraflamaları istenmiştir. Yaklaşık 35 dakika süren uygulama sonrasında katılımcılardan uygulama hakkında bilgi isteyenler bilgilendirilmiş ve bütün katılımcılara teşekkür edilmiştir.

II.III.I.IV. Veri Analizi

Bu çalışmadaki bütün istatistiksel analizler SPSS (Statistical Package for Social Sciences for Windows 19.0) aracılığıyla yapılmıştır.

II.III.II. BULGULAR

Bu çalışmanın temel amacı, Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme (Senaryo-Temelli) Ölçekleri'nin geçerli ve güvenilir ölçüm araçları olup olmadığını sınamaktır. Bu doğrultuda ilk olarak verilerin istatistiksel analizlere uygunluğu

sınanmış, daha sonra faktör yapıları değerlendirilmiş, ölçüt geçerliklerine bakılmış ve son olarak güvenilirlikleri test edilmiştir.

II.III.II.I. Verilerin Kullanılacak İstatistiksel Yöntemlere Uygunluğunun Sınanması

Öncelikle, sağlıklı ve güvenilir analizler için verilerin analizlere uygunluğu değerlendirilmiş ve olası hatalar kontrol edilmiştir. Bunun için katılımcıların ölçeklere verdikleri yanıtların, veri tabanına yanlış girilip girilmediği, kayıp değerlerin olup olmadığı, aşırı değerlerin olup olmadığı ve normal bir dağılım gösterip göstermediği gözden geçirilmiştir.

İlk olarak veri tabanına yanlış girilen veriler saptanmış ve düzeltilmiştir. Bunun için girilen tüm verilerin frekanslarına bakılmış ve olması gereken değer aralığından küçük ya da büyük girilmiş değerler belirlenerek gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

İkinci olarak, veri tabanına bakıldığında bazı katılımcıların bazı soruları yanıtlamadıkları görülmüştür. Kayıp verilerin %5'ten çok daha az sayıda olduğu görüldüğünden, seçkisiz bir örüntü izledikleri varsayılmıştır (Bkz. Tabachnick ve Fidell, 2012). Kayıp veriler dağınık halde olduklarından, maddi kayıp vermemek için görmezden gelinmemişlerdir. Madde sayıları gözetilerek ölçeğin her bir kısmı için (Adalet/Karşılıklılık, Zarar Verme/Bakım, Sağlık-Kutsallık, Otorite-Saygı, İçgrup-

Sadakat kısımlarının içgrup ve dışgrup sürümleri ve Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği) en fazla 4 kayıp verisi olan ve Empati Ölçeği içinse en fazla 1 kayıp verisi olanların kayıp verilerinin yerine kayıp verisi olmayan kişilerin ortalamaları atanmıştır. Araştırma amacını sıkıntıya sokmaması için demografik değişkenlerdeki ve diğer tutum ölçeklerindeki kayıp veriler olduğu gibi bırakılmıştır.

Değişkenlerin normallik sayılıtısını karşılayıp karşılamadığının belirlenmesi için kayışlılık (skewness) ve sivrilik (kurtosis) değerlerine bakılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerden alınan toplam puanların kayışlılık değerlerinin -0.314 ile 1.434, sivrilik değerlerinin ise -0.747 ile 2,609 arasında değiştiği görülmüştür. Kayışlılık değeri < 2 ve sivrilik değeri < 7 olduğunda söz konusu değişkenler için normallik sayılıtısının kabul edilebileceği belirtilmektedir (West, Finch ve Curran, 1995; akt. Milfont ve Duckitt, 2004). Buna göre, araştırmada yer alan değişkenlerin hiçbirinin kayışlılık ve sivrilik değeri, belirlenen ölçütleri aşmamaktadır. Bütün değişkenler normallik sayılıtılarını karşılamaktadır.

Tek değişkenli aşırı değerlerin belirlenmesi amacıyla her bir değişken için \underline{z} değeri hesaplanmıştır. Bu değerler göz önüne alındığında, değişkenlerin belirlenen ölçütü ($-3.29 > \underline{z} < 3.29$) karşıladığı saptanmıştır.

Böylece, verilerin kullanılacak istatistiksel analizlere uygunluğu sağlanmıştır. Aşağıda yapılan istatistiksel analizlere ilişkin bulgular yer almaktadır.

II.III.II.II. Faktör Yapısı

Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri Çekilmeyi gösteren her bir senaryo için hazırlanan ahlaki geri çekilme ifadelerinin yapısal bütünlüğünü görmek ve alt boyutlarının belirlenmesi amacıyla her bir senaryoya ilişkin ifadelere verilen yanıtların toplam puanları ayrı birer ölçek olarak alınmış (Adalet/Karşılıklılık, Zarar Verme/Bakım, Sağlık-Kutsallık, Otorite-Saygı ve İçgrup-Sadakat) ve bu ölçeklere ayrı faktör analizleri yapılmıştır. Her birinin farklı bağlamlarda farklı ahlaki temellerin/ilkelerin ihlal edilmesinde ahlaki geri çekilmeyi ölçtüğü varsayılmıştır.

Bu ölçekler ve ölçeklerin bileşenleri arasındaki korelasyonlar Çizelge 2.8’de gösterilmektedir. Analizler ölçekler arasında anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir. Bileşenler arasındaki anlamlı olmayan ilişkiler tartışma bölümünde ele alınmıştır.

Yapıya ilişkin olarak her ne kadar önceki iki çalışma bilgi sağlamış olsa da henüz nicel verilerle yapılmış destekleyici bulgular olmadığından, önceki ahlaki geri çekilme ölçeği geliştirme çalışmalarında (örn., Bandura ve ark., 1996) ölçeğin tek faktörlü bir yapıda olduğu görüldüğünden ve Leech, Barrett ve Morgan’ın (2005) izinden gidilerek her bir örtük değişken için gözlenen her değişkenin büyüklüğüne ilişkin spesifik öngörülere sahip olunmadığından açıklayıcı faktör analizi (temel bileşenler analizi) tercih edilmiştir.

II.III.II.II.I. Adalet/Karşılıklılık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme'nin Faktör Yapısı

Ölçeğin yapı geçerliğini incelemek amacıyla Temel Bileşenler Analizi yapılmıştır. Öncesinde hesaplanan .76'lık KMO katsayısı her faktör için yeterli madde olduğuna işaret etmektedir. Ek olarak, Bartlett testinin sonucunun anlamlı olması (1078.592; $p < .001$), korelasyon matrisinin, maddeler arası korelasyonların tamamının sıfır olduğu birim matrisinden anlamlı biçimde farklı olduğunu göstermektedir. Böylece, verilerin faktör analizi için uygun olduğu görülmüştür.

Analizde özdeğerleri 1'in üzerinde hesaplanan üç bileşen olduğu görülmüştür. Ek olarak eğim grafiğine bakıldığında üç noktada belirgin bir değişim olduğu görülmüştür. Böylece 3 bileşenli ve varimaks rotasyonlu çözüm tercih edilmiştir.

Başlangıçta kuramsal olarak 4 faktör öngörülse de (1-Kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri, 2-Davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması, 3-Kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri ve 4-Davranışın *sonuçlarını azımsama, aldırmama ya da saptırma*), madde içerikleri ve faktör yükleri dikkate alındığında üç faktörlü bir çözüm tercih edilmiştir. Madde içeriklerine bakıldığında dördüncü faktördeki maddelerin ilk üç faktördeki maddeler tarafından da kapsandığı ve analiz sonucunda belirgin bir ayrışma göstermemeleri bu faktörün diğer faktörlerde temsil edildiği biçiminde yorumlanmıştır.

Sonuçta 36 maddeden 12 maddeye düşürülen **Adalet/karşılıklılık Ölçeği**'nin alt ölçekleri aşağıdaki gibidir:

(1) *Adalet/karşılıklılık ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri alt ölçeği (A-KD)*: İki ahlaki gerekçelendirme (madde 1 ve 3), bir örtmeceli etiketleme (madde 2) ve bir de avantajlı karşılaştırma (madde 4) mekanizması içeren toplam 4 maddeden oluşmaktadır.

(2) *Adalet/karşılıklılık ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması alt ölçeği (A-DSİ)*: İki sorumluluğun yayılması (madde 5 ve 6) ve bir de sorumluluğun yerinin değiştirilmesi (madde 7) mekanizması içeren toplam 3 maddeden oluşmaktadır.

(3) *Adalet/karşılıklılık ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri alt ölçeği (A-KO)*: Dört suç yükleme (madde 8, 9, 11 ve 12) ve bir de insanlıktan çıkarma (madde 10) mekanizması içeren toplam 5 maddeden oluşmaktadır.

Ortaya çıkan faktörlerden kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri (A-KD) varyansın %18.89'unu, davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması (A-DSİ) varyansın %16.98'ini ve kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri (A-KO) varyansın %19.53'ünü açıklamaktadır. Böylece üç faktör birlikte toplam varyansın %55.40'mı açıklamaktadır. Maddelerin faktör yükleri ve oransal ortak faktör varyansları Çizelge 2.4'te yer almaktadır.

Çizelge 2.4. *Adalet/Karşılıklılık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği'nin varimaks rotasyonlu temel bileşenler analizine dayanan faktör yükleri ve oransal ortak faktör varyansları (N=371)*

Ölçek Maddeleri	Kuraldışı Davranış Odaklı AGÇ	Davranış ile Sonuçları Arasındaki İlişki	Kurban Odaklı AGÇ	Oransal Ortak Faktör Varyansı	Madde Toplam Korelasyonları
1. Türkiye'nin/ABD'nin krizden çıkmasına yardımcı olsun ya da olmasın, işçilerin bu şekilde işten çıkarılması kabul edilemez.	.74			.60	.57
2. Bu durum açıkça "haksızlık" olarak nitelendirilebilir.	.75		.26	.64	.62
3. Başlangıçta işçilerin zararına gibi görünse de sonrasında ülke ekonomisine katkı sağlayarak işçilerin de yararına olacak bir karardır.	.63		.25	.45	.51
4. Tazminat bedelinin bakanlığın bütçesini zorlaması, işten habersiz ve tazminatsız çıkarılmalarının gerekçesi olamaz.	.78			.62	.55
5. İşten habersiz ve tazminatsız çıkarmanın doğurabileceği olumsuz sonuçların başlıca sorumlusu Bakandır.		.74		.58	.47
6. Bu kararın doğuracağı olumsuz sonuçların sorumlusu, kararı ister başkalarıyla isterse tek başına almış olsun, Bakanın kendisidir.		.86		.74	.45
7. Her ne emir almış olursa olsun, böyle bir karardan Bakanın kendisi sorumludur.		.84		.71	.45

Not: Yalnızca .2'nin üzerindeki yüklemeler alınmıştır.

Çizelge 2.4. Devamı

Ölçek Maddeleri	Kuraldışı Davranış Odaklı AGÇ	Davranış ile Sonuçları Arasındaki İlişki	Kurban Odaklı AGÇ	Oransal Ortak Faktör Varyansı	Madde Toplam Korelasyonları
8. İşçiler işlerini doğru dürüst yapsalardı, bu sonuçlarla yüzleşmek zorunda kalmayabilirdi.	.21		.59	.40	.54
9. İşçiler, işlerini aksattıklarından ya da teknolojiye ayak uyduramadıklarından bu kararın alınmasında pay sahibi olmuş olabilirler.			.63	.42	.51
10. Bakanın bu ani işten çıkarma ve tazminat vermeme kararında, büyük olasılıkla işçilerin arasındaki birkaç provokatörün rolü olmuştur.			.60	.39	.47
11. İşten çıkarılmalarında işçilerin işlerini aksatmalarının ya da teknolojiye ayak uyduramamalarının herhangi bir rolü yoktur.			.74	.58	.60
12. İşten çıkarılmalarında işçilerin herhangi bir rolü yoktur.			.72	.53	.57
Açıkladığı Varyans (%)	18.89	16.98	19.53		
Özdeğerler	1.92	1.30	3.42		

Not: Yalnızca .2'nin üzerindeki yüklemeler alınmıştır.

II.III.II.II.II. Zarar verme/Bakım İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme'nin Faktör Yapısı

Ölçeğin yapı geçerliğini incelemek amacıyla Temel Bileşenler Analizi yapılmıştır. Öncesinde hesaplanan .86'lık KMO katsayısı her faktör için yeterli madde olduğuna işaret etmektedir . Ek olarak, Bartlett testinin sonucunun anlamlı olması (1671.763; $p<.001$), korelasyon matrisinin, maddeler arası korelasyonların tamamının sıfır olduğu birim matrisinden anlamlı biçimde farklı olduğunu göstermektedir. Böylece, verilerin faktör analizi için uygun olduğu görülmüştür.

Analizde özdeğerleri 1'in üzerinde hesaplanan üç bileşen olduğu görülmüştür. Ek olarak eğim grafiğine bakıldığında üç noktada belirgin bir değişim olduğu görülmüştür. Böylece 3 bileşenli ve varimaks rotasyonlu çözüm tercih edilmiştir. Başlangıçta kuramsal olarak 4 faktör öngörülse de (1-Kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri, 2-Davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması, 3-Kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri ve 4-Davranışın sonuçlarını azımsama, aldırmama ya da saptırma), Adalet/karşılıklılık ihlalinde ahlaki geri çekilme ölçeğiyle benzer biçimde madde içerikleri ve faktör yükleri dikkate alındığında üç faktörlü bir çözüm tercih edilmiştir. Madde içeriklerine bakıldığında dördüncü faktördeki maddelerin ilk üç faktördeki maddeler tarafından da kapsandığı ve analiz sonucunda belirgin bir ayrışma göstermemeleri bu faktörün diğer faktörlerde temsil edildiği biçiminde yorumlanmıştır.

Sonuçta 36 maddeden 11 maddeye düşürülen **Zarar verme/bakım Ölçeği**'nin alt ölçekleri aşağıdaki gibidir:

(1) *Zarar verme/bakım ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri alt ölçeği (Z-KD)*: Bir ahlaki gerekçelendirme (madde 2), bir örtmeceli etiketleme (madde 4) ve iki de avantajlı karşılaştırma (madde 1 ve 3) mekanizması içeren toplam 4 maddeden oluşmaktadır.

(2) *Zarar verme/bakım ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması alt ölçeği (Z-DSİ)*: İki sorumluluğun yayılması (madde 5 ve 6) ve bir de sorumluluğun yerinin değiştirilmesi (madde 7) mekanizması içeren toplam 3 maddeden oluşmaktadır.

(3) *Zarar verme/bakım ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri alt ölçeği (Z-KO)*: Suç yükleme (madde 8, 9, 10 ve 11) mekanizması içeren 4 maddeden oluşmaktadır.

Ortaya çıkan faktörlerden kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri (Z-KD) varyansın %27.54'ünü, davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması (Z-DSİ) varyansın %19.84'ünü ve kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri (Z-KO) varyansın %19.03'ünü açıklamaktadır. Böylece üç faktör birlikte toplam varyansın %66.41'ini açıklamaktadır. Maddelerin faktör yükleri ve oransal ortak faktör varyansları Çizelge 2.5'te yer almaktadır.

Çizelge 2.5. Zarar verme/Bakım İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği'nin varimaks rotasyonlu temel bileşenler analizine dayanan faktör yükleri ve oransal ortak faktör varyansları (N=361)

Ölçek Maddeleri	Kuraldışı Davranış Odaklı AGÇ	Davranış ile Sonuçları Arasındaki İlişki	Kurban Odaklı AGÇ	Oransal Ortak Faktör Varyansı	Madde Toplam Korelasyon-ları
1. İnsanların zarar göreceği eylemleri önleyeceği düşünülüyorsa, işkence yapılması onaylanmalıdır.	.74		.37	.71	.78
2. İnsanların barış içinde yaşaması için işkence gibi bir aracın kullanılması kabul edilemez.	.84	.22	.21	.80	.80
3. İnsanların zarar göreceği eylemleri önleyeceği düşünülse de işkence yapılması onaylanmamalıdır.	.88			.80	.74
4. İşkence insanlığa karşı bir suçtur ve daha hafif bir biçimde adlandırılmaz	.79		.24	.72	.77
5. Bu talimatın doğuracağı olumsuz sonuçların sorumlusu, kararı ister başkalarıyla, isterse tek başına almış olsun Bakanın kendisidir.		.84		.70	.45
6. İşkencenin doğurabileceği olumsuz sonuçların başlıca sorumlusu Bakan'dır.	.20	.83		.74	.59

Not: Yalnızca .2'nin üzerindeki yüklemeler alınmıştır.

Çizelge 2.5. Devamı

Ölçek Maddeleri	Kuraldışı Davranış Odaklı AGÇ	Davranış ile Sonuçları Arasındaki İlişki	Kurban Odaklı AGÇ	Oransal Ortak Faktör Varyansı	Madde Toplam Korelasyonları
7. Her ne emir almış olursa olsun, böyle bir talimattan Bakanın kendisi sorumludur.	.22	.81		.71	.51
8. Bu talimatın sorumlusu, bu talimatın uygulanacağı zanlılar ya da suçlu insanlardır.	.26		.70	.56	.56
9. Halkın ve devletin güvenliğini tehdit eden insanlar olmasaydı, böyle uygulamalara gerek olmazdı.	.36		.70	.64	.69
10. Bu talimata karşı çıkan insanlar, işkenceyle ilgili önceden yaşanmış birkaç olayı abartarak haklı görünmeye çalışırlar.	.29		.58	.42	.56
11. Bu talimatın uygulanacağı zanlıların ya da suçlu insanların bu talimatın verilmesinde bir rolü yoktur.			.70	.50	.42
Açıkladığı Varyans (%)	27.54	19.84	19.03		
Özdeğerler	4.50	1.78	1.02		

Not: Yalnızca .2'nin üzerindeki yüklemeler alınmıştır.

II.III.II.II.III. Saflık/Kutsallık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme'nin

Faktör Yapısı

Ölçeğin yapı geçerliğini incelemek amacıyla Temel Bileşenler Analizi yapılmıştır. Öncesinde hesaplanan .84'lük KMO katsayısı her faktör için yeterli madde olduğuna işaret etmektedir . Ek olarak, Bartlett testinin sonucunun anlamlı olması (1452.054; $p < .001$), korelasyon matrisinin, maddeler arası korelasyonların tamamının sıfır olduğu birim matrisinden anlamlı biçimde farklı olduğunu göstermektedir. Böylece, verilerin faktör analizi için uygun olduğu görülmüştür.

Analizde özdeğerleri 1'in üzerinde hesaplanan üç bileşen olduğu görülmüştür. Ek olarak eğim grafiğine bakıldığında üç noktada belirgin bir değişim olduğu görülmüştür. Böylece 3 bileşenli ve varimaks rotasyonlu çözüm tercih edilmiştir. Başlangıçta kuramsal olarak 4 faktör ön görülse de (1-Kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri, 2-Davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması, 3-Kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri ve 4-Davranışın sonuçlarını azımsama, aldırmama ya da saptırma), önceki iki ölçekle benzer biçimde madde içerikleri ve faktör yükleri dikkate alındığında üç faktörlü bir çözüm tercih edilmiştir. Madde içeriklerine bakıldığında dördüncü faktördeki maddelerin ilk üç faktördeki maddeler tarafından da kapsandığı ve analiz sonucunda belirgin bir ayrışma göstermemeleri bu faktörün diğer faktörlerde temsil edildiği biçiminde yorumlanmıştır.

Sonuçta 38 maddeden 10 maddeye düşürülen **Saflık/kutsallık Ölçeği**'nin alt ölçekleri aşağıdaki gibidir:

(1) *Saflık/kutsallık ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri alt ölçeği (S-KD)*: İki ahlaki gerekçelendirme (madde 1 ve 2), bir örtmeceli etiketleme (madde 3) ve bir de avantajlı karşılaştırma (madde 4) mekanizması içeren toplam 4 maddeden oluşmaktadır.

(2) *Saflık/kutsallık ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması alt ölçeği (S-DSİ)*: İki sorumluluğun yayılması (madde 5 ve 7) ve bir de sorumluluğun yerinin değiştirilmesi (madde 6) mekanizması içeren toplam 3 maddeden oluşmaktadır.

(3) *Saflık/kutsallık ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri alt ölçeği (S-KO)*: Suç yükleme (madde 8, 9, 10) mekanizması içeren 3 maddeden oluşmaktadır.

Ortaya çıkan faktörlerden kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri (S-KD) varyansın %26.66'sını, davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması (S-DSİ) varyansın %18.48'ini ve kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri (S-KO) varyansın %23.99'unu açıklamaktadır. Böylece üç faktör birlikte toplam varyansın %69.13'ünü açıklamaktadır. Maddelerin faktör yükleri ve oransal ortak faktör varyansları Çizelge 2.6'da yer almaktadır.

Çizelge 2.6. *Saflık/Kutsallık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği'nin varimaks rotasyonlu temel bileşenler analizine dayanan faktör yükleri ve oransal ortak faktör varyansları (N=361)*

Ölçek Maddeleri	Kuraldışı Davranış Odaklı AGÇ	Davranış ile Sonuçları Arasındaki İlişki	Kurban Odaklı AGÇ	Oransal Ortak Faktör Varyansı	Madde Test Korelasyonları
1. Ülkeye ya da halka bir yarar sağlasın ya da sağlamasın, ölüm kutsaldır ve ölümlere saygı duyulması gerekir.	.79		.20	.67	.68
2. Ölüm saygı duyulması gereken bir olgudur ve ölümlere saygısızlık hiçbir şekilde kabul edilemez.	.81		.23	.72	.69
3. Ölümün kutsallığına yapılmış bir saygısızlık, başka türlü adlandırılmaz.	.77		.28	.67	.61
4. Halka ya da devlete zarar vermeleri, ölü insanlara saygısızlık yapılmasını haklılaştırır.	.67		.28	.53	.61
5. Askerlerin bu davranışının sorumlusu sistemdir.		.80		.65	.34
6. Askerlerin bu davranışlarının sorumlusu komutanlarıdır.		.76		.61	.32
7. Askerlerin bu davranışlarının sorumluluğu devlete ya da başka bir kuruma yüklenemez.		.78	-.24	.67	.30

Not: Yalnızca .2'nin üzerindeki yüklemeler alınmıştır.

Çizelge 2.6. Devamı

Ölçek Maddeleri	Kuraldışı Davranış Odaklı AGÇ	Davranış ile Sonuçları Arasındaki İlişki	Kurban Odaklı AGÇ	Oransal Ortak Faktör Varyansı	Madde Toplam Korelasyonları
8. Ölmeden önce yaptıkları yüzünden bu türden bir muameleyi hak etmiş olabilirler.	.36		.82	.80	.73
9. O ölümler yaşarlarken halka ya da devlete zarar vermişlerse, askerler bu davranışlarıyla az bile yapmıştır.	.29		.85	.81	.67
10. Ölmeden önce askerleri provoke ettiklerinden bu davranışı hak etmişlerdir.	.31		.82	.78	.68
Açıkladığı Varyans (%)	26.66	18.48	23.99		
Özdeğerler	4.06	1.02	1.83		

Not: Yalnızca .2'nin üzerindeki yüklemeler alınmıştır.

II.III.II.II.IV. Otorite/Saygı İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme'nin Faktör Yapısı

Ölçeğin yapı geçerliğini incelemek amacıyla Temel Bileşenler Analizi yapılmıştır. Öncesinde hesaplanan .86'lık KMO katsayısı her faktör için yeterli madde olduğuna işaret etmektedir . Ek olarak, Bartlett testinin sonucunun anlamlı olması (981.066; $p<.001$), korelasyon matrisinin, maddeler arası korelasyonların tamamının sıfır olduğu birim matrisinden anlamlı biçimde farklı olduğunu göstermektedir. Böylece, verilerin faktör analizi için uygun olduğu görülmüştür.

Analizde özdeğeri 1'in üzerinde hesaplanan yalnızca bir bileşen olduğu görülmüştür (N=361). Ek olarak eğim grafiğine bakıldığında tek noktada belirgin bir değişim olduğu görülmüştür. Böylece 7 maddeli ölçeğin tek faktörlü bir yapıda olduğu sonucuna varılmıştır.

Ölçek 32 maddeden 7 maddeye düşürülmüştür. Bu maddeler bir ahlaki gerekçelendirme (madde 1), bir örtmeceli etiketleme (madde 6), bir avantajlı karşılaştırma (madde 2), bir sorumluluğun yerinin değiştirilmesi (madde 5), iki insanlıktan çıkarma (madde 3 ve 4) ve bir de davranışın sonuçlarını azımsama (madde 7) mekanizması içermektedir.

II.III.II.II.V. İç-grup/Sadakat İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme'nin

Faktör Yapısı

Ölçeğin yapı geçerliğini incelemek amacıyla Temel Bileşenler Analizi yapılmıştır. Öncesinde hesaplanan .79'luk KMO katsayısı her faktör için yeterli madde olduğuna işaret etmektedir . Ek olarak, Bartlett testinin sonucunun anlamlı olması (983.206; $p < .001$), korelasyon matrisinin, maddeler arası korelasyonların tamamının sıfır olduğu birim matrisinden anlamlı biçimde farklı olduğunu göstermektedir. Böylece, verilerin faktör analizi için uygun olduğu görülmüştür.

Analizde özdeğerleri 1'in üzerinde hesaplanan üç bileşen olduğu görülmüştür. Ek olarak eğim grafiğine bakıldığında üç noktada belirgin bir değişim olduğu görülmüştür. Böylece 3 bileşenli ve varimaks rotasyonlu çözüm tercih edilmiştir. Başlangıçta kuramsal olarak 4 faktör ön görülse de (1-Kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri, 2-Davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması, 3-Kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri ve 4-Davranışın sonuçlarını azımsama, aldırmama ya da saptırma), önceki üç ölçekle benzer biçimde madde içerikleri ve faktör yükleri dikkate alındığında üç faktörlü bir çözüm tercih edilmiştir. Madde içeriklerine bakıldığında dördüncü faktördeki maddelerin ilk üç faktördeki maddeler tarafından da kapsandığı ve analiz sonucunda belirgin bir ayrışma göstermemeleri bu faktörün diğer faktörlerde temsil edildiği biçiminde yorumlanmıştır.

Sonuç olarak, 10 maddeye düşürülen **İç-grup/sadakat Ölçeği**'nin alt faktörleri:

(1) *İç-grup/sadakat ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri alt ölçeği (İ-KD)*: İki ahlaki gerekçelendirme (madde 1 ve 2) ve bir de örtmeceli etiketleme (madde 3) mekanizması içeren toplam 3 maddeden oluşmaktadır.

(2) *İç-grup/sadakat ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması alt ölçeği (İ-DSİ)*: Bir sorumluluğun yayılması (madde 6), iki sorumluluğun yerinin değiştirilmesi (madde 5 ve 7) ve bir de duygusal gerekçelendirme (madde 4) mekanizması içeren toplam 4 maddeden oluşmaktadır.

(3) *İç-grup/sadakat ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri alt ölçeği (İ-KO)*: Suç yükleme (madde 8, 9 ve 10) mekanizması içeren üç maddeden oluşmaktadır.

Ortaya çıkan faktörlerden kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri (İ-KD) varyansın %22.65'ini, davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması (İ-DSİ) varyansın %22.76'sını ve kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri (İ-KO) varyansın %15.89'unu açıklamaktadır. Böylece üç faktör birlikte toplam varyansın %61.31'ini açıklamaktadır. Maddelerin faktör yükleri ve oransal ortak faktör varyansları Çizelge 2.7'de yer almaktadır.

Çizelge 2.7. İçgrup/Sadakat İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği'nin varimaks rotasyonlu temel bileşenler analizine dayanan faktör yükleri ve oransal ortak faktör varyansları (N=345)

Ölçek Maddeleri	Kuraldışı Davranış Odaklı AGÇ	Davranış ile Sonuçları Arasındaki İlişki	Kurban Odaklı AGÇ	Oransal Ortak Faktör Varyansı	Madde Toplam Korelasyon-ları
1. Halkın huzuru ve refahı için olsa dahi kişi kendi ülkesinin bayrağını yakmamalıdır.	.86	.28		.81	.70
2. Daha iyi bir sonuca ulaşılsın ya da ulaşılmazın, kişi kendini bağlı hissettiği ülkesinin bayrağını yakmamalıdır.	.91			.85	.70
3. Bu olayda yaşanan, ülkenin değerlerine sadakatsizlik olarak nitelendirilebilir.	.66	.39		.59	.71
4. Gizli servis çalışanlarının o anki ruh hali nasıl olursa olsun, bu davranışlarından sorumludurlar.	.20	.72		.56	.64
5. Söz konusu kişiler üstlerinin emirlerini yerine getirdiklerinden bu eylemlerinden sorumlu tutulamazlar.	.34	.63		.52	.62
6. Bayrak yakılmasının ve polislerin vurulmasının sorumlusu bayrağı yakan ve polisleri vuran kişilerdir.		.73		.54	.56

Not: Yalnızca .2'nin üzerindeki yüklemeler alınmıştır.

Çizelge 2.7. Devamı

Ölçek Maddeleri	Kuraldışı Davranış Odaklı AGÇ	Davranış ile Sonuçları Arasındaki İlişki	Kurban Odaklı AGÇ	Oransal Ortak Faktör Varyansı	Madde Toplam Korelasyonları
7. Ne olursa olsun yaptıklarının sorumluluğunu üstlenmeli ve gerekirse emirlere karşı gelerek bunları yapmamalıydılar.	.23	.73		.59	.65
8. Zarar gören polislerin bu olayda herhangi bir suçları yoktur.			.69	.52	.12
9. Zarar gören polisler o ana kadar sessiz kalarak, bu sonucu hak etmişlerdir.			.74	.57	.31
10. Zarar gören polislerin o ana kadar sessiz kalmaları, bu sonucu hak ettikleri anlamına gelmez.			.74	.57	.40
Açıkladığı Varyans (%)	1.59	3.52	1.02		
Özdeğerler	22.65	22.76	15.89		

Not: Yalnızca .2'nin üzerindeki yüklemeler alınmıştır.

II.III.II.III. Ölçüt Geçerliği

Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme (Senaryo-Temelli) Ölçeği'nin ölçüt geçerliği için Ahlaki geri çekilmenin Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği'yle, Empati Ölçeği'yle, idam cezasına ilişkin tutum ölçümüyle arasındaki ilişkiye ve cinsiyetler arası farkına odaklanan alan yazınla tutarlığına bakılmıştır.

II.III.II.III.I. Saldırganlık-Ahlaki Geri Çekilme İlişkisi.

Çizelge 2.8'de sunulduğu gibi, Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği ile Zarar verme/Bakım ölçeği ($r = .11$; $p < .05$), Saflık/Kutsallık ölçeği ($r = .16$; $p < .01$), İçgrup/Sadakat ölçeği ($r = .18$; $p < .01$) ve bu ölçeklerin toplam puanı ile elde edilen Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme Ölçeği ($r = .17$; $p < .01$) arasında anlamlı ilişkiler bulunurken, Adalet/Karşılıklılık ölçeğiyle ($r = .06$) ve Otorite/Saygı ölçeğiyle ($r = .10$) arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Alt ölçeklere bakıldığında, Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği'yle Z-KD alt ölçeği ($r = .13$; $p < .05$), S-KD alt ölçeği ($r = .12$; $p < .05$) Z-DSİ alt ölçeği ($r = .13$; $p < .05$) ve İ-KO alt ölçeği ($r = .18$; $p < .01$) arasında anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür. Diğer alt ölçeklerle saldırganlık ölçümü arasında anlamlı ilişkilere rastlanmamıştır.

Çizelge 2.8. Ahlaki geri çekilme ölçümlerinin birbirleriyle ve bazı değişkenlerle arasındaki korelasyonlar.

Değişken	1	2	2i	2ii	2iii	3	3i	3ii	3iii	4	4i	4ii	4iii	5	6	6i	6ii	6iii	7	8	9	
1. Ahlaki Geri Çekilme	-																					
2. Adalet/ Karşılıklılık	.68**	-																				
2i. A-KD	.60**	.75**	-																			
2ii. A-DSİ	.36**	.56**	.19**	-																		
2iii. A-KO	.47**	.80**	.43**	.10	-																	
3. Zarar verme/ Bakım	.72**	.38**	.34**	.28**	.22**	-																
3i. Z-KD	.66**	.27**	.31**	.14**	.16**	.89**	-															
3ii. Z-DSİ	.48**	.34**	.15**	.60**	.04	.61**	.38**	-														
3iii. Z-KO	.53**	.30**	.31**	.01	.31**	.78**	.57**	.19**	-													
4. Safılık/ Kutsallık	.61**	.21**	.27**	.04	.15**	.23**	.27**	.11*	.12	-												
4i. S-KD	.58**	.26**	.30**	.17**	.12*	.28**	.30**	.22*	.14*	.81**	-											
4ii. S-DSİ	.06	-.08	-.02	-.17	.00	-.18**	-.12*	-.18*	-.16**	.41**	-.06	-										
4iii. S-KO	.58**	.23**	.24**	.07	.19**	.35**	.35**	.16**	.26**	.77**	.62**	-.07	-									
5. Otorite/ Saygı	.73**	.45**	.38**	.25**	.32**	.40**	.39**	.26**	.27**	.33**	.34**	-.05	.37**	-								
6. İçgrup/ Sadakat	.54**	.22**	.23**	.14*	.12*	.17**	.19**	.14**	.05	.24**	.23**	.11*	.13*	.27**	-							
6i. İ-KD	.36**	.12*	.13**	.17**	.00	.10	.13*	.12*	-.01	.11*	.14*	.06	.01	.17**	.81**	-						
6ii. İ-DSİ	.52**	.23**	.19**	.18**	.12*	.27**	.27**	.21**	.14*	.21**	.20**	.03	.18**	.25**	.83**	.56**	-					
6iii. İ-KO	.18**	.10	.16**	-.13*	.15**	-.09	-.06	-.10	-.05	.21**	.15**	.17**	.08	.12*	.38**	.00	.00	-				
7. Saldırganlık	.17**	.06	.07	-.04	.08	.11*	.13*	.05	.07	.16**	.07	.12*	.13*	.10	.18**	.05	.09	.18**	-			
8. Empati	-.28**	-.26**	-.26**	-.14**	-.17**	-.10	-.10	-.06	-.07	-.15**	-.20**	.02	-.09	-.20**	-.24**	-.18**	-.21**	-.12*	-.18**	-		
9. Yaş	-.02	-.10	-.10	-.07	-.05	-.12*	-.07	-.08	-.16**	.09	.02	.14*	.03	-.03	.07	.02	.00	.16**	.07	.06	-	
10. İdama İlişkin Tutum	.36**	.16**	.15**	.12*	.09	.46**	.49**	.23**	.30**	.22**	.25**	-.11*	.31**	.24**	.08	.04	.13*	-.03	.14**	-.06	-.07	

Not: *p < .05; ** p < .01;

KD: Kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri; DSİ: Davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi; KO: Kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri

II.III.II.III.II. Empati-Ahlaki Geri Çekilme İlişkisi.

Empati Ölçeği ile Adalet/Karşılıklılık ölçeği ($r = -.26$; $p < .01$), Saflık Kutsallık ölçeği ($r = -.15$; $p < .01$), Otorite/Saygı ölçeği ($r = -.20$; $p < .01$), İçgrup/Sadakat ölçeği ($r = -.24$; $p < .01$) ve bu ölçeklerin toplam puanı ile elde edilen Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme Ölçeği ($r = -.28$; $p < .01$) arasında anlamlı ilişkiler bulunurken, Zarar verme/Bakım ölçeğiyle ($r = -.10$) arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Alt ölçeklere bakıldığında, Empati Ölçeği'yle A-KD alt ölçeği ($r = -.26$; $p < .01$), A-DSİ alt ölçeği ($r = -.14$; $p < .01$), A-KO ($r = -.17$; $p < .01$), S-KD alt ölçeği ($r = -.20$; $p < .01$), İ-KD alt ölçeği ($r = -.18$; $p < .01$), İ-DSİ alt ölçeği ($r = -.21$; $p < .01$) ve İ-KO ($r = -.12$; $p < .05$) alt ölçeği arasında anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür. Diğer alt ölçeklerle empati ölçümü arasında anlamlı ilişkilere rastlanmamıştır.

II.III.II.III.III. İdam Cezasına İlişkin Tutum-Ahlaki Geri Çekilme İlişkisi.

İdam cezasına ilişkin tutum ölçümüyle Adalet/Karşılıklılık ölçeği ($r = .16$; $p < .01$), Zarar verme/Bakım ölçeği ($r = .46$; $p < .01$), Saflık Kutsallık ölçeği ($r = .22$; $p < .01$), Otorite/Saygı ölçeği ($r = .24$; $p < .01$) ve bu ölçeklerin toplam puanı ile elde edilen Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme Ölçeği ($r = .22$; $p < .01$) arasında anlamlı ilişkiler bulunurken, İçgrup/Sadakat ölçeğiyle ($r = .08$; $p < .01$) arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Alt ölçeklere bakıldığında, idam cezasına ilişkin tutum ölçümüyle A-KD alt ölçeği ($r = .15$; $p < .01$), A-DSİ alt ölçeği

($r = .12$; $p < .05$), Z-KD alt ölçeği ($r = .49$; $p < .01$), Z-DSİ alt ölçeği ($r = .23$; $p < .01$), Z-KO alt ölçeği ($r = .30$; $p < .01$), S-KD alt ölçeği ($r = .25$; $p < .01$), S-KO alt ölçeği ($r = .31$; $p < .01$) ve İ-DSİ alt ölçeği ($r = .13$; $p < .05$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu görülürken, S-DSİ alt ölçeğiyle ($r = -.11$; $p < .05$) arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

II.III.II.III.IV. Yaş-Ahlaki Geri Çekilme İlişkisi.

Çizelge 2.8'e bakıldığında yalnızca Zarar verme/Bakım ölçeğinin ($r = -.12$; $p < .05$) yaşla birlikte anlamlı olarak değiştii görülmüştür. Alt ölçeklere bakıldığında, yaşla Z-KO alt ölçeği ($r = -.16$; $p < .01$) arasında negatif yönde, S-DSİ alt ölçeğiyle ($r = .14$; $p < .05$) ve İ-KO alt ölçeğiyle ($r = .16$; $p < .01$) yaş arasında ise pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır.

II.III.II.III.V. Ahlaki Geri Çekilmede Cinsiyet Farklılıkları.

Katılımcıların tanık oldukları ahlaki ihlallerde ahlaki geri çekilme sıklıklarının cinsiyetleri bakımından anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını görmek için Bağımsız Gruplar için T-testi yapılmıştır (Bkz. Çizelge 2.9).

Çizelge 2.9. *Ahlaki geri çekilme ölçümlerinden alınan puanların cinsiyet bakımından karşılaştırılması.*

	Kadın			Erkek			t	sd
	N	Ort.	SS	N	Ort	SS		
Ahlaki Geri Çekilme (T)	225	127.93	23.46	110	139.6	30.83	-3.5*	172.75
Adalet/ Karşılıklılık	242	29.29	7.06	116	30.27	9.3	-1	180.78
A-KD	243	7.57	2.86	116	7.8	3.94	-.56	174.92
A-DSİ	242	9.74	3.03	116	10.15	3.78	-1.01	188.16
A-KO	243	11.94	4.22	116	12.32	5.21	-.69	189.52
Zarar verme/ Bakım	235	34.93	10	116	36.91	11.85	-1.55	198.08
Z-KD	236	9.9	5.06	116	11.42	6.28	-2.28*	190.63
Z-DSİ	235	10.68	3.36	116	11.07	4	-.9	197.1
Z-KO	236	14.28	4.32	116	14.42	4.86	-.25*	350
Safılık/ Kutsallık	241	23.27	7	114	26.14	8.91	-3.03*	181.28
S-KD	242	8.18	3.85	114	9.5	4.86	-2.57*	182.31
S-DSİ	241	9.33	3.52	114	9.67	4.11	-.75	194.26
S-KO	241	5.74	3.14	114	6.97	4.51	-2.62*	166.58
Otorite/ Saygı	241	14.01	5.52	117	16.06	8.36	-2.42*	166.74
İçgrup/ Sadakat	231	25.95	6.96	112	29.35	8.32	-3.98*	341
İ-KD	232	7.34	3.46	112	8.79	4.14	-3.2*	188.23
İ-DSİ	232	11.61	3.95	112	13.06	4.62	-3*	341
İ-KO	232	7	2.62	112	7.51	3.23	-1.46	183.68

*p<.05

Saflık/kutsallık ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta AGÇ (ahlaki geri çekilme) sıklığı bakımından cinsiyetler arasında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur, $t_{(181.28)} = -3.03$; $p < .05$. Buna göre, erkekler ($Ort_{agç} = 26.14$; $S = 8.91$) kadınlarla ($Ort_{agç} = 23.27$; $S = 7$) karşılaştırıldığında saflık/kutsallık ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta daha fazla AGÇ mekanizması kullanmaktadır. Bu farkın etki büyüklüğü $d = .36$ olarak hesaplanmıştır ve küçük düzeyde bir farka işaret etmektedir.

Benzer biçimde, otorite/saygı ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta AGÇ sıklığı bakımından cinsiyetler arasında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur, $t_{(166.74)} = -2.42$; $p < .05$. Buna göre, erkekler ($Ort_{agç} = 16.06$; $S = 8.36$) kadınlarla ($Ort_{agç} = 14.01$; $S=5.52$) karşılaştırıldığında saflık/kutsallık ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta daha fazla AGÇ mekanizması kullanmaktadır. Bu farkın etki büyüklüğü $d = .29$ olarak hesaplanmıştır ve küçük düzeyde bir farka işaret etmektedir.

Yine, içgrup/sadakat ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta AGÇ sıklığı bakımından cinsiyetler arasında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur, $t_{(341)} = -3.98$; $p < .05$. Buna göre, erkekler ($Ort_{agç} = 29.35$; $S = 8.32$) kadınlarla ($Ort_{agç} = 25.95$; $S = 6.96$) karşılaştırıldığında saflık/kutsallık ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta daha fazla AGÇ mekanizması kullanmaktadır. Bu farkın etki büyüklüğü $d = .44$ olarak hesaplanmıştır ve küçük düzeyde bir farka işaret etmektedir.

Alt ölçeklere bakıldığında, Z-KD, Z-KO, S-KD, S-KO, İ-KD ve İ-DSİ’de erkeklerin aldıkları puan ortalamalarının kadınlarınkinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür (Bkz. Çizelge 2.9).

II.III.II.IV. Güvenirlige İlişkin Bulgular

Ölçüm araçlarının güvenilir olup olmadığını göstermek için Cronbach alfa yöntemiyle iç tutarlığa ve test tekrar test yöntemiyle zaman boyu tutarlığına bakılmıştır.

II.III.II.IV.I İç Tutarlık

Cronbach alfa yöntemiyle hesaplanan iç tutarlık katsayısı Adalet/Karşılıklılık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği için $\alpha = .75$ (12 madde; N = 371), bu ölçeğin bileşenleri olan kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri alt ölçeği için $.73$ (4 madde; N = 372), davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması alt ölçeği için $.76$ (3 madde; N = 371) ve kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri alt ölçeği için $.70$ 'tir (5 madde; N = 373).

Zarar verme/Bakım İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği için iç tutarlık katsayısı $\alpha = .85$ (11 madde; N = 361), bu ölçeğin bileşenleri olan kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri alt ölçeği için $.89$ (4 madde; N = 362), davranış

ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması alt ölçeği için .79 (3 madde; N = 361) ve kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri alt ölçeği için .69'dur (4 madde; N = 363).

Safılık/Kutsallık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği için iç tutarlık katsayısı $\alpha = .74$ (10 madde; N = 364), bu ölçeğin bileşenleri olan kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri alt ölçeği için .82 (4 madde; N = 365), davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması alt ölçeği için .68 (3 madde; N = 364) ve kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri alt ölçeği için .88'dir (3 madde; N = 364).

Otorite/Saygı İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği için iç tutarlık katsayısı $\alpha=.84$ (7 madde; N = 366) olarak hesaplanmıştır.

İçgrup/Sadakat İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği için iç tutarlık katsayısı $\alpha = .73$ (10 madde; N = 345), bu ölçeğin bileşenleri olan kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri alt ölçeği için .83 (3 madde; N = 347), davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması alt ölçeği için .72 (4 madde; N = 346) ve kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri alt ölçeği için .54 (3 madde; N = 346) olarak saptanmıştır. Bu bulgular doğrultusunda ölçeğin güvenilir bir ölçüm aracı olduğu söylenebilir.

Son olarak, yukarıdaki ölçeklerin toplam puanı ile elde edilen Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme Ölçeği (50 madde; N = 337) için iç tutarlık katsayısı .88 olarak bulunmuştur.

II.III.II.IV.II Zaman Boyu Tutarlık

Zaman boyu güvenilirlik düzeyini belirlemek için ölçekler 50 katılımcıya 15 gün arayla uygulanmış, test tekrar test güvenilirlik katsayısı, Adalet/Karşılıklılık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği için .76; A-KD alt ölçeği için .60; A-DSİ alt ölçeği için .65; A-KO alt ölçeği için .73; Zarar verme/Bakım İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği için .89; Z- KD alt ölçeği için .86; Z- DSİ alt ölçeği için .64; Z- KO alt ölçeği için .80; Saflık/Kutsallık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği için .75 S-KD alt ölçeği için .65; S- DSİ alt ölçeği için .67; S- KO alt ölçeği için .77; Otorite/Saygı İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği için .72; İçgrup/Sadakat İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği için .76; İ-KD alt ölçeği için .78; İ-DSİ alt ölçeği için .76; İ-KO alt ölçeği için .63 ve son olarak, yukarıdaki ölçeklerin toplam puanı ile elde edilen Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme Ölçeği için .88 olarak bulunmuştur.

Genellikle tekrar test değeri için .70 ve üzerinin kabul edilebilir olduğu görüşü hakimdir. Bu çalışmadaki ölçek ve alt ölçeklerde görülen değerlerin büyük çoğunluğu .70'nin üzerindedir ve bu değerler zaman boyu tutarlı olduklarına işaret etmektedir. Ancak, özellikle Davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin

belirsizleştirilmesi (DSİ) alt ölçeklerindeki zaman boyu tutarlığın düşük olması dikkat çekmektedir.

II.III.III. TARTIŞMA

Bu çalışmada farklı ahlaki temellerin ihlaline tanıklıkta ahlaki geri çekilme için ölçüm araçları geliştirilmiştir. Önceki iki çalışmada ahlaki geri çekilmenin 8 mekanizması olduğu üzerinden gidilse de nitel çalışmada bu mekanizmalara duygusal gerekçelendirme de eklenmiştir. Ancak, nicel verilerle yapılan bu çalışmada ahlaki geri çekilmenin bileşenlerinin geniş ölçüde ayrışmadığı ve Bandura'nın (1986; Bandura ve ark., 1986) önerdiği dörtlü modele uygun bir sınıflandırmanın daha geçerli bir faktöriyel yapı sunduğu görülmüştür. Bununla birlikte, önerilen dörtlü modelde *davranışın sonuçlarını azımsamanın* da ayrı bir faktör olarak ayrışmadığı, maddelerinin diğer faktörlere dağınık biçimde yerleştiği görüldüğünden, ayrı bir bileşen olarak alınmamış, dolayısıyla ölçüm araçlarının üç faktörlü oldukları sonucuna varılmıştır. Buna göre, Adalet/karşılıklık ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta ahlaki geri çekilme, Zarar verme/bakım ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta ahlaki geri çekilme, Saflık/kutsallık ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta ahlaki geri çekilme ve İçgrup/sadakat ahlaki temelinin ihlaline tanıklıkta ahlaki geri çekilme 3 faktörlü yapıdadırlar. Her biri farklı ahlaki temellerin ihlallerini içeren bu dört farklı ölçüm aracının her birinde ayrışan bu üç faktör ise Bandura'nın modelinden yola çıkılarak, 1-Kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri (KD), 2-Davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da

çarpıtılması (DSİ) ve 3-Kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri (KO) olarak isimlendirilmiştir. Otorite/saygı ahlaki temelinin (ilkesinin) ihlaline tanıklıkta ahlaki geri çekilmenin ise tek faktörlü bir yapıda olduğu görülmüştür.

Ölçekler ve alt ölçekler arasındaki ilişkilere bakıldığında Ahlaki Temeller Kuramına (Haidt ve Joseph, 2004) uygun olarak ilk iki ahlaki temel (adalet/karşılıklılık ve zarar verme/bakım) için bildirilen ahlaki geri çekilmelerin kendileri arasındaki korelasyon değerleri daha yüksekken, son üç ahlaki temel için bildirilen ahlaki geri çekilmelerin kendileri arasındaki korelasyon değerleri daha yüksektir⁵⁹. Alt ölçeklerin de hemen hemen benzer bir ayrıma işaret ettiği söylenebilir.

İnsanların farklı ahlaki temellere farklı tepkiler verdiği belirtilmektedir (Haidt ve Graham, 2007). Ancak, bu çalışmaya kadar farklı ahlaki temellerin ihlalinde yaşanan ahlaki geri çekilmelere ilişkin herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Çizelge 2.8'e bakıldığında farklı ahlaki temellerin ihlal edildiği durumlarda yaşanan ahlaki geri çekilmelerin birbirleriyle düşük ya da orta derecede ilişkili oldukları görülmektedir. Bu ilişkiler, insanların farklı ahlaki temellerin ihlaline tanıklıkta ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kısmen de olsa tutarlı biçimde kullandıklarına işaret etmektedir. Bu tutarlılık ahlaki geri çekilmenin bir yönelim olduğu iddiasını (Hymel ve ark., 2010; Paciello ve ark., 2008) akla getirmektedir. Bu bulgular yeterli olmasa da en azından farklı ahlaki temellerin bağlamsallığının ötesine geçebildiği ve bir yönelim olarak görünür olduğu söylenebilir. Böylece, beş farklı ahlaki temele tanıklıkta bildirilen

⁵⁹ Bu ikili ayırmadan ilki bireyselleştirici [*individualizing*], ikincisi ise bağlayıcı [*binding*] ahlaklar olarak isimlendirilmektedir (Graham ve ark., 2009).

ahlaki geri çekilmelerin toplam puanının genel bir ahlaki geri çekilme yönelimi puanı sağlayacağı iddia edilebilir. Yine de bu araştırmada ele alınan ahlaki ihlallerin belirli bir bağlam içersinde sunulduğu unutulmamalıdır. Bu bağlam, ahlaki ihlal öznesinin bir grubu temsil etmesini (içgruptan ya da dışgruptan bir devlet görevlisi), dolayısıyla ahlaki ihlal nesnesine ilişkin bir çıkarım yapılmasını ve her ölçek için farklı ahlaki temellerin ihlalini içermektedir. Ahlaki ihlal öznesindeki farklılaşmayla ahlaki geri çekilme ilişkisi bir sonraki bölümde incelenmektedir.

Ahlaki geri çekilme ölçümlerinin önceki çalışmalarla tutarlığını saptamak üzere belirlenen değişkenlerle ilişkilerine bakıldığında alan yazınla tutarlı sonuçlara ulaşıldığı söylenebilir. İlk olarak, Zarar verme/Bakım, Saflık/Kutsallık ve İçgrup/Sadakat Ölçeği ve bu ölçeklerin toplam puanı ile elde edilen Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme Ölçeği'nden alınan puanlar arttıkça Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği'nden alınan puanların da arttığına işaret eden bulgular, ahlaki geri çekilme ile saldırganlık arasındaki ilişkiye odaklanan yazınla (örn., Bandura ve ark., 1996, 2001; Barchia ve Bussey, 2011; Hymel ve ark., 2005; Paciello ve ark., 2008) tutarlıdır. Buna göre saldırganlık eğilimiyle tanık olunan ahlaki ihlallerde ahlaki geri çekilme arasında pozitif yönde ilişki vardır. Önceki çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada saldırganlığın yalnızca zarar verme/bakım ilkesinin ihlaliyle değil, aynı zamanda diğer ahlaki temellerin ihlal edilmesiyle de ilişkisine bakılmıştır. Sonuçlar, adalet/karşılıklılık ve otorite/saygı ilkelerinin ihlalinde yapılan ahlaki geri çekilmenin saldırganlıkla birlikte anlamlı biçimde değişmediğine işaret etmektedir. Bunun nedeni, saldırganlık eğilimi yüksek olan

bireylerin adalet ve saygı ilkelerine, daha fazla önem verdiği biçiminde yorumlanabilir. Bu noktada ileriki çalışmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Katılımcıların ahlaki geri çekilme ölçümlerinden aldıkları puanlar arttıkça empati ölçeğinden aldıkları puanların azaldığı görülmektedir. Bu bulgunun, ahlaki geri çekilme ile empati arasındaki ilişkiye odaklanan yazınla (Örneğin, Detert ve ark., 2008) tutarlı olduğu görülmektedir.

Katılımcıların ahlaki geri çekilme düzeyleri arttıkça idam cezasına ilişkin olumlu tutumlarının da arttığına işaret eden bulgular, ahlaki geri çekilme ile idam cezasına ilişkin tutumlar arasındaki ilişkiye odaklanan yazınla (örn., Osofsky ve ark., 2005) tutarlıdır.

Katılımcıların yaşları arttıkça Zarar verme/bakım Ölçeği'nden aldıkları puanların azaldığı görülmektedir. Bu bulgu, Paciello ve arkadaşlarının (2008) ahlaki geri çekilmenin yaşla birlikte azaldığını buldukları çalışmayla tutarlılık göstermektedir.

Erkek ve kadın katılımcıların ahlaki geri çekilme ölçümlerinden aldıkları puanlar karşılaştırıldığında erkeklerin kadınlardan daha fazla ahlaki geri çekilme puanı aldığı görülmektedir. Bu sonuçlar, önceki araştırmalarla tutarlılık göstermektedir zira ahlaki geri çekilme çalışmalarındaki en tutarlı sonuçlardan biri, erkeklerin kadınlardan daha fazla ahlaki geri çekilme gösterdikleri üzerinedir (örn., Almeida ve

ark., 2010; Bandura, 1999; Bandura ve ark., 1996; Paciello ve ark., 2008; Pelton ve ark. 2004).

Özetle, bu çalışmanın bulgularının, tanık olunan ahlaki ihlallerde ahlaki geri çekilme ölçümü için geliştirilen araçların geçerli ve güvenilir olduklarına işaret ettiği söylenebilir.

II.IV. DÖRDÜNCÜ ÇALIŞMA: İZLEYİCİNİN AHLAKİ GERİ ÇEKİLMESİNE İLİŞKİN SOSYAL PSİKOLOJİK BİR MODEL

İlk üç çalışma izleyicinin ahlaki geri çekilmesinin yaygın açık görünümüne ışık tutsa da bireysel ve durumsal değişkenlerle ilişkisine bakmadıkça eksik bir açıklama olarak kalacaktır. Bu amaçla, ahlaki geri çekilme için kritik öneme sahip olduğu düşünülen bazı bireysel ve durumsal değişkenlerle ilişkisini açıklamaya çalışan hipotetik bir model oluşturulmuş ve sınanmıştır.

II.IV.I. YÖNTEM

II.IV.I.I. Katılımcılar

Araştırma evrenini Türkiye'deki üniversitelerde öğrenimine devam etmekte olan üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Örnekleme ise Aydın'da öğrenimini sürdürmekte olan 512 gönüllü üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Elverişlilik örneğiyle ulaşılan katılımcılar, Arkeoloji (%27.1), Beslenme ve Diyetetik (%10), Biyoloji (%2), Ebelik (%1), Felsefe (%3.3), Hemşirelik (%1.4), Kimya (%8.2), Matematik (%6.8), Okul Öncesi Öğretmenliği (%0.2), Sosyoloji (%9), Tarih (%9.2) ve Türk Dili ve Edebiyatı (%21.8) lisans programlarında öğrenim görmektedirler. Katılımcıların 330'u kadın (%64.5), 158'i erkektir (%30.9). Yirmi dört katılımcı (%4.7) cinsiyetini belirtmemiştir. Yaşları 17 ile 35 arasında değişmekte ve ortalama

yaşları 21.49'dur (S = 2.08). Katılımcıların 156'sı (%30.5) en uzun süre yaşadığı yerleşim biriminin metropol (Ankara, İstanbul ya da İzmir), 163'ü (%31.8) il, 116'sı (%22.7) ilçe, 16'sı (%3.1) kasaba ve 44'ü (%8.6) köy olduğunu bildirirken, 17'si (%3.3) bu soruyu yanıtlamamıştır. Kendilerine en yakın gelen siyasi görüş sorulduğunda 62'si (%12.1) muhafazakar, 74'ü (%14.5) sosyal demokrat, 9'u (%1.8) liberal, 12'si (%2.3) komünist, 99'u (%19.3) sosyalist, 125'i (%24.4) milliyetçi, 36'sı (%7) ulusalcı ve 4'ü (%08) anarşist seçeneğini işaretlerken, 91'i (%17.8) ya herhangi bir siyasi görüşlerinin olmadığını belirtmiş ya da soruyu yanıtsız bırakmıştır. Katılımcıların %16.8'i ailesinin gelir düzeyini düşük, %75'i orta ve %3.5'i yüksek olarak değerlendirirken, %4.7'si bu soruyu yanıtlamamıştır.

II.IV.I.II. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme (Senaryo-Temelli) Ölçekleri, Senaryolara İlişkin Ahlaki Duygu Bildirim Formları, Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği, Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği, Sağ Kanat Yetkecilik Ölçeği, Dini Yönelim Envanteri ve Demografik Bilgi Formu kullanılmıştır.

II.IV.I.II.I. Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme (Senaryo-Temelli) Ölçekleri

Önceki üç çalışmada geliştirilen ve üçüncü çalışmada son hali verilen ahlaki geri çekilme ölçekleri kullanılmıştır (Bkz. Ek 2-7).

II.IV.I.II.II. Senaryolara İlişkin Ahlaki Duygu Bildirim Formları

Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme (Senaryo-Temelli) Ölçekleri'nin her birinden sonra katılımcılara senaryoyu okuduktan sonra belirtilen duyguları ne ölçüde hissettikleri (suçluluk, utanç, gurur, şefkat, öfke, şükran, tikslenme ve küçümseme) sorulmuştur (Bkz. Ek 8-12). Sorulan duygular seçilirken Haidt'in (2003) duygu sınıflandırması temel alınmıştır. Bunlar, diğerini suçlayan (küçümseme, öfke ve tikslenme), kendini suçlayan (utanç ve suçluluk), diğeri için acı çeken (şefkat) ve diğerini öven (gurur ve şükran) olmak üzere dört duygu ailesindedir. Buna benzer bir yöntemden Rozin ve arkadaşları (1999), küçümseme, öfke ve tikslenme duygularının gözlenmesinde fotoğraflar kullanarak yararlanmışlardır. Ancak özellikle benlik-bilinçli duyguların yüz ifadeleriyle gösterilmesinin yaratacağı sıkıntılar (Lewis, 2008) nedeniyle Rozin ve arkadaşlarından (1999) farklı olarak bu çalışmada fotoğraflar kullanılmamıştır. Sorular üç farklı biçimde sorulmuştur. Birincisinde olaya, ikincisinde ahlaki ihlal öznesine ve üçüncüsünde ahlaki ihlal nesnesine ilişkin olarak sorulmuşlardır.

II.IV.I.II.III. Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği

Sidanius ve Pratto (1999) tarafından geliştirilen SBYÖ, 1 (hiç katılmıyorum) ile 7 (tamamen katılıyorum) arasında değişen Likert tipi bir ölçektir (Bkz. Ek 4). Ölçekte bulunan 2, 4, 7, 9, 10, 12, 14 ve 15'inci maddeler ters kodlanmıştır. Ölçekten alınan yüksek puanlar yüksek sosyal baskınlık yönelimine, düşük puanlarsa düşük sosyal baskınlık yönelimine işaret etmektedir. Sidanius ve Pratto (1999) tarafından 14 ayrı ülkede yapılan güvenilirlik çalışmalarında Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı en düşük .66 en yüksek ise .92 bulunmuştur. Karaçanta (2002) tarafından Türkçeye uyarlanan SBY ölçeğinin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .85 bulunmuştur. Yapılan test tekrar test güvenilirliği sonucunda uygulamalar arası korelasyon $r = .86$, $p < .01$; tek ve çift numaralı maddeler temel alınarak yapılan iki yarım güvenilirliği ise $r = .79$, $p < .01$ olarak bulunmuştur (Karaçanta, 2002). Bu çalışmada ise Cronbach alfa içtutarlılık katsayısı, .84 olarak saptanmıştır.

II.IV.I.II.IV. Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği

Aquino ve Reed (2002) tarafından geliştirilen ölçek, insanların ahlaki treytleri ne ölçüde benlik-kavramlarının merkezinde gördüklerini ölçmektedir (Bkz. Ek 14). Katılımcılara 9 sıfattan oluşan bir liste verilir (bakım verici, şefkatli, adil, arkadaş canlısı, cömert, yardımsever, gayretli, dürüst ve iyi kalpli) ve bunların bir kişiyi tanımlayabilecek özellikler olduğu söylenir. Daha sonra 1'den (kesinlikle katılmıyorum) 6'ya (kesinlikle katılıyorum) uzanan bir ölçekte bu sıfatların her

birinin kendi kimliklerinin önemli bir kısmını ne ölçüde temsil ettiğini oranlarlar (orijinal çalışmada 1-5 uzanımındaki seçenekler kullanılmıştır). Aquino ve Reed (2002) İçselleştirme ve Sembolleştirme olmak üzere iki alt faktörünü saptadıkları ölçeğin Cronbach Alfa katsayısının iki farklı örnekleme .85 ve .83 olduğunu belirtmektedirler. Toplam 10 maddeden oluşan ölçeğin 4. ve 7. maddeleri ters kodlanmıştır. Ahlaki kimliğin daha özel bir yönünü oluşturan İçselleştirme boyutu (1, 2, 4, 7 ve 10. maddeler), ahlaki treytlerin ne derece benlik kavramının merkezinde olduğuna, ahlaki kimliğin daha çok sosyal yönü olarak tanımlanabilecek Sembolleştirme (3, 5, 6, 8 ve 9. maddeler) ise ahlaki treytlerin yanıtlayıcının eylemlerini ne ölçüde yansıttığına işaret etmektedir. Ölçeğin Türkiye örnekleme uyarlaması bulunmamaktadır; bu çalışma kapsamında Türkçeye çevrilmiş ve çeviri iki hakemin önerileri doğrultusunda düzeltilmiştir. Bu çalışmada Cronbach alfa yöntemiyle hesaplanan iç tutarlık katsayısı $\alpha = .70$ (10 madde; N = 494), İçselleştirme boyutu için $\alpha = .63$ (5 madde; N = 494) ve Sembolleştirme boyutu için $\alpha = .70$ (10 madde; N = 494) olarak hesaplanmıştır

II.IV.I.II.V. Sağ Kanat Yetkecilik Ölçeği

Altemeyer (1996) tarafından otoriter saldırganlık, otoriter itaat ve gelenekselliği ölçmek amacıyla geliştirilmiştir (Bkz. Ek 5). Ölçek 22 maddeden oluşmakta, 9 dereceli ve Likert tipindedir. -4 puan “kesinlikle katılmıyorum”, 0 puan “ne katılıyorum, ne katılmıyorum”, +4 puan “kesinlikle katılıyorum” anlamına gelmektedir. Güldü (2011) tarafından Türkçe’ye uyarlanan ölçek iki maddenin ölçek

dışı kalmasıyla 20 maddeye düşmüştür. İlk iki maddesi katılımcıları ölçeğe hazırlamak için kullanıldığı için 18 madde üzerinden değerlendirilmektedir. Puanlama 3. maddeden başlayarak yapılmaktadır. 4, 6, 8, 9, 11, 13, 14, 17 ve 19. maddeler ters kodlanmıştır ve ölçekten alınan puanlar arttıkça yetkecilik düzeyi de artmaktadır. Uyarlama çalışmasında ölçeğin Yüksek Sağ Kanat Yetkecilik ve Düşük Sağ Kanat Yetkecilik olmak üzere 2 boyuttan oluştuğuna karar veren Güldü (2011), ölçeğin tamamının iç tutarlılık katsayısını (Cronbach alfa) .85, Yüksek SKY alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısını .82 ve Düşük SKY alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısını (Cronbach alfa) .78 olarak saptamıştır. Bu çalışmada ise Cronbach alfa içtutarlılık katsayısı, toplam puan için .86 olarak saptanmıştır.

II.IV.II.VI. Dini Yönelim Envanteri

Düşünce, davranış ve duygu boyutlarından oluşan Dini Yönelim Envanteri, Onay tarafından 2002 yılında geliştirilmiştir (Bkz. Ek 6). 18 maddeden oluşan 4 dereceli (1=Hiçbir zaman, 2=Bazen, 3=Çoğu zaman, 4=Her zaman) Likert tipi bir ölçektir. Ölçek, dini yönelimi üç alt boyutta değerlendirmektedir. Dini yönelimin düşünce boyutu ile ilgili maddeler 1, 2, 4, 8, 9, 12, 15,17'dir. Davranış boyutu ile ilgili maddeler; 3, 5, 10, 13, 14, 18'dir. Duygu boyutu ile ilgili maddeler; 6, 7, 11, 16'dır. Ölçekteki maddelerin altısı ters kodlanmaktadır (2, 4, 8, 12, 15 ve 17. maddeler). Bu ölçekten elde edilen puanın yüksek olması artan dini yönelim düzeyini gösterirken, düşmesi de azalan dini yönelim düzeyini göstermektedir. Onay (2002) 157 kişi ile yaptığı çalışmada ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısını .83 olarak bulmuştur.

Bu çalışmada ise Cronbach alfa içtutarlılık katsayısı, toplam puan için .90 olarak saptanmıştır.

II.IV.I.II.VII. Demografik Bilgi Formu

Katılımcıların yaşını, cinsiyetini, siyasal görüşünü (ideoloji), sosyoekonomik durumunu ve benzeri demografik bilgilerine ilişkin soruları içermektedir (Bkz. Ek 14).

Katılımcıların siyasal ideolojileri iki farklı soruyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Birincisinde 9'lu Likert tipi ölçek (1-Aşırı Sağ ve 9-Aşırı Sol) üzerinden siyasal görüşlerini belirtmeleri istenmiştir. İkincisinde siyasal görüşlerini nasıl tanımladıkları (muhafazakâr, liberal, ulusalcı, milliyetçi, sosyal demokrat, sosyalist, komünist, anarşist ve diğer) sorulmuştur. Gruplararası karşılaştırmalarda kullanılmak üzere ikinci ölçümde belirtilen ideolojiler sağ siyasal görüş ve sol siyasal görüş olarak iki gruba indirilmiştir. Buna göre muhafazakâr ve milliyetçi sağ siyasal görüş, geri kalanlar sol siyasal görüş olarak sınıflandırılmıştır.

Ayrıca katılımcılardan 9'lu Likert biçimindeki ölçek (1-Hiç dindar değilim; 9-Çok dindarım) üzerinden kendilerini ne kadar dindar tanımladıklarını belirtmeleri istenmiştir.

II.IV.I.III. İşlem Yolu

Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme (Senaryo-Temelli) Ölçekleri'nin iç-grup (%50) ve dış-grup (%50) sürümlerine ek olarak Senaryolara İlişkin Ahlaki Duygu Bildirim Formları, Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği, Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği, Sağ Kanat Yetkecilik Ölçeği, Dini Yönelim Envanteri ve Demografik Bilgi Formu bu sırayla katılımcılara sınıf ortamında dağıtılmıştır. Ölçekleri doldurmaya başlamadan önce bütün katılımcılardan Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu'nu okumaları ve paraflayarak gönüllü olarak katıldıklarını onaylamaları istenmiştir. Uygulama sonrasında katılımcılardan uygulama hakkında bilgi isteyenler bilgilendirilmiş ve bütün katılımcılara teşekkür edilmiştir.

II.IV.II. BULGULAR

II.IV.II.I. Verilerin Kullanılacak İstatistiksel Yöntemlere Uygunluğunun Sınanması

Öncelikle, sağlıklı ve güvenilir analizler için verilerin analizlere uygunluğu değerlendirilmiş ve olası hatalar kontrol edilmiştir. Bunun için katılımcıların ölçeklere verdikleri yanıtların, veri tabanına yanlış girilip girilmediği, kayıp değerlerin olup olmadığı, aşırı değerlerin olup olmadığı ve normal bir dağılım gösterip göstermediği gözden geçirilmiştir.

İlk olarak veri tabanına yanlış girilen veriler saptanmış ve düzeltilmiştir. Bunun için girilen tüm verilerin frekanslarına bakılmış ve olması gereken değer aralığından küçük ya da büyük girilmiş değerler belirlenerek gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

İkinci olarak, veri tabanına bakıldığında bazı katılımcıların bazı soruları yanıtlamadıkları görülmüştür. Kayıp verilerin %5'ten çok daha az sayıda olduğu görüldüğünden, seçkisiz bir örüntü izledikleri varsayılmıştır (Bkz. Tabachnick ve Fidell, 2012). Kayıp değerleri bulunan katılımcılar, ilgili değişkenler için denencelerin sınanmasında analizlere dâhil edilmemiştir. Ancak, bazı değişkenler için kayıp verileri bulunan bu katılımcılar araştırmadan bütünüyle çıkarılmamış, kayıp verileri bulunmayan diğer değişkenler bakımından sınanan ilgili denenceler için analizlere dâhil edilmişlerdir.

Değişkenlerin normallik sayılığını karşılayıp karşılamadığının belirlenmesi için kayışlılık (skewness) ve sivrilik (kurtosis) değerlerine bakılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerden alınan toplam puanların kayışlılık değerlerinin -1.299 ile 1.955, sivrilik değerlerinin ise -0.968 ile 3.884 arasında değiştiği görülmüştür. Kayışlılık değeri < 2 ve sivrilik değeri < 7 olduğunda söz konusu değişkenler için normallik sayılığının kabul edilebileceği belirtilmektedir (West, Finch ve Curran, 1995; akt. Milfont ve Duckitt, 2004). Buna göre, araştırmada yer alan değişkenlerin hiçbirinin kayışlılık ve sivrilik değeri, belirlenen ölçütleri aşmamaktadır. Bütün değişkenler normallik sayılıklarını karşılamaktadır.

Tek değişkenli aşırı değerlerin belirlenmesi amacıyla her bir değişken için z değeri hesaplanmıştır. Bu değerler göz önüne alındığında, belirlenen ölçütü ($-3.29 > z < 3.29$) karşılamayan 18 katılımcı analiz dışı bırakılmıştır.

Böylece, verilerin kullanılacak istatistiksel analizlere uygunluğu sağlanmıştır. Aşağıda yapılan istatistiksel analizlere ilişkin bulgular yer almaktadır.

II.IV.II.II. Araştırmanın Değişkenleri Arasındaki İlişkiler

II.IV.II.II.I. Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler

Üçüncü çalışmada sunulan ahlaki geri çekilme ölçümleri arasındaki ilişkiler burada farklı bir örneklem grubu için yeniden sunulmuştur. Adalet/Karşılıklılık ölçeği, Zarar verme/Bakım ölçeği, Saflık Kutsallık ölçeği, Otorite/Saygı ölçeği ve bu ölçeklerin alt ölçeklerine ek olarak bu ölçeklerin toplam puanı ile elde edilen Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme Ölçeği arasındaki ilişkiler Çizelge 2.10'da gösterilmektedir.

II.IV.II.II.II. Siyasal Görüş ve Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki

İlişkiler

Aşırı soldan aşırı sağa uzanan siyasal görüşle Adalet/Karşılıklılık ölçeği ($r = .18$; $p < .01$), Zarar verme/Bakım ölçeği ($r = .23$; $p < .01$), Otorite/Saygı ölçeği ($r = .3$; $p < .01$) ve bu ölçeklerin toplam puanı ile elde edilen Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme Ölçeği ($r = .16$; $p < .01$) arasında pozitif yönde anlamlı, Saflık Kutsallık ölçeğiyle ($r = -.11$; $p < .05$) arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, İçgrup/Sadakat ölçeğiyle ($r = -.02$) arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır.

Alt ölçeklere bakıldığında, aşırı soldan aşırı sağa uzanan siyasal görüşle A-KD alt ölçeği ($r = -.15$; $p < .01$), A-DSİ alt ölçeği ($r = .17$; $p < .01$), A-KO alt ölçeği ($r = .11$; $p < .05$), Z-KD alt ölçeği ($r = .13$; $p < .05$), Z-DSİ alt ölçeği ($r = .11$; $p < .05$) ve Z-KO alt ölçeği ($r = .26$; $p < .01$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler gözlenmiştir. Siyasal görüş ile S-DSİ alt ölçeği ($r = -.13$; $p < .01$) ve İ-KO alt ölçeği ($r = -.12$; $p < .05$) arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, diğer alt ölçeklerle arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır.

II.IV.II.II.III. Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği'yle Ahlaki Geri Çekilme

Ölçümleri Arasındaki İlişkiler

Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği'yle Adalet/Karşılıklılık ölçeği ($r = .2$; $p < .01$), Zarar verme/Bakım ölçeği ($r = .29$; $p < .01$), Saflık Kutsallık ölçeği ($r = .16$; $p < .01$), Otorite/Saygı ölçeği ($r = .31$; $p < .01$) ve bu ölçeklerin toplam puanı ile elde edilen Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme Ölçeği ($r = .37$; $p < .01$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, İçgrup/Sadakat ölçeğiyle ($r = .03$) arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır.

Alt ölçeklere bakıldığında, Sosyal Baskınlık Yönelimi Ölçeği'yle A-KD alt ölçeği ($r = .24$; $p < .01$), A-KO alt ölçeği ($r = .16$; $p < .05$), Z-KD alt ölçeği ($r = .28$; $p < .01$), Z-KO alt ölçeği ($r = .19$; $p < .01$), S-KD alt ölçeği ($r = .19$; $p < .01$) ve S-KO alt ölçeği ($r = .24$; $p < .01$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu görülürken, diğer alt ölçeklerle arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır.

Değişken	1	2	2i	2ii	2iii	3	3i	3ii	3iii	4	4i	4ii	4iii	5	6	6i	6ii	6iii
1. Ahlaki Geri Çekilme	-																	
2. Adalet/ Karşılıklılık	.59**	-																
2i. A-KD	.42**	.69**	-															
2ii. A-DSİ	.39**	.67**	.15**	-														
2iii. A-KO	.43**	.76**	.34**	.19**	-													
3. Zarar verme/ Bakım	.66**	.24**	.14**	.19**	.16**	-												
3i. Z-KD	.64**	.14**	.13**	.04	.12*	.91**	-											
3ii. Z-DSİ	.38**	.33**	.16**	.47**	.09	.45**	.26**	-										
3iii. Z-KO	.33**	.11*	.03	.09	.1*	.66**	.36**	.08	-									
4. Safılık/ Kutsallık	.45**	.11*	.19**	-.03	.08	.09	.14**	.01	-.03	-								
4i. S-KD	.37**	.11*	.2**	.05	.0	.12*	.16**	.11*	-.03	.66**	-							
4ii. S-DSİ	.14**	.04	.07	-.1*	.09	-.11*	-.07	-.12**	-.11*	.6**	-.05	-						
4iii. S-KO	.41**	.1*	.15**	.03	.06	.21**	.21**	.09*	.1*	.68**	.52**	-.04	-					
5. Otorite/ Saygı	.60**	.22**	.18**	.09	.18**	.3**	.29**	.06	.18**	.05	.14**	-.12**	.18**	-				
6. İçgrup/ Sadakat	.42**	.04	.01	.09*	-.04	.16**	.18**	.22**	-.05	.08	.12**	.03	.03	.06	-			
6i. İ-KD	.33**	.01	-.03	.16**	-.1*	.22**	.24**	.22**	.03	.0	.11*	-.08	.01	.06	.8**	-		
6ii. İ-DSİ	.31**	.0	.0	.07	-.06	.12*	.1**	.17**	.04	.03	.09	-.03	.06	.1*	.75**	.54	-	
6iii. İ-KO	.18**	.08	.06	-.04	.12*	-.04	.0	.0	-.14**	.12**	.02	.19**	-.01	-.06	.33**	-.09*	-.16**	-
7. Sosyal Baskınlık	.37**	.2**	.24**	.04	.16**	.29**	.28**	.06	.19**	.16**	.19**	-.06	.24**	.31**	.03	-.02	.02	.06
8. Ahlaki Kimlik	-.09	-.08	-.05	-.06	-.06	.0	-.05	-.02	.1*	-.04	-.08	-.01	-.01	-.12**	-.11*	-.1*	-.12*	.02
8i. İçselleştirme	-.27**	-.16**	-.14**	-.05	-.16**	-.04	-.07	-.06	.07	-.16**	-.17**	-.1*	-.08	-.2**	-.2**	-.13**	-.14**	-.1*
8ii. Sembolizasyon	.07	.01	.03	-.06	.05	.04	.0	.01	.08	.06	.02	.04	.04	-.02	-.01	-.04	-.06	.11*
9. Yetkecilik	.18**	.16**	.15**	.08	.15**	.27**	.19**	.1*	.28**	-.1*	-.11*	-.11*	.04	.28**	-.1	-.08	.01	-.08
10. Dini Yönelim	.06	.01	.08	.07	.08	.16**	.08	.06	.24**	-.14**	-.12*	-.1*	-.03	.16**	-.11*	-.04	-.02	-.12**
10i. Düşünce	.06	.1*	.06	.13**	.05	.19**	.08	.12**	.27**	-.17**	-.14**	-.14**	-.05	.14**	-.08	.0	.02	-.14**
10ii. Davranış	.1	.12*	.13**	.06	.11*	.14**	.07	.05	.19**	-.1*	-.11*	-.04	-.03	.2**	-.06	-.01	.01	-.09
10iii. Duygu	-.08	-.04	-.04	-.03	-.02	.03	-.01	-.07	.13**	-.11*	-.1*	-.09	-.02	.03	-.15**	-.09	-.07	-.11*
11. Yaş	-.08	-.13	-.07	-.08	-.08	-.04	-.02	.02	-.08	.02	.03	.01	.06	-.05	.05	.01	.04	.04
12. Aylık Gelir Düzeyi	.03	.0	-.02	.02	-.02	.1*	.09	.03	.04	.05	.06	.06	-.02	.01	.05	.0	.05	.07
13. Dindarlık Düzeyi	.06	.11*	.09	.04	.12**	.15**	.07	.02	.19**	-.07	-.12**	-.02	.01	.11*	.08	-.05	.0	-.08
14. Siyasal Görüş***	.22**	.18**	.15**	.17**	.11*	.23**	.13*	.11*	.26**	-.11*	-.08	-.13**	.02	.3**	-.02	.04	.04	-.12*

Not: *p < .05; ** p < .01;***1-aşırı sağ; 9-aşırı sol;

KD: Kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri; DSİ: Davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi; KO: Kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri

Çizelge 2.11. Araştırmada yer alan diğer değişkenler arasındaki korelasyonlar

Değişken	7	8	8i	8ii	9	10	10i	10ii	10iii	11	12	13
7. Sosyal Baskınlık	-											
8. Ahlaki Kimlik	-.05	-										
8i. İçselleştirme	-.13**	.71**	-									
8ii. Sembolizasyon	.03	.85**	.23**	-								
9. Yetkecilik	.25**	.08	.09	.04	-							
10. Dini Yönelim	.04	.1*	.14**	.03	.68	-						
10i. Düşünce	.05	.08	.14**	0	.7**	.9**	-					
10ii. Davranış	.03	.11*	.1*	.07	.64**	.91**	.71**	-				
10iii. Duygu	0	.11*	.15**	.04	.36**	.77**	.53**	.62**	-			
11. Yaş	-.05	-.06	-.05	-.05	-.16**	-.16**	-.2**	-.14**	-.07	-		
12. Aylık Gelir Düzeyi	.02	-.06	-.06	-.01	-.14**	-.16**	-.17**	-.11*	-.08	.07	-	
13. Dindarlık Düzeyi	.03	-.05	.04	.1*	.53**	.71**	.63**	.68**	.48**	-.1*	-.04	-
14. Siyasal Görüş***	.14**	.1*	.01	.01	.53**	.48**	.48**	.48**	.24**	-.09	.01	.43**

Not: *p < .05; ** p < .01; ***1-aşırı sağ; 9-aşırı sol

II.IV.II.II.IV. Sağ Kanat Yetkecilik Ölçeği'yle Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler

Sağ Kanat Yetkecilik Ölçeği'yle Adalet/Karşılıklılık ölçeği ($r = .16$; $p < .01$), Zarar verme/Bakım ölçeği ($r = .27$; $p < .01$), Otorite/Saygı ölçeği ($r = .28$; $p < .01$), ve bu ölçeklerin toplam puanı ile elde edilen Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri Çekilme Ölçeği ($r = -.27$; $p < .01$) arasında pozitif yönde anlamlı, Saflık Kutsallık ölçeğiyle ($r = -.10$; $p < .05$) arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, İçgrup/Sadakat ölçeğiyle ($r = -.10$) arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır.

Alt ölçeklere bakıldığında, Sağ Kanat Yetkecilik Ölçeği'yle A-KD alt ölçeği ($r = .15$; $p < .01$), A-KO alt ölçeği ($r = .15$; $p < .01$), Z-KD alt ölçeği ($r = .19$; $p < .01$), Z-DSİ alt ölçeği ($r = .10$; $p < .05$), Z-KO alt ölçeğiyle ($r = .28$; $p < .01$) arasında pozitif yönde anlamlı, S-KD alt ölçeği ($r = -.11$; $p < .05$) ve S-DSİ alt ölçeğiyle ($r = -.11$; $p < .05$) arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, diğer alt ölçeklerle arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır.

II.IV.II.II.V. Dini Yönelim Envanteri'yle Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler

Dini Yönelim Envanteri'yle Zarar verme/Bakım ölçeği ($r = .16$; $p < .01$), Otorite/Saygı ölçeği ($r = .16$; $p < .01$) arasında pozitif yönde anlamlı, Saflık Kutsallık ölçeği ($r = -.14$; $p < .01$) ve İçgrup/Sadakat ölçeğiyle ($r = -.11$; $p < .05$) arasında

negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, Adalet/Karşılıklılık ölçeğiyle ($r = .01$) ve Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme Ölçeği ($r = .06$) arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır. Alt ölçeklere bakıldığında, Dini Yönelim Envanteri'yle Z-KO alt ölçeği ($r = .24$; $p < .01$) arasında pozitif yönde anlamlı, S-KD alt ölçeği ($r = -.12$; $p < .05$), S-DSİ alt ölçeği ($r = -.1$; $p < .05$) ve İ-KO alt ölçeği ($r = -.12$; $p < .05$) arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, diğer alt ölçeklerle arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır.

Dini Yönelim Envanteri'nin Düşünce alt ölçeğiyle Adalet/Karşılıklılık ölçeği ($r = .1$; $p < .05$), Zarar verme/Bakım ölçeği ($r = .19$; $p < .01$) ve Otorite/Saygı ölçeği ($r = .14$; $p < .01$) arasında pozitif yönde anlamlı, Saflık Kutsallık ölçeğiyle ($r = -.17$; $p < .01$) negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, İçgrup/Sadakat ölçeği ($r = -.08$) ve Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme Ölçeği'yle ($r = .06$) arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır. Alt ölçeklere bakıldığında, Dini Yönelim Envanteri'nin Düşünce alt ölçeğiyle A-DSİ alt ölçeği ($r = .13$; $p < .01$), Z-DSİ alt ölçeği ($r = .12$; $p < .01$) ve Z-KO alt ölçeği ($r = .27$; $p < .01$) arasında pozitif yönde anlamlı, S-KD alt ölçeği ($r = -.14$; $p < .01$), S-DSİ alt ölçeği ($r = -.14$; $p < .01$) ve İ-KO alt ölçeğiyle ($r = -.14$; $p < .01$) arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, diğer alt ölçeklerle arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır.

Dini Yönelim Envanteri'nin Davranış alt ölçeğiyle Adalet/Karşılıklılık ölçeği ($r = .12$; $p < .05$), Zarar verme/Bakım ölçeği ($r = .14$; $p < .01$) ve Otorite/Saygı ölçeği ($r = .2$; $p < .01$) arasında pozitif yönde anlamlı, Saflık Kutsallık ölçeğiyle ($r = -.1$; $p <$

.05) negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, İçgrup/Sadakat ölçeği ($r = -.06$) ve Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme Ölçeği'yle ($r = .1$) arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır. Alt ölçeklere bakıldığında, Dini Yönelim Envanteri'nin Davranış alt ölçeğiyle A-KD alt ölçeği ($r = .13$; $p < .01$), A-KO alt ölçeği ($r = .11$; $p < .05$) ve Z-KO alt ölçeği ($r = .19$; $p < .01$) arasında pozitif yönde anlamlı, S-KD alt ölçeğiyle ($r = -.11$; $p < .01$) arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, diğer alt ölçeklerle arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır.

Dini Yönelim Envanteri'nin Duygu alt ölçeğiyle İçgrup/Sadakat ölçeği ($r = -.15$; $p < .01$) arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunurken, Adalet/Karşılıklılık ölçeği ($r = -.04$), Zarar verme/Bakım ölçeği ($r = .03$), Saflık Kutsallık ölçeği ($r = -.11$), Otorite/Saygı ölçeği ($r = .03$) ve Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme Ölçeği'yle ($r = -.08$) arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır. Alt ölçeklere bakıldığında, Dini Yönelim Envanteri'nin Duygu alt ölçeğiyle Z-KO alt ölçeği ($r = .13$; $p < .01$) arasında pozitif yönde anlamlı, S-KD alt ölçeği ($r = -.1$; $p < .05$) ve İ-KO alt ölçeği ($r = -.11$; $p < .05$) arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, diğer alt ölçeklerle arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır.

II.IV.II.II.VI. Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği'yle Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler

Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği'yle Otorite/Saygı ölçeği ($r = -.12$; $p < .05$) ve İçgrup/Sadakat ölçeği ($r = -.11$; $p < .05$) arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler

bulunurken, Adalet/Karşılıklılık ölçeği ($r = -.08$), Zarar verme/Bakım ölçeği ($r = 0$), Saflık Kutsallık ölçeği ($r = -.04$) ve Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme Ölçeği ($r = -.09$) arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır. Alt ölçeklere bakıldığında, Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği'yle, Z-KO alt ölçeğiyle arasında pozitif yönde anlamlı ($r = .1$; $p < .05$), İ-KD alt ölçeği ($r = -.1$; $p < .05$) ve İ-DSİ ($r = -.12$; $p < .05$) alt ölçeğiyle arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler olduğu görülürken, diğer alt ölçeklerle arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır.

Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği'nin İçselleştirme alt ölçeğiyle Adalet/Karşılıklılık ölçeği ($r = -.16$; $p < .01$), Saflık Kutsallık ölçeği ($r = -.16$; $p < .01$), Otorite/Saygı ölçeği ($r = -.2$; $p < .01$), İçgrup/Sadakât ölçeği ($r = -.2$; $p < .01$) ve Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme Ölçeği ($r = -.27$; $p < .01$) arasında anlamlı ilişkiler bulunurken, Zarar verme/Bakım ölçeğiyle ($r = -.04$) arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır. Alt ölçeklere bakıldığında, İçselleştirme alt ölçeğiyle A-KD alt ölçeği ($r = -.14$; $p < .01$), A-KO alt ölçeği ($r = -.16$; $p < .05$), S-KD alt ölçeği ($r = -.17$; $p < .01$), S-DSİ alt ölçeği ($r = -.1$; $p < .01$), İ-KD alt ölçeği ($r = -.13$; $p < .05$), İ-DSİ ($r = -.14$; $p < .05$) ve İ-KO alt ölçeğiyle ($r = -.1$; $p < .05$) arasında anlamlı ilişkiler olduğu görülürken, diğer alt ölçeklerle arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır.

Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği'nin Sembolleştirme alt ölçeğinin yalnızca İ-KO alt ölçeğiyle ($r = .11$; $p < .05$) arasında anlamlı ilişki olduğu görülürken, ahlaki

geri çekilmeye ilişkin diğer ölçek ve alt ölçeklerle arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır.

II.IV.II.II.VI. Yaş ve Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler

Yaş ve ahlaki geri çekilme ölçümleri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

II.IV.II.II.VII. Aylık Gelir Düzeyi ve Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler

Aylık gelir düzeyiyle Zarar verme/Bakım ölçeği ($r = .1$; $p < .05$) arasında anlamlı bir ilişki bulunurken diğer ahlaki geri çekilme ölçümleriyle arasında anlamlı ilişkilere rastlanmamıştır.

II.IV.II.II.VIII. Ahlaki Geri Çekilmeye Ahlaki Duygular Arasındaki İlişkiler

Adalet/Karşılıklılık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme'yle Ahlaki Duygular Arasındaki İlişkiler. Adalet/Karşılıklılık ölçeğiyle olaya ilişkin olarak hissedildiği bildirilen gurur ($r = .14$; $p < .01$) ve şükran ($r = .16$; $p < .01$) duyguları arasında pozitif yönde anlamlı, utanç ($r = -.21$; $p < .01$), şefkat ($r = -.12$; $p < .01$), öfke ($r = -.26$; $p < .01$) ve tikslenme ($r = -.23$; $p < .01$) duygularıyla arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, suçluluk ($r = -.08$) ve küçümseme ($r = .02$) duygularıyla arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır (Bkz. Çizelge 2.12).

Adalet/Karşılıklılık ölçeğiyle ahlaki ihlal öznesine ilişkin olarak hissedildiği bildirilen gurur ($r = .18$; $p < .01$), şefkat ($r = .13$; $p < .05$) ve şükran ($r = .22$; $p < .01$) duyguları arasında pozitif yönde anlamlı, utanç ($r = -.22$; $p < .01$), öfke ($r = -.31$; $p < .01$), tikslenme ($r = -.38$; $p < .01$) ve küçümseme ($r = -.15$; $p < .01$) duygularıyla arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, suçluluk ($r = -.09$) duygusuyla arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır (Bkz. Çizelge 2.13).

Adalet/Karşılıklılık ölçeğiyle ahlaki ihlal nesnesine ilişkin olarak hissedildiği bildirilen küçümseme ($r = .12$; $p < .05$) duygusu arasında pozitif yönde anlamlı, şefkat ($r = -.15$; $p < .05$) ve şükran ($r = -.13$; $p < .01$) duygularıyla arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, suçluluk ($r = .04$), utanç ($r = .03$), gurur ($r = -.08$), öfke ($r = .07$) ve tikslenme ($r = .07$) duygularıyla arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır (Bkz. Çizelge 2.14).

Değişken	Suçluluk	Utancı	Gurur	Şefkat	Öfke	Şükran	Tiksinme	Küçümseme
Adalet/ Karşılıklılık	-0.08	-.21**	.14**	-.12*	-.26**	.16**	-.23**	.02
A-KD	-0.05	-.15**	.21**	-.1*	.21**	.19**	-.19**	.06
A-DSİ	-0.08	-.14**	-.01	-.04	-.28**	.04	-.19**	-.09
A-KO	-0.01	-.13**	.07	-.12*	-.08	.13*	-.1	.09
Not: *p < .05; ** p < .01								

Çizelge 2.12. Adalet/karşılıklılık ahlaki temelinde olaya ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler

Değişken	Suçluluk	Utancı	Gurur	Şefkat	Öfke	Şükran	Tiksinme	Küçümseme
Adalet/ Karşılıklılık	-0.09	-.22**	.18**	.13*	-.31**	.22**	-.38**	-.15**
A-KD	-0.05	-.1*	.19**	.05	-.27**	.19**	-.28**	-.12*
A-DSİ	-0.09	-.2**	.4	.06	-.28**	.12*	-.31**	-.17**
A-KO	-0.03	-.16**	.15**	.13*	-.13*	.16**	-.21**	-.02
Not: *p < .05; ** p < .01								

Çizelge 2.13. Adalet/karşılıklılık ahlaki temelinde ahlaki ihlal öznesine ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler

Değişken	Suçluluk	Utancı	Gurur	Şefkat	Öfke	Şükran	Tiksinme	Küçümseme
Adalet/ Karşılıklılık	.04	.03	-.08	-.15**	.07	-.13*	.07	.12*
A-KD	-.04	-.03	.01	-.14**	.07	-.04	.1*	.12*
A-DSİ	.07	.06	-.14**	-.08	.02	-.16**	-.03	-.01
A-KO	.06	.04	-.04	-.11*	.04	-.05	.07	.16**
Not: *p < .05; ** p < .01								

Çizelge 2.14. Adalet/karşılıklılık ahlaki temelinde ahlaki ihlal nesnesine ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler

Zarar verme/Bakım İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme'yle Ahlaki Duygular Arasındaki İlişkiler. Zarar verme/Bakım ölçeğiyle olaya ilişkin olarak hissedildiği bildirilen şükran ($r = .17$; $p < .01$) duygusu arasında pozitif yönde anlamlı, suçluluk ($r = -.24$; $p < .01$), utanç ($r = -.44$; $p < .01$), şefkat ($r = -.13$; $p < .01$), öfke ($r = -.45$; $p < .01$), tikslenme ($r = -.41$; $p < .01$) ve küçümseme ($r = -.16$; $p < .01$), duygularıyla arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, gurur ($r = .08$) duygusu arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır (Bkz. Çizelge 2.15).

Zarar verme/Bakım ölçeğiyle ahlaki ihlal öznesine ilişkin olarak hissedildiği bildirilen gurur ($r = .23$; $p < .01$), şefkat ($r = .15$; $p < .05$) ve şükran ($r = .39$; $p < .01$) duyguları arasında pozitif yönde anlamlı, suçluluk ($r = -.25$), utanç ($r = -.47$; $p < .01$), öfke ($r = -.56$; $p < .01$), tikslenme ($r = -.49$; $p < .01$) ve küçümseme ($r = -.27$; $p < .01$) duygularıyla arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Bkz. Çizelge 2.16).

Zarar verme/Bakım ölçeğiyle ahlaki ihlal nesnesine ilişkin olarak hissedildiği bildirilen öfke ($r = .29$; $p < .01$), tikslenme ($r = .25$; $p < .01$) ve küçümseme ($r = .22$; $p < .01$) duyguları arasında pozitif yönde anlamlı, gurur ($r = -.11$; $p < .05$) ve şefkat ($r = -.28$; $p < .01$) duygularıyla arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, suçluluk ($r = -.01$), utanç ($r = 0$) ve şükran ($r = -.07$) duygularıyla arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır (Bkz. Çizelge 2.17).

Değişken	Suçluluk	Utancı	Gurur	Şefkat	Öfke	Şükran	Tiksinme	Küçümseme
Zarar verme/Bakım	-.24**	-.44**	.08	-.13*	-.45**	.17**	-.41**	-.16**
Z-KD	-.2**	-.43**	.06	-.11*	-.42**	.2**	-.37**	-.16**
Z-DSİ	-.1*	-.15**	.05	-.01	-.21**	.15**	-.24**	-.1
Z-KO	-.18**	-.23**	.03	-.07	-.24**	0	-.19**	-.07
Not: *p < .05; ** p < .01								

Çizelge 2.15. Zarar verme/Bakım ahlaki temelinin ihlalinde olaya ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler

Değişken	Suçluluk	Utancı	Gurur	Şefkat	Öfke	Şükran	Tiksinme	Küçümseme
Zarar verme/Bakım	-.25**	-.47**	.23**	.15**	-.56**	.39**	-.49**	-.27**
Z-KD	-.22**	-.44**	.21**	.17**	-.55**	.4**	-.42**	-.24**
Z-DSİ	-.15**	-.23**	.01	0	-.33**	.14**	-.3**	-.22**
Z-KO	-.14**	-.25**	.16**	.02	-.22**	.2**	-.29**	-.14**
Not: *p < .05; ** p < .01								

Çizelge 2.16. Zarar verme/Bakım ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki ihlal öznesine ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler

Değişken	Suçluluk	Utancı	Gurur	Şefkat	Öfke	Şükran	Tiksinme	Küçümseme
Zarar verme/Bakım	-.01	0	-.11*	-.28**	.29**	-.07	.25**	.22**
Z-KD	0	-.02	-.1	-.25**	.25**	-.03	.27**	.21**
Z-DSİ	-.08	-.06	-.02	-.08	.02	-.04	0	-.03
Z-KO	-.01	.06	-.13*	-.22**	.23**	-.11*	.1*	.1*
Not: *p < .05; ** p < .01								

Çizelge 2.17. Zarar verme/Bakım ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki ihlal nesnesine ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler

Saflık/Kutsallık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme'yle Ahlaki Duygular Arasındaki İlişkiler. Saflık/Kutsallık ölçeğiyle olaya ilişkin olarak hissedildiği bildirilen gurur ($r = .16$; $p < .01$) ve şükran ($r = .18$; $p < .01$) duyguları arasında pozitif yönde anlamlı, utanç ($r = -.24$; $p < .01$), öfke ($r = -.26$; $p < .01$) ve tikslenme ($r = -.15$; $p < .01$) duygularıyla arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, suçluluk ($r = -.05$), şefkat ($r = -.02$) ve küçümseme ($r = .04$) duygularıyla arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır (Bkz. Çizelge 2.18).

Saflık/Kutsallık ölçeğiyle ahlaki ihlal öznesine ilişkin olarak hissedildiği bildirilen gurur ($r = .27$; $p < .01$), şefkat ($r = .2$; $p < .01$) ve şükran ($r = .26$; $p < .01$) duyguları arasında pozitif yönde anlamlı, suçluluk ($r = -.15$; $p < .01$), utanç ($r = -.33$; $p < .01$), öfke ($r = -.3$; $p < .01$), tikslenme ($r = -.27$; $p < .01$) ve küçümseme ($r = -.15$; $p < .01$) duygularıyla arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Bkz. Çizelge 2.19).

Saflık/Kutsallık ölçeğiyle ahlaki ihlal nesnesine ilişkin olarak hissedildiği bildirilen öfke ($r = .17$; $p < .01$), tikslenme ($r = .27$; $p < .01$) ve küçümseme ($r = .21$; $p < .01$) duyguları arasında pozitif yönde anlamlı, şefkat ($r = -.12$; $p < .05$) duygusuyla arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, suçluluk ($r = 0$), utanç ($r = -.04$), gurur ($r = .07$) ve şükran ($r = 0$) duygularıyla arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır (Bkz. Çizelge 2.20).

Değişken	Suçluluk	Utancı	Gurur	Şefkat	Öfke	Şükran	Tiksinme	Küçümseme
Saflık/Kutsallık	-.05	-.24**	.16**	-.02	-.26**	.18**	-.15**	.04
S-KD	-.15**	-.35**	.07	-.09	-.4**	.12*	-.31**	-.06
S-DSİ	.13*	.11*	.04	.05	.19**	.08	.21**	.16**
S-KO	-.15**	-.34**	.21**	-.02	-.41**	.18**	-.28**	-.08
Not: *p < .05; ** p < .01								

Çizelge 2.18. Saflık/Kutsallık ahlaki temelinin ihlalinde olaya ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler

Değişken	Suçluluk	Utancı	Gurur	Şefkat	Öfke	Şükran	Tiksinme	Küçümseme
Saflık/Kutsallık	-.15**	-.33**	.27**	.2**	-.3**	.26**	-.27**	-.15**
S-KD	-.17**	-.38	.17**	.14**	-.41**	.2**	-.38**	-.27**
S-DSİ	0	0	.1	.11*	.13**	.07	.12*	.14**
S-KO	-.15**	-.34**	.27**	.14**	-.37**	.23**	-.33**	-.23**
Not: *p < .05; ** p < .01								

Çizelge 2.19. Saflık/Kutsallık ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki ihlal öznesine ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler

Değişken	Suçluluk	Utancı	Gurur	Şefkat	Öfke	Şükran	Tiksinme	Küçümseme
Saflık/Kutsallık	0	-.04	.07	-.12*	.17**	0	.27**	.21**
S-KD	-.12*	-.17**	-.04	-.2**	.06	-.05	.22**	.17**
S-DSİ	.16**	.15**	.21**	.14*	.07	.1*	.05	.04
S-KO	-.08	-.11	-.07	-.23**	.2**	-.07	.3**	.24**
Not: *p < .05; ** p < .01								

Çizelge 2.20. Saflık/Kutsallık ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki ihlal nesnesine ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler

Otorite/Saygı İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme'yle Ahlaki Duygular Arasındaki İlişkiler. Otorite/Saygı ölçeğiyle olaya ilişkin olarak hissedildiği bildirilen gurur ($r = .24$; $p < .01$) ve şükran ($r = .32$; $p < .01$) duyguları arasında pozitif yönde anlamlı, suçluluk ($r = -.27$; $p < .01$), utanç ($r = -.52$; $p < .01$), öfke ($r = -.49$; $p < .01$) tikslenme ($r = -.42$; $p < .01$) ve küçümseme ($r = -.21$; $p < .01$) duygularıyla arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, şefkat ($r = -.08$) duygusuyla arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır (Bkz. Çizelge 2.21).

Otorite/Saygı ölçeğiyle ahlaki ihlal öznesine ilişkin olarak hissedildiği bildirilen gurur ($r = .46$; $p < .01$), şefkat ($r = .15$; $p < .01$) ve şükran ($r = .46$; $p < .01$) duyguları arasında pozitif yönde anlamlı, suçluluk ($r = -.26$; $p < .01$), utanç ($r = -.45$; $p < .01$), öfke ($r = -.57$; $p < .01$), tikslenme ($r = -.47$; $p < .01$) ve küçümseme ($r = -.3$; $p < .01$) duygularıyla arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Bkz. Çizelge 2.22).

Otorite/Saygı ölçeğiyle ahlaki ihlal nesnesine ilişkin olarak hissedildiği bildirilen öfke ($r = .38$; $p < .01$), tikslenme ($r = .38$; $p < .01$) ve küçümseme ($r = .4$; $p < .01$) duyguları arasında pozitif yönde anlamlı, gurur ($r = -.25$; $p < .01$), şefkat ($r = -.42$; $p < .01$) ve şükran ($r = -.24$; $p < .01$) duygusuyla arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, suçluluk ($r = .07$) ve utanç ($r = .03$) duygularıyla arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır (Bkz. Çizelge 2.23).

Değişken	Suçluluk	Utanc	Gurur	Şefkat	Öfke	Şükran	Tiksinme	Küçümseme
Otorite/Saygı	-.27**	-.52**	.24**	-.08	-.49**	.32**	-.42**	-.21**
Not: *p < .05; ** p < .01								

Çizelge 2.21. Otorite/Saygı ahlaki temelinin ihlalinde olaya ilişkin olarak bildirilen duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler

Değişken	Suçluluk	Utanc	Gurur	Şefkat	Öfke	Şükran	Tiksinme	Küçümseme
Otorite/Saygı	-.26**	-.45**	.46**	.15**	-.57**	.46**	-.47**	-.3**
Not: *p < .05; ** p < .01								

Çizelge 2.22. Otorite/Saygı ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki ihlal öznesine ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler

Değişken	Suçluluk	Utanc	Gurur	Şefkat	Öfke	Şükran	Tiksinme	Küçümseme
Otorite/Saygı	.07	.03	-.25**	-.42**	.38**	-.24**	.38**	.4**
Not: *p < .05; ** p < .01								

Çizelge 2.23. Otorite/Saygı ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki ihlal nesnesine ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler

İç-grup/Sadakat İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme'yle Ahlaki Duygular Arasındaki İlişkiler. İç-grup/Sadakat ölçeğiyle olaya ilişkin olarak hissedildiği bildirilen suçluluk ($r = -.24$; $p < .01$), utanç ($r = -.36$; $p < .01$), öfke ($r = -.41$; $p < .01$) tikslenme ($r = -.34$; $p < .01$) ve küçümseme ($r = -.24$; $p < .01$) duyguları arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, gurur ($r = -.03$), şefkat ($r = -.03$) ve şükran ($r = .04$) duygularıyla arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır (Bkz. Çizelge 2.24).

İç-grup/Sadakat ölçeğiyle ahlaki ihlal öznesine ilişkin olarak hissedildiği bildirilen gurur ($r = .20$; $p < .01$), şefkat ($r = .2$; $p < .01$) ve şükran ($r = .23$; $p < .01$) duyguları arasında pozitif yönde anlamlı, suçluluk ($r = -.29$; $p < .01$), utanç ($r = -.37$; $p < .01$), öfke ($r = -.47$; $p < .01$), tikslenme ($r = -.37$; $p < .01$) ve küçümseme ($r = -.28$; $p < .01$) duygularıyla arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Bkz. Çizelge 2.25).

İç-grup/Sadakat ölçeğiyle ahlaki ihlal nesnesine ilişkin olarak hissedildiği bildirilen öfke ($r = -.12$; $p < .05$) duygusuyla arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunurken, suçluluk ($r = -.07$), utanç ($r = -.09$), gurur ($r = -.05$), şefkat ($r = -.03$), şükran ($r = -.03$), tikslenme ($r = -.03$) ve küçümseme ($r = -.08$) duygularıyla arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır (Bkz. Çizelge 2.26).

Değişken	Suçluluk	Utancı	Gurur	Şefkat	Öfke	Şükran	Tiksinme	Küçümseme
İçgrup/Sadakat	-.24**	-.36**	-.03	-.03	-.41**	.04	-.34**	-.24**
İ-KD	-.29**	-.45**	-.06	-.04	-.52**	-.02	-.42**	-.26**
İ-DSİ	-.16**	-.23**	-.02	-.04	-.24**	.02	-.21**	-.13*
İ-KO	.02	.05	.02	.03	.01	.07	.04	-.02

Not: *p < .05; ** p < .01

Çizelge 2.24. İçgrup/Sadakat ahlaki temelinde olaya ilişkin duygularla AGÇ arasındaki ilişkiler

Değişken	Suçluluk	Utancı	Gurur	Şefkat	Öfke	Şükran	Tiksinme	Küçümseme
İçgrup/Sadakat	-.29**	-.37**	.2**	.2**	-.47**	.23**	-.37**	-.28**
İ-KD	-.28**	-.4**	.14**	.11*	-.47**	.15**	-.35**	-.29**
İ-DSİ	-.18**	-.3**	.25**	.27**	-.43**	.3**	-.38**	-.29**
İ-KO	-.07	.04	-.04	-.01	.02	.01	.09	.1

Not: *p < .05; ** p < .01

Çizelge 2.25. İçgrup/Sadakat ahlaki temelinde ahlaki ihlal öznesine ilişkin olarak bildirilen duygular

Değişken	Suçluluk	Utancı	Gurur	Şefkat	Öfke	Şükran	Tiksinme	Küçümseme
İçgrup/Sadakat	-.07	-.09	-.05	-.03	-.12*	-.03	-.03	-.08
İ-KD	-.11*	-.14**	-.03	.01	-.23**	.04	-.15**	-.16**
İ-DSİ	-.07	-.05	.05	.04	-.08	.06	-.07	-.09
İ-KO	.05	.04	-.11*	-.14**	.14**	-.17**	.23**	.20**

Not: *p < .05; ** p < .01

Çizelge 2.26. İçgrup/Sadakat ahlaki temelinde ahlaki ihlal nesnesine ilişkin olarak bildirilen duygular

II.IV.II.IX. Farklı Ahlaki Temelerde Ahlaki Geri Çekilme

Çalışmanın bu kısmında katılımcıların hangi ahlaki geri çekilme mekanizmasını, hangi ahlaki temel ihlalinde daha fazla kullandığını bulmak üzere, her bir ahlaki temel ihlalinde ahlaki geri çekilme ölçümünün ve bunların alt ölçümlerinin ortalamaları gösterilmiş; ölçeklerin ve alt ölçeklerin birbirleri arasındaki farklılıkların anlamlı olup olmadığını görmek üzere Bağımlı Gruplar için T-testi uygulanmıştır.

Farklı ahlaki temel koşullarında ahlaki geri çekilme toplam puanlarının her birinin ikili karşılaştırmaları için ayrı ayrı yapılan Bağımlı Gruplar için T-testi sonuçları, bütün karşılaştırmaların en az .05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermiştir (Bkz. Çizelge 2.27a). Çizelge 2.27b'de görüldüğü gibi, en çok ahlaki geri çekilme mekanizması zarar verme/bakım ahlaki temelini ihlal edildiği koşulda ($Ort_{agç} = 3.14$; $S=.75$), en az ahlaki geri çekilme ise otorite/saygı ahlaki temelini ihlal edildiği koşulda ($Ort_{agç} = 2.07$; $S = 1.14$) görülmektedir.

Farklı ahlaki temel koşullarında kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme puanlarının her birinin ikili karşılaştırmaları için ayrı ayrı yapılan Bağımlı Gruplar için T-testi sonuçları, bütün karşılaştırmaların en az .05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermiştir (Bkz. Çizelge 2.27a). Farklı ahlaki temel koşullarında kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme puanlarının ortalamalarına bakıldığında, bu mekanizmanın en çok zarar verme/bakım ($Ort_{agç} = 2.35$; $S = 1.44$), en az saflık/kutsallık ($Ort_{agç} = 1.49$; $S = .77$) koşulunda kullanıldığı bulunmuştur (Bkz. Çizelge 2.27b).

Çizelge 2.27a.

Farklı ahlaki temellerde ahlaki geri çekilme mekanizmalarının kullanımında Bağımlı Gruplar için T-testi sonuçları

<i>İkili Karşılaştırmalar</i>	<i>t</i>	<i>df</i>
AKD-ZKD	-7.87***	467
AKD-SKD	6.18***	465
AKD-İKD	-5.44***	470
ZKD-SKD	12.24***	462
ZKD-İKD	2.24*	467
SKD-İKD	-9.86***	465
ADSi-ZDSİ	-4.46***	464
ADSi-SDSi	-2.66**	457
ADSi-İDSİ	-.73	443
ZDSİ-SDSi	-.11	454
ZDSİ-İDSİ	3.47**	442
SDSi-İDSİ	1.72	437
AKO-ZKO	-27.03***	431
AKO-SKO	5.88***	452
AKO-İKO	-3.76***	446
ZKO-SKO	29.87***	446
ZKO-İKO	18.05***	438
SKO-İKO	-8.54***	459
ATOP-ZTOP	-19.21***	404
ATOP-STOP	3.11**	419
ATOP-OTOP	3.68***	438
ATOP-İTOP	-7.71***	416
ZTOP-STOP	19.97***	407
ZTOP-OTOP	19.02***	426
ZTOP-İTOP	9.69***	409
STOP-OTOP	1.95*	443
STOP-İTOP	-10.89***	416
OTOP-İTOP	-9.02***	437

Not. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Çizelge 2.27b.

Farklı ahlaki temelerde ahlaki geri çekilme mekanizmalarının kullanımına ilişkin ortalamalar.

	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>SS</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>SS</i>
	<i>Ahlaki geri çekilme (T)</i>			<i>Kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri (KD)</i>		
Adalet/ Karşılıklılık (A)	451	2.32	.72	484	1.80	.83
Zarar verme/ Bakım (Z)	434	3.14	.75	476	2.35	1.44
Safılık/ Kutsallık (S)	452	2.16	.71	473	1.49	.77
Otorite/ Saygı (O)	478	2.07	1.14	-	-	-
İçgrup/ Sadakat (İ)	446	2.68	.74	479	2.18	1.38
	<i>Davranış ile sonuçları arasındaki ilişki odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri (DSİ)</i>			<i>Kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri (KO)</i>		
Adalet/ Karşılıklılık	478	3.17	1.34	466	2.23	.93
Zarar verme/ Bakım	473	3.40	.65	452	3.72	.79
Safılık/ Kutsallık	467	3.40	1.50	477	1.83	1.16
Otorite/ Saygı	-	-	-	-	-	-
İçgrup/ Sadakat	454	3.21	.95	469	2.48	1.16

Not. Ortalamaların uzanımı 1-6'dır.

Farklı ahlaki temel koşullarında kurban odaklı ahlaki geri çekilme puanlarının her birinin ikili karşılaştırmaları için ayrı ayrı yapılan Bağımlı Gruplar için T-testi sonuçları, adalet/karşılıklılık-zarar verme/bakım, adalet/karşılıklılık-safılık/kutsallık ve zarar verme/bakım-içgrup sadakat koşullarının ikili karşılaştırmalarının en az .01

düzeyinde anlamlı, diğer karşılaştırmaların ise anlamlı olmadığını göstermiştir (Bkz. Çizelge 2.27a). Farklı ahlaki temel koşullarında davranış ile sonuçları arasındaki ilişki odaklı ahlaki geri çekilme pratiklerine bakıldığında, bu mekanizmanın en çok zarar verme/bakım ($Ort_{agç} = 3.40$; $S = .65$) ve saflık/kutsallık ($Ort_{agç} = 3.40$; $S = 1.50$), en az adalet/karşılıklılık ($Ort_{agç} = 3.17$; $S = 1.34$) koşulunda kullanıldığı bulunmuştur (Bkz. Çizelge 2.27b).

Farklı ahlaki temel koşullarında kurban odaklı ahlaki geri çekilme puanlarının her birinin ikili karşılaştırmaları için ayrı ayrı yapılan Bağımlı Gruplar için T-testi sonuçları, bütün karşılaştırmaların .001 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermiştir (Bkz. Çizelge 2.27a). Farklı ahlaki temel koşullarında kurban odaklı ahlaki geri çekilme puanlarının ortalamalarına bakıldığında, bu mekanizmanın en çok zarar verme/bakım ($Ort_{agç} = 3.72$; $S = .79$), en az saflık/kutsallık ($Ort_{agç} = 1.83$; $S = 1.16$) koşulunda kullanıldığı bulunmuştur (Bkz. Çizelge 2.27b).

II.IV.II.II.X. Ahlaki Geri Çekilmede İçgrup-Dışgrup Farklılıkları

Bu kısımda ahlaki ihlalin öznesinin içgruptan olduğu durumlardaki katılımcıların ahlaki geri çekilme puanları, dışgrup olduğu durumlarda yer alanları ile karşılaştırılmıştır. Bunun için Bağımsız Gruplar için T-testi yapılmıştır. Sonuçlar Çizelge 2.28'de sunulmuştur.

Çizelge 2.28. *Ahlaki geri çekilme ölçümlerinden alınan puanların içgrup-dışgrup bakımından karşılaştırılması.*

	Türkiye			ABD			t	sd
	N	Ort.	SS	N	Ort	SS		
Ahlaki Geri Çekilme (T)	164	124.10	21.66	196	125.42	22.07	-.57	358
Adalet/ Karşılıklılık	215	27.26	9.00	236	28.44	8.16	-1.45	449
A-KD	232	6.96	3.40	252	7.43	3.26	-1.56	482
A-DSİ	231	9.35	3.97	247	9.66	4.05	-.84	476
A-KO	223	10.97	4.86	243	11.32	4.43	-.81	464
Zarar verme/ Bakım	206	34.08	7.83	228	35.02	8.66	-1.19	432
Z-KD	230	9.07	5.42	246	9.72	6.08	-1.22	473
Z-DSİ	231	10.15	2.01	242	10.22	1.90	-.35	471
Z-KO	214	14.96	3.18	238	14.84	3.13	.41	450
Saflık/ Kutsallık	213	22.14	7.76	239	21.08	6.42	1.58	412.63
S-KD	225	6.51	3.52	248	5.46	2.54	3.69****	404.28
S-DSİ	225	9.53	4.33	242	10.84	4.59	-3.17**	465
S-KO	229	6.11	3.92	248	4.89	2.94	3.83****	421.16
Otorite/ Saygı	232	14.83	8.25	246	14.20	7.74	.85	476
İçgrup/ Sadakat	217	26.67	7.68	229	26.93	7.10	-.36	444
İ-KD	233	6.62	4.34	246	6.49	3.96	.33	477
İ-DSİ	218	12.83	3.99	236	12.89	3.65	-.17	452
İ-KO	232	7.26	3.41	237	7.60	3.52	-1.08	467

Not. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Analiz sonucunda ahlaki ihlalin öznesinin içgruptan ya da dışgruptan olduğu durumlarda katılımcıların ahlaki geri çekilmeleri yalnızca saflık/kutsallık ahlaki temeli içinde tanımlanan ahlaki ihlalde farklılaşmaktadır. Buna göre, katılımcılar, saflık kutsallık ahlaki temelinin ihlal edildiği ve ahlaki ihlalin öznesinin içgruptan biri olduğu durumda, dışgruptan olduğu durumla karşılaştırıldığında, kuraldışı davranış odaklı ve kurban odaklı ahlaki geri çekilme mekanizmalarını anlamlı derecede daha fazla kullanırken, zarar verici davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi mekanizmasını anlamlı derecede daha az kullanmaktadırlar.

II.IV.II.III. Denencelere İlişkin Bulgular

Bu kısımda çalışmanın giriş bölümünün son kısmında sunulan denencelerin sınanmasına ilişkin bulgular yer almaktadır.

II.IV.II.III.I. 1-10. Denencelerin Sınanması

Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin duyguların, izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordayıp yordamadığının belirlenmesi amacıyla her bir ahlaki ilkenin ihlali (adalet/karşılıklılık, zarar verme/bakım, saflık/kutsallık, otorite/saygı ve içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme) için ‘çok değişkenli regresyon analizleri’ uygulanmıştır. Analizlere başlamadan önce, değişkenler, çoklu bağlantı açısından değerlendirilmiştir. Araştırmada değişkenler arasındaki korelasyonlardan hiçbiri .90’ın üzerinde değildir. Ayrıca, elde edilen değişkenlerden oluşturulan alt ölçeklere ilişkin toplam puanlar diğer bir değişkenin puanlarının birleştirilmesi ile

elde edilmemiştir. Çoklu bağlantı tanısı (collinearity diagnostic) ile yapılan değerlendirmede Tolerans skoru .1'in altında ve VIF değeri 10'un üzerinde hiçbir değişken olmadığı görülmüştür (Kenny, 2014). Buna göre, çoklu bağlantı sorunu yoktur.

Yordanan değişkenler, her bir ahlaki ilkenin ihlali için izleyicinin ahlaki geri çekilmesi ölçeklerine ilişkin toplam puanlardır. Katılımcıların her bir ahlaki temelin ihlalinde ahlaki ihlalin hem öznesi hem de nesnesi için hissettiklerini bildirdikleri ahlaki duygulara ilişkin ölçek puanları ise yordayıcı değişkenlerdir. Yordayıcı değişkenler tek blok halinde eş zamanlı olarak analize girilmiş ve yordanan değişkendeki değişimi açıklama güçleri değerlendirilmiştir. Ahlaki geri çekilmenin farklı boyutlarının yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları Çizelge 2.29'da sunulmuştur.

Çizelge 2.29.

Katılımcıların ahlaki geri çekilme puanlarının yordanmasında duyguların rolüne ilişkin regresyon analizi sonuçları

Yordayıcı Değişkenler	<i>R² Değişim</i>					<i>F Değişim</i>				
	<i>R</i>	<i>R²</i>	β	<i>t</i>	<i>F</i>	<i>R</i>	<i>R²</i>	β	<i>t</i>	<i>F</i>
ADALET KARŞILIKLILIK										
	AHLAKİ İHLALİN ÖZNESİ					AHLAKİ İHLALİN NESNESİ				
Suçluluk	.48	.23	-.10	-1.85	11.82	.21	.04	.03	.48	1.74
Utancı			-.08	-1.39				.00	-.03	
Gurur			.12	2.24*				-.04	-.64	
Şefkat			.01	.11				-.14	-2.17*	
Öfke			-.07	-1.2				.06	.71	
Şükran			.152	2.54*				-.05	-.72	
Tiksinme			-.32	-4.91***				-.11	-1.2	
Küçümseme			.04	.78				.13	1.72	
ZARAR VERME/BAKIM										
	AHLAKİ İHLALİN ÖZNESİ					AHLAKİ İHLALİN NESNESİ				
Suçluluk	.65	.42	.03	.66	28.86	.38	.14	-.08	-1.24	6.45
Utancı			-.24	-3.89***				-.06	-.91	
Gurur			.09	1.68				-.12	-1.93	
Şefkat			.02	.41				-.12	-1.73	
Öfke			-.35	-5.26***				.26	3.66***	
Şükran			.15	2.8**				.09	1.36	
Tiksinme			-.13	-1.94				.04	.56	
Küçümseme			.11	1.93				.09	1.17	
SAFLIK/KUTSALLIK										
	AHLAKİ İHLALİN ÖZNESİ					AHLAKİ İHLALİN NESNESİ				
Suçluluk	.41	.16	0	-.04	8.1	.33	.11	0	-.04	4.98
Utancı			-.24	-3.42**				-.08	-1.15	
Gurur			.12	1.88				.07	1.14	
Şefkat			.06	.85				-.06	-1	
Öfke			-.14	-1.71				-.01	-1.1	
Şükran			.05	.76				-.04	-.7	
Tiksinme			-.02	-.19				.34	3.97***	
Küçümseme			.07	1.1				-.03	-.41	

Not. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Çizelge 2.29. Devam

Yordayıcı Değişkenler	OTORİTE/SAYGI				<i>F</i> Değişim	OTORİTE/SAYGI				<i>F</i> Değişim
	<i>R</i>	<i>R</i> ² Değişim	β	<i>t</i>		<i>R</i>	<i>R</i> ² Değişim	β	<i>t</i>	
	AHLAKİ İHLALİN ÖZNESİ					AHLAKİ İHLALİN NESNESİ				
Suçluluk	.66	.44	-.01	-.16	34.48	.58	.34	.01	.24	22.4
Utancı			-.15	-2.67**				-.17	-3.05**	
Gurur			.23	4.14***				-.12	-2.17*	
Şefkat			-.14	-2.86**				-.26	-5.1***	
Öfke			-.3	-4.74***				.25	4.18***	
Şükran			.19	3.41**				-.02	-.33	
Tiksinme			-.13	-2.01*				.03	.4	
Küçümseme			.03	.62				.24	3.56***	
	İÇ GRUP/SADAKAT					İÇ GRUP/SADAKAT				
	AHLAKİ İHLALİN ÖZNESİ					AHLAKİ İHLALİN NESNESİ				
Suçluluk	.52	.27	-.1	-1.58	15.44	.18	.03	.02	.24	1.42
Utancı			-.01	-.17				-.09	-1.2	
Gurur			.07	1.21				-.07	-1.07	
Şefkat			.11	1.82				-.01	-1.12	
Öfke			-.35	-4.89***				-.13	-1.78	
Şükran			.02	.29				.01	.1	
Tiksinme			-.09	-1.06				.11	1.32	
Küçümseme			.01	.13				-.06	-.81	

Not. **p* < .05, ** *p* < .01, ****p* < .001

Her bir farklı ahlaki ilkenin ihlali için çok değişkenli regresyon analizlerinin sonuçları aşağıda başlıklar halinde verilmiştir.

i. Adalet/Karşılıklılık Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması

Analiz sonucu, adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinin öznesine ilişkin suçluluk, utanç, gurur, şefkat, öfke, şükran, tikslenme ve küçümseme duygularının, katılımcıların adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %23'ünü açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkılar anlamlıdır, $F_{(8,324)} = 11.82$, $p < .001$. Analize dâhil edilen her bir değişkenin adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptığı katkılar incelenmiş ve tikslenmenin ($\beta_{\text{Tikslenme}} = -.32$, $t = -4.91$, $p < .001$, $r^2 = .17$, %95 CI = [-2.05, -.88], $sr^2 = -.24$), şükranın ($\beta_{\text{şükran}} = .15$, $t = 2.54$, $p < .05$, $r^2 = .08$, %95 CI = [.33, 2.61], $sr^2 = .12$) ve gururun ($\beta_{\text{Gurur}} = .12$, $t = 2.24$, $p < .05$, $r^2 = .07$, %95 CI = [.1, 1.55], $sr^2 = .11$) adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkıları olduğu belirlenmiştir. Suçluluk, utanç, şefkat, öfke ve küçümsemeninse adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkıları olmadığı görölmüştür. Buna göre, ahlaki ihlal öznesine ilişkin tikslenmenin azalması, şükran ve gururun artması, adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki artmayı yordamaktadır.

ii. Adalet/Karşılıklılık Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması

Analiz sonucu, adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinin nesnesine ilişkin suçluluk, utanç, gurur, şefkat, öfke, şükran, tikslenme ve küçümseme duygularının, katılımcıların adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %4'ünü açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkılar anlamlı değildir, $F_{(8,313)} = 1.74$, $p = .088$. Buna göre, ahlaki ihlal nesnesine ilişkin suçluluk, utanç, gurur, şefkat, öfke, şükran, tikslenme ve küçümseme duyguları, adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarını yordamamaktadır.

iii. Zarar verme/Bakım Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması

Analiz sonucu, zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinin öznesine ilişkin suçluluk, utanç, gurur, şefkat, öfke, şükran, tikslenme ve küçümseme duygularının, katılımcıların zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %42'sini açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkılar anlamlıdır, $F_{(8,322)} = 28.86$, $p < .001$. Analize dâhil edilen her bir değişkenin zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki

varyansa yaptığı katkılar incelenmiş ve öfke ($\beta_{\text{öfke}} = -.35, t = -5.26, p < .001, r^2 = .32, \%95 \text{ CI} = [-2.133, -.972], sr^2 = -.22$), utanç ($\beta_{\text{Utanc}} = -.24, t = -3.89, p < .001, r^2 = .23, \%95 \text{ CI} = [-1.44, -.47], sr^2 = -.16$) ve şükranın ($\beta_{\text{Şükran}} = .15, t = 2.80, p < .05, r^2 = .18, \%95 \text{ CI} = [.29, 1.68], sr^2 = .12$) zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkıları olduğu belirlenmiştir. Suçluluk, gurur, şefkat, tikslenme ve küçümsemenin zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkıları olmadığı görülmüştür. Buna göre, ahlaki ihlal öznesine ilişkin öfkenin ve utancın azalması, şükranın artması zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki artmayı yordamaktadır.

iv. Zarar verme/Bakım Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların

İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması

Analiz sonucu, zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinin nesnesine ilişkin suçluluk, utanç, gurur, şefkat, öfke, şükran, tikslenme ve küçümseme duygularının, katılımcıların zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %14'ünü açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkılar anlamlıdır, $F_{(8,313)} = 6.45, p < .001$. Analize dâhil edilen her bir değişkenin zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptığı katkılar incelenmiş ve öfkenin ($\beta_{\text{öfke}} =$

.26, $t = 3.66$, $p < .001$, $r^2 = .1$, %95 $CI = [.51, 1.7]$), $sr^2 = .19$) zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkısı olduğu belirlenmiştir. Suçluluk, utanç, gurur, şefkat, şükran, tikslenme ve küçümsemeninse zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkıları olmadığı görülmüştür. Buna göre, ahlaki ihlal nesnesine ilişkin öfkenin artması, zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki artmayı yordamaktadır.

v. Saflık/Kutsallık Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması

Analiz sonucu, saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinin öznesine ilişkin suçluluk, utanç, gurur, şefkat, öfke, şükran, tikslenme ve küçümseme duygularının, katılımcıların saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %16'sını açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkılar anlamlıdır, $F_{(8,328)} = 8.1$, $p < .001$. Analize dâhil edilen her bir değişkenin saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptığı katkılar incelenmiş ve utancın ($\beta_{\text{Utanç}} = -.24$, $t = -3.42$, $p < .01$, $r^2 = .13$, %95 $CI = [-1.35, -.36]$, $sr^2 = -.17$) saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkısı olduğu belirlenmiştir. Suçluluk, gurur, şefkat, öfke, şükran, tikslenme ve küçümsemeninse saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkıları olmadığı

görülmüştür. Buna göre, ahlaki ihlal öznesine ilişkin utançın azalması, saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki artmayı yordamaktadır.

vi. Saflık/Kutsallık Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması

Analiz sonucu, saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinin nesnesine ilişkin suçluluk, utanç, gurur, şefkat, öfke, şükran, tikslenme ve küçümseme duygularının, katılımcıların saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %11'ini açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkılar anlamlıdır, $F_{(8,322)} = 4.98$, $p < .001$. Analize dahil edilen her bir değişkenin saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptığı katkılar incelenmiş ve tikslenmenin ($\beta_{\text{Tikslenme}} = .34$, $t = 3.97$, $p < .001$, $r^2 = .1$, %95 CI = [.78, 2.3], $sr^2 = .21$) saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkısı olduğu belirlenmiştir. Suçluluk, utanç, gurur, şefkat, öfke, şükran ve küçümsemenin saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkıları olmadığı görülmüştür. Buna göre, ahlaki ihlal nesnesine ilişkin tikslenmenin artması, saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki artmayı yordamaktadır.

vii. *Otorite/Saygı Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması*

Analiz sonucu, otorite/saygı ilkesinin ihlalinin öznesine ilişkin suçluluk, utanç, gurur, şefkat, öfke, şükran, tikslenme ve küçümseme duygularının, katılımcıların otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %44'ünü açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkılar anlamlıdır, $F_{(8,349)} = 34.48$, $p < .001$. Analize dahil edilen her bir değişkenin otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptığı katkılar incelenmiş ve utanç ($\beta_{\text{Utanç}} = -.15$, $t = -2.66$, $p < .01$, $r^2 = .23$, %95 CI = [-1.08, -.16], $sr^2 = -.11$), gurur ($\beta_{\text{Gurur}} = .23$, $t = 4.14$, $p < .001$, $r^2 = .22$, %95 CI = [.71, 1.98], $sr^2 = .22$), şefkat ($\beta_{\text{Şefkat}} = -.14$, $t = -2.86$, $p < .01$, $r^2 = .04$, %95 CI = [-1.63, -.3], $sr^2 = -.12$), öfke ($\beta_{\text{Öfke}} = -.3$, $t = -4.74$, $p < .001$, $r^2 = .34$, %95 CI = [-2.04, -.84], $sr^2 = -.19$), şükran ($\beta_{\text{Şükran}} = .19$, $t = 3.41$, $p < .01$, $r^2 = .24$, %95 CI = [.57, 2.13], $sr^2 = .14$) ve tikslenmenin ($\beta_{\text{Tikslenme}} = -.13$, $t = -2.01$, $p < .05$, $r^2 = .23$, %95 CI = [-1.01, -.01], $sr^2 = -.08$) otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkısı olduğu belirlenmiştir. Suçluluk ve küçümsemeninse otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkıları olmadığı görülmüştür. Buna göre, ahlaki ihlal öznesine ilişkin utancın, şefkatin, öfkenin ve tikslenmenin azalması, gururun ve şükranın artması otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki artmayı yordamaktadır.

viii. *Otorite/Saygı Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması*

Analiz sonucu, otorite/saygı ilkesinin ihlalinin nesnesine ilişkin suçluluk, utanç, gurur, şefkat, öfke, şükran, tikslenme ve küçümseme duygularının, katılımcıların otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %34'ünü açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkılar anlamlıdır, $F_{(8,350)} = 22.4, p < .001$. Analize dahil edilen her bir değişkenin otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptığı katkılar incelenmiş ve utanç ($\beta_{\text{Utanç}} = -.17, t = -3.05, p < .01, r^2 = 0, \%95 \text{ CI} = [-1.1, -.24], sr^2 = -.13$), gurur ($\beta_{\text{Gurur}} = -.12, t = -2.17, p < .05, r^2 = .07, \%95 \text{ CI} = [-.89, -.04], sr^2 = -.09$), şefkat ($\beta_{\text{Şefkat}} = -.26, t = -5.1, p < .001, r^2 = .18, \%95 \text{ CI} = [-1.46, -.65], sr^2 = -.22$), öfke ($\beta_{\text{Öfke}} = .25, t = 4.18, p < .001, r^2 = .15, \%95 \text{ CI} = [.59, 1.63], sr^2 = .18$) ve küçümsemenin ($\beta_{\text{Küçümseme}} = .24, t = 3.56, p < .001, r^2 = .17, \%95 \text{ CI} = [.58, 2.02], sr^2 = .16$) otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkısı olduğu belirlenmiştir. Suçluluk, şükran ve tikslenmeninse otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkıları olmadığı görülmüştür. Buna göre, ahlaki ihlal nesnesine ilişkin utancın, gururun ve şefkatin azalması, öfke ve küçümsemenin artması otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki artmayı yordamaktadır.

ix. İçgrup/Sadakat Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması

Analiz sonucu, içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinin öznesine ilişkin suçluluk, utanç, gurur, şefkat, öfke, şükran, tiksınme ve küçümseme duygularının, katılımcıların içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %27'sini açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkılar anlamlıdır, $F_{(8,331)} = 15.44$, $p < .001$. Analize dâhil edilen her bir değişkenin içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptığı katkılar incelenmiş ve öfkenin ($\beta_{\text{öfke}} = -.35$, $t = -4.89$, $p < .001$, $r^2 = .23$, %95 $CI = [-1.81, -.77]$, $sr^2 = -.23$) içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkısı olduğu belirlenmiştir. Suçluluk, utanç, gurur, şefkat, şükran, tiksınme ve küçümsemeninse içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkıları olmadığı görülmüştür. Buna göre, ahlaki ihlal öznesine ilişkin utancın, şefkatin, öfkenin ve tiksınmenin azalması, gururun ve şükranın artması içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki artmayı yordamaktadır.

x. İçgrup/Sadakat Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması

Analiz sonucu, içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinin nesnesine ilişkin suçluluk, utanç, gurur, şefkat, öfke, şükran, tikslenme ve küçümseme duygularının, katılımcıların içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %3'ünü açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkılar anlamlı değildir, $F_{(8,324)} = 1.42$, $p = .187$. Buna göre, ahlaki ihlal nesnesine ilişkin suçluluk, utanç, gurur, şefkat, öfke, şükran, tikslenme ve küçümseme duyguları, içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarını yordamamaktadır.

II.IV.II.I.III. 11-15. Denencelerin Sınanması

“Ahlaki eylemin öznesinin grubu (iç-grup ya da dış-gruptan olması) izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordar. Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin öfke duygusu bu ilişkide aracı bir rol oynar.” Farklı ahlaki temeller için yinelenen bu denenceleri sınamak için kategorik bir değişken olan ahlaki eylemin öznesinin grubu (iç-grup ya da dış-gruptan olması) dummy yöntemi ile sürekli değişken haline getirilmiştir. Daha sonra yürütülen Pearson korelasyonlarda, adalet/karşılıklılık, zarar verme/bakım, saflık/kutsallık, otorite/saygı ve içgrup/sadakat koşullarında ahlaki eylemin öznesinin grubu ile ahlaki geri çekilme ölçümleri arasında ilişki olmadığı görülmüştür. Baron ve Kenny'nin (1986) aracılık ilişkisi için önerdiği ilk aşama olan yordayıcı (ahlaki

eylemin öznesinin grubu) ve yordanan (her bir ahlaki temel için ahlaki ihlallerde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesi) değişken arasındaki ilişkinin anlamlı olmaması, 11-15. denenceleri sınamak için gerekli analizler yapılamayacağına işaret etmektedir.

II.IV.II.IV. 16-20. Denencelerin Sınanması

Ahlaki eylemin öznesinin grubunun (iç-grup ya da dış-gruptan olması) sırasıyla, siyasal ideoloji, sosyal baskınlık yönelimi, dini yönelim, ahlaki kimliğe verilen önem ve sağ kanat yetkecilikle etkileşiminin cinsiyet kontrol edildiğinde ahlaki gerçekilmenin farklı boyutları üzerindeki rolleri değerlendirilmiştir. Bu amaçla yürütülen Hiyerarşik Regresyon Analizlerinde, kategorik değişkenler (örn., cinsiyet, grup) dummy yöntemi ile sürekli değişken haline getirilmiştir. Cinsiyet tüm analizlerde kontrol amacıyla ilk basamakta girilmiştir. İkinci basamakta ele alınan bağımsız değişkenlerin merkezleştirilmiş (centred) puanları analize dâhil edilmiştir. Üçüncü basamakta ise bağımsız değişkenlerin iki yönlü etkileşimleri girilmiştir. Etkileşim puanları iki değişkenin merkezleştirilmiş puanları çarpılarak elde edilmiştir. Sonuçlar siyasal ideolojinin, SBY'nin, SKY'nin, dini yönelimin ve ahlaki kimliğe verilen önemin düzenleyici rollerine ilişkin denencelerin desteklenmediğine işaret etmiştir (İlgili analizlere ilişkin çizelgeler için Ek 15-Ek 19'a bakınız).

II.IV.II.IV. 21-25. Denencelerin Sınanması

Çalışmada kullanılan bireysel değişkenlerin her birinin (siyasal ideoloji, sosyal baskınlık yönelimi, dini yönelim, ahlaki kimliğe verilen önem-içselleştirme alt ölçeği ve sağ kanat yetkecilik), izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini ne kadar yordadığının belirlenmesi amacıyla her bir ahlaki ilkenin ihlali (adalet/karşılıklılık, zarar verme/bakım, saflık/kutsallık, otorite/saygı ve içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme) için ‘çok değişkenli regresyon analizleri’ uygulanmıştır. Analizlere başlamadan önce, değişkenler, çoklu bağlantı açısından değerlendirilmiştir. Araştırmada değişkenler arasındaki korelasyonlardan hiçbiri .90’ın üzerinde değildir. Ayrıca, elde edilen değişkenlerden oluşturulan alt ölçeklere ilişkin toplam puanlar diğer bir değişkenin puanlarının birleştirilmesi ile elde edilmemiştir. Çoklu bağlantı tanısı (collinearity diagnostic) ile yapılan değerlendirmede Tolerans skoru .1’in altında ve VIF değeri 10’un üzerinde hiçbir değişken olmadığı görülmüştür (Kenny, 2014). Buna göre, çoklu bağlantı sorunu yoktur.

Yordanan değişkenler, her bir ahlaki ilkenin ihlali için izleyicinin ahlaki geri çekilmesi ölçeklerine ilişkin toplam puanlardır. Katılımcıların siyasal ideoloji, sosyal baskınlık yönelimi, dini yönelim, ahlaki kimliğe verilen önem ve sağ kanat yetkecilik ölçek puanları ise yordayıcı değişkenlerdir. Yordayıcı değişkenler tek blok halinde eş zamanlı olarak analize girilmiş ve yordanan değişkendeki değişimi açıklama güçleri değerlendirilmiştir. Analizde cinsiyet kontrol edilmiştir. Ahlaki geri çekilmenin farklı boyutlarının yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları Çizelge 2.30’da sunulmuştur.

i. Bireysel Değişkenlerin Adalet/Karşılıklılık Ahlaki İlkesinin İhlalinde İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması

Analiz sonucu, siyasal görüş, sosyal baskınlık yönelimi, sağ kanat yetkecilik, dini yönelim ve ahlaki kimliğe verilen önemin, katılımcıların adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %8’ini açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkılar anlamlıdır, $F_{(5,320)} = 5.05$, $p < .001$. Analize dâhil edilen her bir değişkenin adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptığı katkılar incelenmiş ve sosyal baskınlık yöneliminin ($\beta_{SBY} = .12$, $t = 2.12$, $p < .05$, $r^2 = .27$, %95 $CI = [.00, .12]$, $sr^2 = .11$) ve ahlaki kimliğe verilen önemin içselleştirme alt ölçeğinin ($\beta_{Ah.Kim.} = -.16$, $t = -2.96$, $p < .01$, $r^2 = .07$, %95 $CI = [-.58, -.12]$, $sr^2 = -.16$) adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa

anlamli katkıları olduğu belirlenmiştir. Buna göre, sosyal baskınlık yöneliminden alınan puanların artması ve ahlaki kimliğe verilen önemin içselleştirme alt ölçeğinden alınan puanların azalması, adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki artmayı yordamaktadır.

ii. Bireysel Değişkenlerin Zarar verme/Bakım Ahlaki İlkesinin İhlalinde İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması

Analiz sonucu, siyasal görüş, sosyal baskınlık yönelimi, sağ kanat yetkecilik, dini yönelim ve ahlaki kimliğe verilen önemin, katılımcıların zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %12'sini açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkıları anlamlıdır, $F_{(5,313)} = 10.24$, $p < .001$. Analize dâhil edilen her bir değişkenin zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptığı katkıları incelenmiş ve sosyal baskınlık yönelimi ($\beta_{SBY} = .24$, $t = 4.40$, $p < .001$, $r^2 = .21$, %95 $CI = [.07, .18]$, $sr^2 = .23$) ve sağ kanat yetkeciliğinin ($\beta_{SKY} = .16$, $t = 1.98$, $p < .05$, $r^2 = .32$, %95 $CI = [.00, .10]$, $sr^2 = .10$) zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkıları olduğu belirlenmiştir. Sosyal baskınlık yönelimi ve sağ kanat yetkeciliğinin artması zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki artmayı yordamaktadır.

iii. Bireysel Değişkenlerin Saflık/Kutsallık Ahlaki İlkesinin İhlalinde İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması

Analiz sonucu, siyasal görüş, sosyal baskınlık yönelimi, sağ kanat yetkecilik, dini yönelim ve ahlaki kimliğe verilen önemin, katılımcıların saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %8'ini açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkılar anlamlıdır, $F_{(5,319)} = 4.72$, $p < .001$. Analize dâhil edilen her bir değişkenin saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptığı katkılar incelenmiş ve sosyal baskınlık yöneliminin ($\beta_{SBY} = .17$, $t = 2.97$, $p < .01$, $r^2 = .24$, %95 CI = [.03, .13], $sr^2 = .16$) ve ahlaki kimliğe verilen önemin içselleştirme alt ölçeğinin ($\beta_{Ah.Kim.} = -.14$, $t = -2.50$, $p < .05$, $r^2 = .08$, %95 CI = [-.46, -.06], $sr^2 = -.13$) saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkısı olduğu belirlenmiştir. Buna göre, sosyal baskınlık yöneliminden alınan puanların artması ve ahlaki kimliğe verilen önemin içselleştirme alt ölçeğinden alınan puanların azalması, adalet/karşılıklılık ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki artmayı yordamaktadır.

iv. Bireysel Değişkenlerin Otorite/Saygı Ahlaki İlkesinin İhlalinde İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması

Analiz sonucu, siyasal görüş, sosyal baskınlık yönelimi, sağ kanat yetkecilik, dini yönelim ve ahlaki kimliğe verilen önemin, katılımcıların otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %21'ini açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkılar anlamlıdır, $F_{(5,332)} = 14.92$, $p < .001$. Analize dahil edilen her bir değişkenin otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptığı katkılar incelenmiş ve siyasal görüşün ($\beta_{\text{siy.gör}} = .21$, $t = 3.58$, $p < .001$, $r^2 = .09$, %95 CI = [.35, 1.20], $sr^2 = .17$), sosyal baskınlık yöneliminin ($\beta_{\text{SBY}} = .22$, $t = 4.31$, $p < .001$, $r^2 = .25$, %95 CI = [.06, .15], $sr^2 = .21$) ve ahlaki kimliğe verilen önemin içselleştirme alt ölçeğinin ($\beta_{\text{Ah.Kim.}} = -.12$, $t = -2.30$, $p < .05$, $r^2 = .10$, %95 CI = [-.41, -.03], $sr^2 = -.11$) otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkısı olduğu belirlenmiştir. Buna göre, sağ siyasal görüş düzeyinin artması, sosyal baskınlık yöneliminden alınan puanların artması ve ahlaki kimliğe verilen önemin içselleştirme alt ölçeğinden alınan puanların azalması, otorite/saygı ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki artmayı yordamaktadır.

v. Bireysel Değişkenlerin İçgrup/Sadakat Ahlaki İlkesinin İhlalinde İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması

Analiz sonucu, siyasal görüş, sosyal baskınlık yönelimi, sağ kanat yetkecilik, dini yönelim ve ahlaki kimliğe verilen önemin, katılımcıların içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansın %5'ini açıkladığını göstermiştir. Söz konusu yordayıcı değişkenlerin içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptıkları katkılar anlamlıdır, $F_{(5,322)} = 15.44$, $p < .01$. Analize dâhil edilen her bir değişkenin içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki varyansa yaptığı katkılar incelenmiş ve ahlaki kimliğe verilen önemin içselleştirme alt ölçeğinin ($\beta_{\text{Ah.Kim.}} = -.14$, $t = -2.59$, $p < .05$, $r^2 = .10$, %95 $CI = [-.49, -.07]$, $sr^2 = -.14$) içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme değişkenindeki varyansa anlamlı katkısı olduğu belirlenmiştir. Buna göre, ahlaki kimliğe verilen önemin içselleştirme alt ölçeğinden alınan puanların azalması, içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde ahlaki geri çekilme puanlarındaki artmayı yordamaktadır.

II.IV.III. TARTIŞMA

Bu bölümde dördüncü çalışmada ulaşılan bazı bulgular tartışılmış ve çalışmanın giriş bölümünde belirtilen denencelerle bulguların tutarlılığı değerlendirilmiştir.

II.IV.III.I. Ahlaki Geri Çekilmeyle Ahlaki Duygular Arasındaki İlişkiler

Farklı ahlaki temellerin ihlalinde ahlaki ihlalin öznesine ilişkin olarak bildirilen duygularla ahlaki geri çekilme ilişkisine bakıldığında, bütün koşullarda ahlaki ihlal öznesine ilişkin olarak hissedildiği bildirilen gurur, şefkat ve şükran duyguları arttıkça ve suçluluk (adalet/karşılıklılık koşulunda bu duyguyla ahlaki geri çekilme arasında ilişkiye rastlanmamıştır), utanç, öfke, tikslenme ve küçümseme azaldıkça ahlaki geri çekilmenin de arttığı görülmektedir. Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin duygularla ahlaki geri çekilme ilişkisinin farklı ahlaki temellerin ihlalleri arasında bir tutarlılık gösterdiği söylenebilir. Ahlaki geri çekilmenin, Haidt'in (2003) sınıflandırması temel alınır, ahlaki ihlalin öznesine ilişkin diğerini suçlayan (küçümseme, öfke ve tikslenme) ve kendini suçlayan (utanç ve suçluluk) duygularla negatif yönde, diğer için acı çeken (şefkat) ve diğerini öven (şükran ve gurur) duygularla pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Farklı ahlaki temellerin ihlalinde ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin olarak bildirilen duygularla ahlaki geri çekilme ilişkisine bakıldığında, ahlaki duygu-ahlaki geri çekilme ilişkisinin farklı ahlaki temellerin ihlali için farklılaştığı görülmektedir. Bu farklılıklar aşağıdaki bölümlerde daha ayrıntılı bir biçimde tartışılmaktadır.

II.IV.III.II. Farklı Ahlaki Temelerde Ahlaki Geri Çekilme

Bu çalışmaya kadar ahlaki geri çekilme yalnızca zarar verme/bakım ahlaki temelinin ihlali için ele alınmıştır. Bu çalışmada ise zarar verme/bakım'a ek olarak

adalet/karşılıklılık, saflık/kutsallık, otorite/saygı ve içgrup/sadakat ahlaki temellerinin ihlalinde de ahlaki geri çekilme mekanizmalarının kullanıldığı gösterilmiştir. Bu bulgular, zarar verme/bakım koşulunda, diğer koşullarla karşılaştırıldığında bütün ahlaki geri çekilme ölçümlerinin daha yüksek olduğu görülse de ahlaki geri çekilmenin zarar verme/bakım'a özgü olmadığını diğer ahlaki temeller içinde tanımlanmış ahlaki ihlallere tanık olmada da farklılaşan düzeylerde ahlaki geri çekilme mekanizmalarının kullanıldığına işaret etmektedir. Buna göre, ahlaki geri çekilme mekanizmalarının en çok zarar verme/bakım ahlaki temeline ilişkin ihlallerde kullanıldığı gözlenirken, bunu sırasıyla (aralarındaki fark görece daha az olmakla birlikte) içgrup/sadakat, adalet/karşılıklılık, saflık/kutsallık ve otorite/saygı izlemektedir. Daha önce benzer bir çalışmanın yapılmış olmaması, söz konusu bulguların tartışılmasını güçleştirmektedir. Ancak, bu sıralama, insanların, en sık çiğnemek durumunda kaldıkları ahlaki temellere ilişkin olarak daha fazla ahlaki geri çekilme deneyimine sahip oldukları biçiminde yorumlanabilir. Diğer bir ifadeyle, insanların günlük yaşamda en sık karşılaştıkları ve kendilerini özne olarak buldukları ahlaki temel ihlalinin zarar/verme bakıma ilişkin olduğu ön kabulüyle, bu ahlaki temelin ihlalinde ahlaki geri çekilme için daha donanımlı oldukları söylenebilir. Bu yorum, aynı zamanda, karşılaşılan ahlaki ihlallerin miktarının ve yoğunluğunun artmasının daha fazla ahlaki geri çekilme yapmayla sonuçlanacağını kabul etmektedir. Ancak, bu yönde herhangi bir bulguya ne bu çalışmada ne de alanyazında rastlanmamıştır. Sonraki çalışmalarda bu türden bir yorumun desteklenmesinin ya da çürütülmesinin alan yazına önemli bir katkı sağlayacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

II.IV.III.III. 1-10. Denencelerin Sınanması

Ahlaki duyguların farklı ahlaki temellerin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri çekilmesiyle ilişkilerini gösteren bu denencelere ilişkin bulgulara genel olarak bakıldığında ahlaki ihlal öznesine ilişkin duyguların, ahlaki geri çekilme ölçümlerindeki varyansı, ahlaki ihlal nesnesine ilişkin duygulardan daha iyi açıkladığı görülmektedir. Bu farklılık, ahlaki ihlal öznesine ilişkin duyguların ahlaki geri çekilmeye daha önemli olduğuna işaret etmektedir. Aşağıda denencelere ilişkin bulgulara ilişkin yorumlar yer almaktadır.

i. Adalet/Karşılıklılık Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.

“Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin öfke duygusu, diğer duygularla (utanç, suçluluk, şefkat, küçümseme, tikslenme, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, adalet karşılıklılık ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar” denencesi doğrulanmamıştır. Sonuçlara bakıldığında, ahlaki geri çekilmeyi yordamada tikslenme duygusunun en yüksek beta değerine sahip olduğu görülmektedir. Ahlaki ihlal öznesine ilişkin tikslenme azaldıkça, şükran ve gurur arttıkça ahlaki geri çekilme artmaktadır. Sonuç olarak, adalet karşılıklılık ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilme mekanizmalarını kullanmamasında, ahlaki ihlalin öznesine ilişkin en önemli duygunun tikslenme olduğu söylenebilir. Daha önce ne izleyicinin ahlaki geri çekilmesiyle ne de ahlaki ihlal öznesine ilişkin duyguların özgül etkisine odaklanan

bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak, özerklik etiğini vurgulayan bir kültürel dünyada adalet, özgürlük ve zarar vermenin ihlal edilmesinin öfke, sempati ve suçluluk duygularına yol açtığına işaret eden çalışmalar (Rozin ve ark., 1999; Shweder ve ark., 2008) doğrultusunda adalet/karşılıklılık temeline ilişkin bir ahlaki ihlalde öfke duygusunun uyanacağı düşünülmüştür. Bununla birlikte, Haidt'in (2003) ahlaki duygulara ilişkin sınıflandırmasında tikslenme duygusu öfke duygusuyla aynı sınıfta (diğerini suçlayan duygular) yer almaktadır. Bulgulara bu sınıflandırma ekseninde yaklaşıldığında, adaletsizlikte diğerini suçlama azaldıkça, ahlaki geri çekilme olasılığının arttığı söylenebilir.

Tikslenme duygusu, çoğunlukla ahlaki ihlal nesnesini insanlıktan çıkarmayla ilişkilendirilmekte (Rozin, Haidt ve McCauley, 2008) ve ahlaki çemberi daraltan bir duygu olarak görülmektedir (Sherman ve Haidt, 2011). Bu çalışmada ise katılımcıların ahlaki ihlali gerçekleştiren bireye yönelterek, ahlaki geri çekilme mekanizmalarını daha az kullandıkları bulunmuştur⁶⁰. Bu doğrultuda, tikslenme duygusunun ahlaki ihlalin öznesine yöneltilirse, ahlaki çemberi genişlettiği, insanlıktan çıkarma ve diğer ahlaki geri çekilmeleri engellediği düşünülebilir. Bu bulgu ahlaki geri çekilme modeliyle birlikte düşünüldüğünde şöyle bir tahmin

⁶⁰ Bu duygunun ve ahlaki ihlal öznelere ilişkin olarak bu çalışmada sözü edilen diğer duyguların, ahlaki geri çekilme olgusuna genellenmesi uygun değildir; ancak izleyicinin ahlaki geri çekilmesi için geçerli olduğu söylenebilir, çünkü ahlaki geri çekilmeden farklı olarak, izleyicinin ahlaki geri çekilmesinde ahlaki ihlalin öznesi de önemli bir değişken olarak görünür olmaktadır.

yapılabilir: Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin tikslenme duygusunun azalması, şükran ve gurur duygularının ise artması, ahlaki benlik yaptırımlarının devreye girmesini engelleyerek, ihlale tanık olan bireyin, ahlaki ihlalin öznesini ahlaki ihlalin yükümlülüğünden kurtarmasına ve onu artık ahlaki bir ihlalde bulunan biri olarak görmemesine yol açabilir. Elbette bu çalışma ilişkisel bir yöntem kullanmakta ve bu tahminin deneysel gösterimleri olmadan kesin bir yargıya varılamaz. Yine de bu tahminle tutarlı bir bulguya ulaşılmış olduğu söylenebilir.

ii. Adalet/Karşılıklılık Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.

“Ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin suçluluk duygusu, diğer duygularla (utanç, şefkat, öfke, küçümseme, tikslenme, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, adalet karşılıklılık ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar” denencesi doğrulanmamıştır. Sonuçlara bakıldığında, adalet/karşılıklılık ahlaki ilkesinin ihlalinin nesnesine ilişkin hiçbir ahlaki duygunun ahlaki geri çekilmeyi yordamadığı görülmektedir. Bu durum, adalet/karşılıklılık ahlaki ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri çekilmesinde ahlaki ihlal öznesine ilişkin duyguların daha önemli olduğu biçiminde yorumlanabilir.

iii. Zarar verme/Bakım Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.

“Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin öfke duygusu, diğer duygularla (utanç, suçluluk, şefkat, küçümseme, tikslenme, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar” denencesi doğrulanmıştır. Sonuçlara bakıldığında öfke duygusunun en yüksek beta değerine sahip olduğu görülmektedir. Ahlaki ihlal öznesine ilişkin öfke ve utanç azaldıkça, şükran arttıkça ahlaki geri çekilme artmaktadır. Bu sonuç, Rozin ve arkadaşlarının (1999) otonomi etiğini vurgulayan bir kültürel dünyada adalet, özgürlük ve zarar vermenin ihlal edilmesinin, öfke, sempati ve suçluluk duygularına yol açtığını gösterdikleri çalışmayla kısmen tutarlıdır.

iv. Zarar verme/Bakım Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.

“Ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin suçluluk duygusu, diğer duygularla (utanç, şefkat, küçümseme, öfke, tikslenme, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar” denencesi doğrulanmamıştır. Sonuçlara bakıldığında öfke duygusunun, ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin olarak, zarar verme/bakım ahlaki ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri çekilmesini yordayan tek duygu olduğu görülmektedir. Ahlaki ihlal nesnesine ilişkin öfke arttıkça ahlaki geri çekilme artmaktadır. Bu bulgu, önceki çalışmalarla tutarlıdır

(Rozin ve ark., 1999; Shweder ve ark., 2008). Ahlaki ihlal öznesine ilişkin duygularla ahlaki geri çekilme arasındaki ilişkiyle birlikte düşünüldüğünde, zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesinde en önemli duygunun öfke olduğu söylenebilir. Bireylerin ahlaki ihlal öznesine ilişkin öfkeleri azaldıkça ve/ya da ahlaki ihlal nesnesine ilişkin öfkeleri arttıkça ahlaki geri çekilme düzeyleri de artmaktadır.

v. Saflık/Kutsallık Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.

“Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin utanç duygusu, diğer duygularla (suçluluk, şefkat, küçümseme, öfke, tikslenme gurur, şükran) karşılaştırıldığında, saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar” denencesi doğrulanmıştır. Sonuçlara bakıldığında utanç duygusunun, ahlaki ihlalin öznesine ilişkin olarak, saflık/kutsallık ahlaki ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri çekilmesini yordayan tek duygu olduğu görülmektedir. Ahlaki ihlal öznesine ilişkin utanç azaldıkça ahlaki geri çekilme artmaktadır.

vi. Saflık/Kutsallık Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.

“Ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin tikslenme duygusu, diğer duygularla (suçluluk, utanç, şefkat, küçümseme, öfke, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar” denencesi doğrulanmıştır. Sonuçlara bakıldığında tikslenme duygusunun, ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin olarak, saflık/kutsallık ahlaki ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri çekilmesini yordayan tek duygu olduğu görülmektedir. Ahlaki ihlal nesnesine ilişkin tikslenme arttıkça ahlaki geri çekilme artmaktadır. Ahlaki ihlal öznesine ilişkin duygular-ahlaki geri çekilme ilişkisiyle birlikte düşünüldüğünde, saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesinde en önemli duyguların utanç ve tikslenme olduğu söylenebilir. Bu bulgu, Rozin ve arkadaşlarının (1999) saflık/kutsallık etiğinin ihlalinde tikslenme duygusunun açığa çıktığı önermesiyle tutarlıdır.

Flanagan ve Williams (2010) Çinli filozof Mencius’un ahlak sınıflandırmasıyla, Haidt ve Joseph’in (2004) sezgisel modeli arasındaki bağlantıları gösterdiği çalışmada, Mencius’un utanç/tikslenme-dürüstlük erdemleriyle saflık/kutsallık ahlaki temelini benzerliğini göstermektedir. Bu çalışmada da ahlaki ihlal öznesine ilişkin utanç duygusu azaldıkça ve ahlaki ihlal nesnesine ilişkin tikslenme duygusu arttıkça ahlaki geri çekilmenin arttığı bulunmuştur. Bu tutarlılık oldukça ilginçtir. Öyle ki bu bulguların, M.Ö. ikinci ve üçüncü yüzyıllarda yaşamış bir filozofun ahlaki

erdemlerle duygular arasında kurduğu bağlantının, yaklaşık 2200 yıl sonra gösterilmiş görgül bir kanıtı olduğu söylenebilir.

vii. Otorite/Saygı Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.

“Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin utanç duygusu, diğer duygularla (suçluluk, şefkat, küçümseme, tikslenme, öfke, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, otorite/saygı ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar” denencesi doğrulanmamıştır. Utancın, öfke, gurur ve şükrandan sonra dördüncü en büyük beta değerine sahip olduğu görülmüştür. Ahlaki ihlal öznesine ilişkin öfke, utanç ve tikslenme azaldıkça, gurur ve şükran arttıkça ahlaki geri çekilme artmaktadır.

viii. Otorite/Saygı Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.

“Ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin şefkat duygusu, diğer duygularla (suçluluk, utanç, küçümseme, öfke, tikslenme, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, otorite/saygı ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar.” denencesi doğrulanmıştır. Ahlaki ihlal nesnesine ilişkin şefkat, utanç ve gurur azaldıkça, öfke ve küçümseme arttıkça ahlaki geri çekilme artmaktadır. Bu sonuçlar beklenmedik değildir. Ancak, otorite/saygı ahlaki ilkesinin ihlalinde hem ahlaki ihlal öznesine

hem de nesnesine ilişkin duyguların, diğer ahlaki temellerde olduğundan çok daha çeşitli olduğu dikkat çekmektedir. Hofstede (1984) Türkiye’de yaşı büyük olanlara saygı gösterme düzeyinin yüksek olduğunu göstermiştir. Otorite/saygı ahlaki ihlaline ilişkin senaryoda, ahlaki ihlal nesnesinin yaşlı biri olmasının, onun saygı duyulması gereken bir otorite figürü olarak algılanacağını varsaymaktadır. Diğer taraftan ahlaki ihlal öznesinin devleti temsil etmesi, öznenin de bir otorite olarak algılanmasına yol açabilir. Bu çatışma, ahlaki ihlale gösterilen duygulardaki çeşitliliği açıklayabilir.

ix. İçgrup/Sadakat Ahlaki İlkesinin İhlalinin Öznesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.

“Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin utanç duygusu, diğer duygularla (suçluluk, şefkat, küçümseme, tikslenme, öfke, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, içgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar” denencesi doğrulanmamıştır. Sonuçlara bakıldığında öfke duygusunun, ahlaki ihlalin öznesine ilişkin olarak, içgrup/sadakat ahlaki ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri çekilmesini yordayan tek duygu olduğu görülmektedir.

x. İçgrup/Sadakat Ahlaki İlkesinin İhlalinin Nesnesine İlişkin Duyguların İzleyicinin Ahlaki Geri Çekilmesini Yordaması.

“Ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin utanç duygusu, diğer duygularla (suçluluk, küçümseme, öfke, tikslenme, gurur, şükran) karşılaştırıldığında, içgrup/sadakat

ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini daha iyi yordar.” denencesi doğrulanmamıştır. Sonuçlara bakıldığında hiçbir duygunun, ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin olarak, içgrup/sadakat ahlaki ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri çekilmesini yordamadığı görülmektedir.

Topluluk etiğini vurgulayan bir kültürel dünyada sadakat, ödev ve onurun ihlal edilmesinin örneğin utanç ve mahcubiyet duygularına yol açacağı savunulmaktadır (Rozin ve ark., 1999; Shweder ve ark., 2008). Bu görüş doğrulanmamıştır. İçgrup/sadakat ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri çekilmesinde, ahlaki ihlal öznesine ilişkin öfke duygusu daha önemli görünmektedir.

II.IV.III.IV. 11-15. Denencelerin Sınanması

Zarar verme/bakım, adalet/karşılıklılık, saflık/kutsallık, otorite/saygı ve içgrup/sadakat koşullarında ahlaki eylemin öznesinin grubu ile ahlaki geri çekilme ölçümleri arasında ilişki olmadığı görüldüğünden, farklı ahlaki temeller için yinelenen “Ahlaki eylemin öznesinin grubu (iç-grup ya da dış-gruptan olması) izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordar. Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin ahlaki duygular bu ilişkide aracı bir rol oynar” denenceleri sınanamamıştır.

Giriş bölümü boyunca vurgulanan ahlaki ihlal öznesinin içgruptan ya da dışgruptan olmasıyla ahlaki geri çekilme arasındaki ilişkinin veriler tarafından doğrulanmaması, birkaç biçimde açıklanabilir. Bu açıklamalar aşağıda maddeler halinde sunulmuştur.

i. Bireysel değişkenler düzenleyici rol oynamış olabilirler. Ancak, sonraki denencelerde ahlaki geri çekilmede etkili olduğu düşünölen bireysel değişkenlerin ahlaki ihlal öznesinin grubuyla ahlaki geri çekilme arasındaki ilişkiyi düzenleyeceğine ilişkin denenceler de doğrulanmamıştır. Dolayısıyla bu açıklama doğru görünmemektedir. Yine de Leidner ve arkadaşlarının (2010), kendi ölkelerinin Irak Savaşı'nda sivillere ve esirlere yönelik kötü davranışları karşısında bireylerin ahlaki geri çekilmesinde içgrubu yüceltmenin önemli bir değişken olduğunu bulurken, içgruba bağlanmanın ahlaki geri çekilmede herhangi bir rolü olmadığını gösterdikleri çalışmada içgrubu yüceltmenin, bu çalışma için de önemli bir bireysel değişken olabileceğini akla getirmektedir.⁶¹ İsraili Yahudi öğrencilerle yapılan diğer bir çalışmada da içgruptan askerlerin, Filistinli Arap sivillere yönelik ahlaki ihlallerinde suçluluktan kaçınmayı, içgrubu yüceltmenin pozitif yönde, içgrupla özdeşleşmenin ise negatif yönde yordadığı gösterilmiştir (Roccas, Klar ve Liviatan, 2006). Öyle görünmektedir ki ahlaki geri çekilme için içgruba ait hissetme yeterli olmamakta, kişinin içgrubunu diğer gruplardan daha üstün olarak algılaması da gerekmektedir. Bu çalışmada ise içgrubu yüceltme değişkenine ilişkin ölçüm alınmamıştır ve sonraki çalışmalarda hesaba katılması gerektiği söylenebilir.

⁶¹ İçgruba bağlanma, kişinin kendini bir grubun varlığı ve ortak yazgısıyla öznel bir biçimde özdeşleştirmesine işaret ederken, grubu yüceltme, kişinin grubunu diğer gruptan bir çok bakımdan üstün görmesine ilişkin inancı olarak tanımlanmaktadır (Leidner ve ark., 2010).

ii. Ahlaki ihlal öznesi gibi ahlaki ihlal nesnesinin de içgruptan olması, bu farkın gözlenmemesinde rol oynamış olabilir. Ahlaki geri çekilmeye içgrup/dışgrup ayrımı üzerinden yaklaşan çalışmalarda ahlaki ihlal özneleri içgruptanken, ahlaki ihlal nesneleri dışgruptandır (örn., Leidner ve ark., 2010; Roccas ve ark., 2006). Bu çalışmada ise hem ahlaki ihlal öznesi hem de nesnesi içgruptandır. En azından araştırma amacı doğrultusunda saptanan ulus grupları içersinde tanımlanmışlardır. Her bir katılımcı yalnızca bir gruba ait senaryoları okumuştur; dolayısıyla araştırma içinde tanımlanan farklı gruplarla bir arada karşılaşmamışlardır. Halihazırda araştırmanın amacı da bu gruplardan ahlaki ihlal öznelerine farklı tepkiler verip vermeyeceklerine yönelik olduğundan bu karşılaşmama durumu bilerek sağlanmıştır. Ancak, halihazırda içgrup/dışgrup ayrımının ahlaki ihlal öznesi ile nesnesi arasında tanımlanmış olmasının yaratacağı etkiden çok daha az olması beklenirken, Brewer'in belirttiği gibi salt bir yakınlıktan kaynaklanan içgrup yanlılığı gözleneceği düşünülmüştür. Bu farkın hiç gözlenmemiş olmasıyla, ahlaki geri çekilmeye içgrup/dışgrup etkisinin ancak ahlaki ihlal öznesi içgruptanken, ahlaki ihlal nesnesinin dışgruptan olmasıyla gözlenir sonucuna varılabilir.

iii. Ahlaki ihlal öznesi yerine ahlaki ihlalin niteliği daha çarpıcı hale gelmiş olabilir. Her ne kadar hem ölçüm aracının yönergesinde hem de senaryolarda ahlaki ihlal öznesinin grubu belirtilmiş olsa da ahlaki ihlallerin içerikleri Türkiye gündeminde sıklıkla karşılaşılan haberlere oldukça benzerdir.⁶² Bu nedenle, ABD'de gerçekleşen

⁶² Özellikle araştırma sürecinde patlak veren Gezi Parkı Direnişi, araştırmanın senaryolarıyla oldukça benzer ahlaki ihlallerin gündeme olağandan daha sık

bir senaryoyu okuyan birey, ahlaki ihlali değerlendirirken Türkiye'deki benzeri olayları referans almış ve ahlaki ihlalin öznesinden daha çok ahlaki eylemin niteliğine odaklanmış olabilir.

iv. Kara koyun etkisi karıştırıcı bir etki yaratmış olabilir. Kara koyun etkisi, sempatik ve sempatik olmayan içgrup üyelerine ilişkin yargıların, bireylerin daha aşırı olumlu ve daha aşırı olumsuz yargılarda bulunmalarına yol açtığını göstermektedir (Marques, Yzerbyt ve Leyens, 1988). Benzer biçimde, norm ihlallerinde de kendi gruplarından bireylere daha aşırı tepkiler verdikleri görülmüştür (Bégue, 2001). Bu çalışmada da içgrup üyesinin ahlaki bir ihlal gerçekleştirmesinin daha az sempatik görünmesine yol açması, içgrup yanlılığının etkisini zayıflatmış olabilir. Ek olarak, kara koyun etkisinin erkeklerde kadınlardan daha güçlü olduğu bildirilmektedir (Klocke ve Dannenberg, 2011). Bu çalışmada da söz konusu cinsiyet farkının olup olmadığını görmek üzere, veri dosyası kadın ve erkek olarak ayrıldığında, erkeklerde “Ahlaki eylemin öznesinin grubu (iç-grup ya da dış-gruptan olması) zarar verme/bakım ilkesinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordar. Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin öfke duygusu bu ilişkide aracı bir rol oynar” denencesi (12. denence) doğrulanmıştır. Ancak, çalışmada beklenenin aksine bu bulgu, kara koyun etkisini doğrular biçimde erkeklerin zarar verme bakım ilkesinin ihlalinde içgruptan bireylere yönelik daha fazla öfke duygusu bildirimlerine, bunun da daha az ahlaki gelmesine yol açmış ve araştırmayı etkilemiş olabilir. Ayrıca, çalışma sırasında hem dışgrup hem de içgrup koşullarında yer alan katılımcılardan, soruların oldukça güncel olduğu yönünde birçok geri bildirim alınmıştır.

geri çekilme bildirimleri yapmalarına yol açtığı görülmüştür. O halde diğer ahlaki temel ihlallerinde de kara koyun etkisinin, farklı bireysel değişkenlerle etkileşim içerisinde içgrup yanlılığını zayıflatmış olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak, ahlaki ihlalin öznesinin ahlaki ihlalinin görmezden gelinmesine yol açacak kadar sempatik bulunmaması, kendi içgrupunun diğer gruplardan daha üstün olduğuna inanmama ve eylemin niteliğinin, eylemin öznesi ve nesnesinin önüne geçmesi, ahlaki ihlal öznesi için ahlaki benlik yaptırımlarının devreye girip girmemesinde daha önemli görünmektedir.

II.IV.III.V. 16-20. Denencelerin Sınanması

“Ahlaki eylemin öznesinin grubu (iç-grup ya da dış-gruptan olması) izleyicinin ahlaki geri-çekilmesini yordarken, bireysel özellikler (siyasal ideoloji, sosyal baskınlık yönelimi, ahlaki kimliğe verilen önem ve sağ kanat) bu ilişkide düzenleyici rol oynar” denenceleri doğrulanmamıştır. Düzenleyici rollerinin ortaya çıkmaması, bir önceki denence dizisine ilişkin tartışmada (11-15. denenceler) açıklandığı gibi, ahlaki ihlalin öznesinin içgruptan ya da dışgruptan olmasının herhangi bir farka yol açmadığı anlamına gelmektedir. İleriki çalışmalarda ahlaki ihlalin öznesi ve nesnesinin gruplarının birlikte değişimlenmesinin, tek başlarına ve içgrup yanlılığı/dış grup düşmanlığıyla kuramsal olarak oldukça ilişkili görünen bu bireysel değişkenlerin rolünü açığa çıkarmada daha etkili olabilir.

Bununla birlikte, bireysel değişkenlerin tek başlarına ahlaki geri çekilme ölçümlerindeki varyansa anlamlı katkıları olduğu görülmüştür. Bireysel değişkenlerle, ahlaki geri çekilme ölçümleri arasındaki ilişkiler, aşağıda tartışılmıştır.

II.IV.III.VI. Siyasal İdeoloji ve Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler

Korelasyon çizelgesine bakıldığında aşırı soldan aşırı sağa uzanan siyasal görüşle adalet/karşılıklılık, zarar verme/bakım ve otorite/saygı ahlaki temellerinin ihlalinde ahlaki geri çekilmenin pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Yukarıda belirtilen 16-20. denencelerin sınanmasında yürütölen regresyon analizleri de katılımcıların sağ siyasal görüş düzeylerindeki artmanın, cinsiyet kontrol edildiğinde adalet/karşılıklılık, zarar verme/bakım ve otorite/saygı ahlaki temellerinin ihlalinde ahlaki geri çekilmeyi pozitif yönde yordarken, saflık/kutsallık ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki geri çekilmeyi negatif yönde yordadığına işaret etmektedir (Bkz. Ek 15). Buna göre, bu ahlaki temeller içinde tanımlanan ahlaki ihlallere tanık olan sağ siyasal görüşten olan bireylerin daha fazla ahlaki geri çekilme mekanizması kullandıkları söylenebilir. Bununla birlikte, aşırı soldan aşırı sağa uzanan siyasal görüşle saflık/kutsallık ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki geri çekilmenin negatif yönde ilişkili olduğu, içgrup/sadakat koşulunda ise siyasal görüşle ahlaki geri çekilme arasında ilişki olmadığı görülmüştür. Buna göre, saflık/kutsallık ahlaki temeli içinde tanımlanan ahlaki ihlallere tanık olan sol siyasal görüşten olan bireylerin daha fazla ahlaki geri çekilme mekanizması kullandıkları söylenebilir.

Önceki çalışmalarda sol siyasal görüşten olanların zarar verme/bakım ve adalet/karşılıklılık temellerinin ihlaline daha duyarlı oldukları, sağ siyasal görüşten olanlarınsa saflık/kutsallık, içgrup/sadakat ve otorite/saygı temellerinin ihlaline daha duyarlı oldukları bildirilmektedir (Graham, ve ark., 2009; Haidt ve Hersh, 2001; McAdams ve ark., 2008). Otorite/saygı koşulu dışındaki bulguların, ahlaki temel ayırımına ilişkin çalışmalarla tutarlı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, katılımcıların ahlaki geri çekilme puanlarını hangi bireysel değişkenlerin daha iyi yordadığına bakılan 21-25. denencelerin sınındığı analizlerde siyasal görüşün katkısının yalnızca otorite/saygı koşulunda ılımlı düzeyde anlamlı olduğu, diğer koşullarda anlamlı olmadığı görülmüştür. Bu durumda siyasal görüşün ahlaki geri çekilme üzerindeki etkisinin diğer ilgili bireysel değişkenlerden bağımsız olarak yalnızca otorite/saygı koşulunda görünür olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ahlaki geri çekilme ile siyasal ideoloji arasındaki ilişkiye odaklanan önceki az sayıdaki çalışmadan birinde Jackson ve Gaertner (2010), farklı ideolojilere sahip bireyler arasında ahlaki geri çekilme açısından herhangi bir farka rastlamamıştır. Bu çalışmada da siyasal görüşün diğer bireysel değişkenlerle birlikte ele alındığında ahlaki geri çekilme üzerindeki etkisinin anlamlılığını yitirdiğine ilişkin bir kanıt sunulmuştur⁶³. Sonuç olarak, otorite saygı koşulunda izleyicinin ahlaki geri çekilmesinin siyasal görüşten etkilenebilen bir süreç olduğu görülmüştür. Diğer ahlaki temellerde ise siyasal görüşün önemli olmadığı görülmektedir. Bu bulgular,

⁶³ Yer kısıtlılığı nedeniyle bireysel değişkenler arasındaki etkileşime ilişkin analizler ileriki çalışmalara bırakılmıştır.

Ahlaki Temeller Kuramının, sağ ve siyasi grten olanların birbirlerinden farklı ahlaki temelleri onayladıkları ya da kullandıklarına ilişkin argümanını olumlayan nitelikte değildir. nceki çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada katılımcıların ahlaki ihlalleri farklı ahlaki temellerle ne derecede ilgili buldukları değil, bu farklı ahlaki temellerin ihlaline tanık olan bireyin ahlaki geri çekilme düzeyleri ölçülmüştür. Bu doğrultuda, Ahlaki Temeller Kuramının önerdiği siyasi görüşe ilişkin ayırımın ahlaki geri çekilme düzeyinde doğrulanmadığı söylenebilir. En azından sağ-sol siyasi görüş farklılıkları için bu doğrudur. Elbette, daha önce benzer çalışmalar olmadığından bu bulgunun ileriki çalışmalarla desteklenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, aşağıda, ideolojinin farklı görünümleri olarak sağ kanat yetkecilik ve sosyal baskınlık yöneliminin ahlaki geri çekilme üzerindeki etkilerine bakıldığında Ahlaki Temeller Kuramı'nın önermeleriyle tutarlı sonuçlar görülmektedir.

II.IV.III.VII. Sosyal Baskınlık Yönelimi leği'yle Ahlaki Geri ekilme lmleri Arasındaki İlişkiler

Korelasyon izelgesine bakıldığında aşırı soldan aşırı sağa uzanan siyasi grle adalet/karşılıklılık, zarar verme/bakım, saflık/kutsallık ve otorite/saygı ahlaki temellerinin ihlalinde ahlaki geri çekilmenin pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Yukarıda belirtilen 16-20. denencelerin sınanmasında yrtlen regresyon analizlerinin (Bkz. Ek 16) yanı sıra katılımcıların ahlaki geri çekilme puanlarını hangi bireysel değişkenlerin daha iyi yordadığına bakılan 21-25.

denencelerin sınındığı analizlerde de katılımcıların SBY düzeylerindeki artmanın, cinsiyet kontrol edildiğinde adalet/karşılıklılık, zarar verme/bakım, saflık/kutsallık ve otorite/saygı ahlaki temellerinin ihlalinde ahlaki geri çekilmeyi pozitif yönde yordadığına işaret etmektedir (Bkz. Ek 16).

Beklendiği gibi, SBY ile izleyicinin ahlaki geri-çekilmesi ölçümleri (içgrup/sadakat koşulu dışında) arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bu bulgular, her ne kadar yalnızca zarar verme/bakım ahlaki temeli içinde tanımlanmış bir ahlaki ihlale ilişkin olarak çalışmış olsalar da SBY ile ahlaki geri çekilme arasındaki ilişkiye odaklanan önceki çalışmaların bulgularıyla tutarlıdır (Costello ve Hodson, 2009; Hodson ve Costello, 2007; Jackson ve Gaertner, 2010; Passini, 2008). Bu çalışmada ise SBY'si yüksek olanların zarar verme/bakım'ın yanı sıra adalet/karşılıklılık, saflık/kutsallık ve otorite/saygı ahlaki temelleri içinde tanımlanmış ahlaki ihlallerde de ahlaki geri çekilme düzeylerinin de yüksek olduğu gösterilmiştir. Ayrıca, ahlaki geri çekilme üzerinde diğer bireysel değişkenlerin etkileri çıkarıldığında da sosyal baskınlık yöneliminin etkisi devam etmektedir.

Çağlar boyunca insanlar, bazılarının diğerlerinden daha üstün olduğunu kanıtlamak için üstün olanların, güçlerini, doğrudan tanrıdan, kanlarındaki saflıktan ya da gruplarının üstünlüğünden aldıklarını iddia etmişlerdir. Bu da değerlerini daha çok otorite/saygı saflık/kutsallık ve içgrup/sadakat ahlaki temelleri içinde inşa ettikleri ya da davranışlarını dayandırdıkları ahlaki temellerle (Bkz. Haidt ve ark., 2009), hiyerarşiyi güçlendirici mitlere olan inançlarının (Bkz. Pratto ve ark., 1999) bir

şekilde birlikte deđiştđđini akla getirmektedir. Haidt ve arkadaşları (2009), SBY'si yüksek olan bireylerin içgrup/sadakat, saflık/kutsallık ve otorite/saygı ahlaki temelleri kapsamında inşa edilmiş değerleri, zarar verme/bakım ve adalet/karşılıklılık temelleri içinde tanımlanan değerlerden daha fazla onayladıklarını göstermişlerdir. Bu çalışmada da Haidt ve arkadaşlarının (2009) bulgularıyla tutarlı olarak SBY'si yüksek olan bireylerin, zarar verme/bakım ve adalet/karşılıklılık temellerini içeren ahlaki ihlallere daha az önem vererek daha fazla ahlaki geri çekilme puanı alırken, saflık/kutsallık için görece daha düşük düzeylerde ahlaki geri çekilme yaşadıkları ve içgrup/sadakat ahlaki temeli içinde tanımlanan ahlaki ihlal içinse ahlaki geri çekilme ile aralarında ilişki olmadığı görölmektedir. Bu durumda ahlaki ihlalin niteliği içgrup/sadakat ve/ya da saflık/kutsallık olduğunda SBY'si yüksek olan bireyler daha az ahlaki geri çekilme yaşıyorlar gibi görünmektedir. Bununla birlikte, saflık/kutsallık ilkesinin ihlalinde de ahlaki geri çekilmeleri, SBY'si yüksek olan katılımcıların halihazırda daha fazla kaynağı olan (bu koşulda devleti temsil eden askerler) lehinde davranma eğiliminde olmalarıyla (Pratto ve ark., 1999) açıklanabilir. Otorite/saygı ilkesinin ihlalinde yüksek derecede ahlaki geri çekilme bildirimleri için de benzer bir açıklama yapılabilir. Öyle ki SBY'si yüksek olan katılımcıların, otorite/saygı ilkesinin ihlalinde yüksek derecede ahlaki geri çekilme bildirimlerinin, yaşa bağlı bir otorite/saygı ilkesi içinde tanımlanan değgerlere önem vermek yerine, halihazırda daha fazla kaynağı olan (bu koşulda devleti temsil eden bir polis memuru) lehinde davranma eğilimlerinden (Pratto ve ark., 1999) kaynaklandığı söylenebilir.

II.IV.III.VIII. Sağ Kanat Yetkencilik Ölçeği'yle Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler

Önceki çalışmalarda yetkencilik düzeyi arttıkça ahlaki geri çekilme düzeyinin de arttığı sonucunda tutarlı bulgular bulunmaktadır (Jackson ve Gaertner, 2010; Passini, 2008). Bu çalışmaların yalnızca zarar verme/bakım ahlaki temelinin ihlalinde ahlaki geri çekilmeyle ilgili oldukları söylenebilir. Bu çalışmada da zarar verme/bakım ahlaki temelinin ihlalinde izleyicinin ahlaki geri çekilmesiyle sağ kanat yetkencilik düzeyinin birlikte arttığı görülmektedir. Buna ek olarak, adalet/karşılıklılık ve otorite/saygı ahlaki temellerinin ihlal edildiği koşullarda da izleyicinin ahlaki geri çekilmesiyle sağ kanat yetkencilik düzeyinin birlikte arttığı bulunmuştur. Ayrıca, içgrup/sadakat ahlaki temelinin ihlal edildiği koşulda sağ kanat yetkencilik arttıkça ahlaki geri çekilmenin azaldığı görülmüştür. 16-20. denencelerin sınanmasında yürütülen regresyon analizleri de katılımcıların sağ kanat yetkencilik düzeylerindeki artmanın, cinsiyet kontrol edildiğinde adalet/karşılıklılık, zarar verme/bakım ve otorite/saygı ahlaki temellerinin ihlalinde ahlaki geri çekilmeyi pozitif yönde yordarken, saflık/kutsallık ve içgrup/sadakat ahlaki temellerinin ihlalinde ahlaki geri çekilmeyi negatif yönde yordadığına işaret etmektedir (Bkz. Ek 17). Çalışmanın başında sağ kanat yetkencilik Ahlaki Temeller Kuramı'yla (Haidt ve Joseph, 2004; Haidt ve Graham, 2007) birlikte düşünüldüğünde, yetkencilerin, daha çok saflık/kutsallık, otorite/saygı ve içgrup/sadakat ahlaki temellerine önem verdiklerinden (Haidt, Graham ve Joseph, 2009), söz konusu ahlaki temellerin ihlallerinde ahlaki geri çekilmeden kaçınacakları düşünülmüştür. Bu düşüncenin otorite/saygı koşulu dışında doğrulandığı görülmektedir. Giriş bölümünde de sözü

edildiği gibi, bu çalışmada ele alınan sorulardan biri, ahlaki ihlalin öznesinin bir hükümet görevlisi ve nesnesinin yaşlı biri (yaşlı insanların en azından Türkiye’de otoriteyi temsil ettiği varsayılmaktadır) olduğu bir durumda yetkeciilerin ne yapacağı üzerinedir. Öyle görünmektedir ki ahlaki ihlalin öznesi kurulu otorite olarak algıladıkları kişiler ya da kurumlar olduğunda (bu koşulda devleti temsil eden bir polis memuru) sağ kanat yetkeciiler, ahlaki ihlalin niteliğine (bu koşulda yaşa bağlı bir otorite/saygı ilkesi) önem vermek yerine kurulu otorite olarak algılanan bireyin ahlaki yükümlülüğünü hafifletmeye çalışmakta yani ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullanmaktadırlar. Sonuç olarak, bu bulgular, bireylerin sağ kanat yetkecilik düzeylerinin, farklı ahlaki temellerin ihlallerinde, ahlaki geri çekilmeyle farklı ilişkilere yol açtığına ilişkin küçük de olsa bir kanıt olarak yorumlanabilir.

Bununla birlikte, katılımcıların ahlaki geri çekilme puanlarını hangi bireysel değişkenlerin daha iyi yordadığına bakılan 21-25. denencelerin sınıandığı analizlerde sağ kanat yetkeciliğin katkısının yalnızca zarar verme/bakım ve otorite/saygı koşulunda anlamlı olduğu, diğer koşullarda anlamlı olmadığı görülmüştür. Bu da sağ kanat yetkeciliğin ahlaki geri çekilme üzerindeki etkisinin diğer bireysel değişkenlerden bağımsız olarak yalnızca zarar verme/bakım ve otorite/saygı koşulunda görünür olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Farklı ahlaki temellerin ihlaline tanıklıkta ahlaki geri çekilmede bireysel değişkenlerin etkileşimine ilişkin daha fazla çalışmaya gereksinim duyulduğu söylenebilir.

II.IV.III.IX. Dini Yönelim Envanteri'yle Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler

Dindarlık ve ahlaki geri çekilme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda çelişkili bulgular göze çarpmaktadır (Hinrichs ve ark., 2012; Vitell ve ark., 2011; Osofsky ve ark., 2005). Bu çalışmada ise Dini Yönelim Envanteri'yle Zarar verme/Bakım ölçeği ve Otorite/Saygı ölçeği arasında pozitif yönde anlamlı, Saflık Kutsallık ölçeği ve İçgrup/Sadakat ölçeğiyle arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken, Adalet/Karşılıklılık ölçeğiyle arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır. 16-20. denencelerin sınanmasında yürütülen regresyon analizleri de katılımcıların dini yönelim düzeylerindeki artmanın, cinsiyet kontrol edildiğinde zarar verme/bakım ve otorite/saygı ahlaki temellerinin ihlalinde ahlaki geri çekilmeyi pozitif yönde yordarken, saflık/kutsallık ve içgrup/sadakat ahlaki temellerinin ihlalinde ahlaki geri çekilmeyi negatif yönde yordadığına işaret etmektedir (Bkz. Ek 18). Buna göre dini yönelim düzeyi yüksek bireyler, zarar verme/bakım ve otorite/saygı ahlaki temelleri içinde tanımlanan ahlaki ihlallere tanıklıkta daha fazla ahlaki geri çekilme yaparken, dini yönelim düzeyi düşük bireyler içgrup/sadakat ve saflık/kutsallık ahlaki temelleri içinde tanımlanan ahlaki ihlallere tanıklıkta daha fazla ahlaki geri çekilme yapmaktadır. Önceki çalışmalar, dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerin daha çok saflık/kutsallık, otorite/saygı ve içgrup/sadakat ahlaki temellerine önem verdiklerine işaret etmektedir (McAdams ve arkadaşları, 2008; Haidt ve Hersh, 2001). Bu çalışma ise benzer ilişkilerin tanık olunan ahlaki ihlallerde ahlaki geri çekilme için de geçerli olduğunu göstermektedir. Ancak otorite/saygı koşulunda beklenen ilişki görülmemiştir. Giriş bölümünde belirtildiği gibi, Türkiye'deki mevcut iktidar

partisinin dindarlığını ön plana çıkarıyor olmasının (Hale ve Özbudun, 2009), bu çalışmada ahlaki ihlal özneleri olarak belirlenen devlet çalışanlarının da benzer biçimde dindar olarak algılanmasına, dolayısıyla dindarlık düzeyi yüksek bireyin o ahlaki ihlal öznesinin davranışına ilişkin yanlı bir değerlendirme yapmasına ve ahlaki geri çekilmesine yol açabileceği düşünülebilir. Otorite/saygı koşulunda ahlaki ihlal nesnesinin mevcut iktidara karşı ayaklanan biri olarak görülmesinin bu türden bir etki yarattığı söylenebilir.

Bununla birlikte, katılımcıların ahlaki geri çekilme puanlarını hangi bireysel değişkenlerin daha iyi yordadığına bakılan 21-25. denencelerin sınıandığı analizlerde dini yönelimin katkısının hiçbir koşulda anlamlı olmadığı görülmüştür. Bu durumda dini yönelimin ahlaki geri çekilme üzerindeki etkisinin diğer ilgili bireysel değişkenlerden bağımsız olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Van Pachterbeke ve arkadaşlarının (2011), yetkeci eğilimlerle dini düşüncelerin etkileşimini gösterdiği çalışmayla benzer biçimde, burada da dini yönelimin diğer bireysel değişkenlerle etkileşimi akla gelmektedir. Ancak araştırmanın temel amacından sapmamak ve yer kısıtlılığı nedeniyle bu etkileşimler sonraki çalışmalara bırakılmıştır.

II.IV.III.X. Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği'yle Ahlaki Geri Çekilme Ölçümleri Arasındaki İlişkiler

Ahlaki kimlik çarpıcı hale getirildikçe ve/ya da ahlaki kimliğe verilen önem arttıkça benlik yaptırımlarının güçleneceğine ve bireyin ahlaki geri çekilme mekanizmaları

aracılığıyla ahlaki failliği etkisiz hale getirme olasılığının da azalacağına ilişkin önceki çalışmaların bulguların (Aquino ve ark., 2007; Detert ve ark., 2008; Reed ve Aquino, 2003), bu çalışmada da tekrarlanacağı ve ahlaki benliğe verilen önem arttıkça ahlaki geri çekilmenin azalacağı düşünülmüştür. Ancak, yalnızca adalet/karşılıklılık ve otorite/saygı koşullarında bu ilişkinin olduğu görülmektedir. 16-20. denencelerin sınanmasında yürütülen regresyon analizleri ise katılımcıların ahlaki kimliğe verdikleri önem düzeylerindeki artmanın, cinsiyet kontrol edildiğinde içgrup/sadakat ahlaki temelini ihlalinde ahlaki geri çekilmeyi negatif yönde yordadığına işaret etmektedir (Bkz. Ek 19). Bununla birlikte Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği'nin İçselleştirme boyutunda zarar verme/bakım koşulu dışındaki tüm koşullarda ahlaki kimliğe verilen önemle ahlaki geri çekilme arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler olduğu bulunmuştur. Daha önce sözü edildiği gibi, içselleştirme alt boyutu, bir dizi ahlaki özelliğin benlik-kavramında ne derecede merkezi olduğuna işaret ederken, sembolleştirme alt boyutu kişinin bu özellikleri kamusal alanda ne derecede ifade ettiği ile ilgilidir (Aquino ve Reed, 2002). Böylece, ahlaki özellikleri benlik-kavramları için daha önemli olan bireylerin ahlaki geri çekilmeden kaçındıkları söylenebilir.

Diğer yandan, katılımcıların ahlaki geri çekilme puanlarını hangi bireysel değişkenlerin daha iyi yordadığına bakılan 21-25. denencelerin sınıdığı analizlerde ise ahlaki kimliğe verilen önemin (içselleştirme boyutu) adalet/karşılıklılık, saflık/kutsallık, otorite/saygı ve içgrup/sadakat koşullarında katkısının anlamlı olduğu bulunmuştur. Buna göre, bu koşullarda içselleştirme düzeyi yüksek katılımcıların daha az ahlaki geri çekilme yaptıkları görülmektedir. Bu doğrultuda,

içselleştirilmiş ahlaki benliğin, ahlaki geri çekilme mekanizmalarının kullanılmasında koruyucu bir etkisi olduğu söylenebilir. Bu bulgular, bireyin, ahlaki bir kimliğe sahip olduğu ya da kimliğiyle bütünleştiği ahlaki özelliklere oldukça önem verdiği durumlarda, ahlaki anlayışı ile ahlaki davranışı arasındaki bağlantıyı mümkün olduğunca tutarlı bir biçimde korumaya çalıştığı ve ahlaki geri çekilme mekanizmalarını kullanmaktan kaçındığına işaret etmektedir. Bu koruyucu etkisi ahlaki kimliğe verilen önemi, ahlaki geri çekilmede benzersiz bir konuma yükseltmektedir. Bu nedenle ileriki ahlaki geri çekilme çalışmalarının, belki de en çok incelenmesi gereken yordayıcısının ahlaki kimlik olduğu söylenebilir.

III. BÖLÜM

GENEL TARTIŞMA

Buraya kadar sözü edilen dört çalışmadan elde edilen bulgulara ilişkin tartışmalar, her bir çalışmanın tartışma bölümünde sunulmuştur. Bu bölümde ise biraz daha genel bir çerçeveden çalışmanın bütünü izlenmeye çalışılmıştır.

Sorumluluk üzerine varoluşçu çözümlenelerde (örn., Sartre'ın *Varoluşçuluk Bir Hümanizmadır* kitabı; yine, Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* romanı bu bağlamda değerlendirilebilir) insanların yaptıklarının yanı sıra yapmadıklarının da sorumluluğunu duydukları, dışsal herhangi bir etmenin bu sorumluluk duygusunu ortadan kaldırmayacağı görüşü hakimdir. Yani, bu ahlaki bakış açısından, dışsal etmenler, insanın ahlaki ödevlerini ve yükümlülüklerini geçersiz kılamaz; insan her daim yaptıklarının yükünü omuzlarında taşır.

Ancak, öyle görünmektedir ki insanların kendilerini bu türden bir sorumluluktan kurtarabildikleri psikolojik mekanizmalar vardır. Bandura'nın (Bandura, 1990a) bakış açısından, birey, ahlaki ilkelerine uygun olmayan bir davranışta bulunur ve bu davranışını, örneğin, bir şekilde gerekçelendirir, kurbanı suçlar ya da davranışın sorumluluğundan kaçınmaya çalışır. Bandura (1990a), bunu ahlaki geri çekilme olarak isimlendirmektedir ve bireylerin ahlaki benlik yaptırımlarının belirli durumlarda ahlaki davranışlarından geri çekilerek acımasız davranışlarda bulunmayı

kolaylaştıran mekanizmalar olarak tanımlamaktadır. Böylece, bireylerin “kötü” olarak algıladığı ve değerlendirdiği bir olay, durum ya da kişi bazı koşullar altında bazı bireysel değişkenlerden de etkilenerek artık “kötü” olarak değerlendirilmez. Bu çalışmada da bireylerin ahlaki geri çekilme mekanizmalarını nasıl kullandıklarını görmek için hem nicel hem de nitel veriler kullanılmıştır, fakat bu mekanizmaları nasıl kullandıkları, bireylerin kendi yaptıkları değil, başkalarının yaptığı ahlaki ihlal davranışları için gösterilmiştir. Bireylerin ahlaki bir ihlal karşısındaki farklılaşan konumlanışlarını Frankena (1973/2007) şöyle özetlemektedir:

“Ahlakta yalnızca özne değiliz; aynı zamanda seyirciyiz, öğüt vereniz, öğretmeniz, yargıcıyız ve eleştirmeniz. Bütün bu özelliklerimizle birlikte, yine de, temel sorumuz şudur: Belli bir durumda, belli bir özne için (kişinin kendisi ya da başkası, olası bir grup ya da tüm toplum için) ahlaken yapılması doğru olan şeyin ne olduğuna ya da ahlaken ne yapması gerektiğine nasıl karar verebiliriz ya da vermeliyiz ya da bunu nasıl belirleyebiliriz ya da belirlememiz gerekir?” (Frankena, 1973/2007; s.34).

Bu çalışma, ne Frankena'nın sorduğu gibi bir gerekliliği ortaya çıkarmayı amaçlamış ne de buna ulaşmıştır. Ancak, ahlaki meselelere kamuoyu görüşü açısından bakmaya çalışmış ve seyircisi olunan ahlaki ihlallerin önemini göstermeye çalışmıştır. Bu bakımdan çalışmanın işlevselliğine ilişkin olarak bir akıl yürütme şöyle olabilir:

İktidarda olan ya da iktidara talip güçlerin ahlaki duruşlarına ilişkin kamuoyu görüşünün, iktidarın meşruiyetinde önemli bir rol oynayacağını söylemek yanlış

olmayacaktır. İnsan bir izleyicidir ve iktidar, izlenileni değişimleyebildiği ölçüde izleyici üzerinde kontrol sahibi olur. Bu da izleyiciye iktidarın meşruyetini sağlama sorumluluğunu, yani ahlaki bir sorumluluk yükler.

Bu bakımdan farkındalığa katkı sağlamak önemli görünmektedir. Zimbardo (2007), “The Lucifer Effect” isimli kitabının önsözünde bu türden bir farkındalığın da içinde tuzaklar barındırdığından söz eder:

“Bu kitap boyunca, herhangi bir bireyin davranışına durumsal ve sistemik katkıları anlamaya çalışmanın kişiyi ahlak dışı, illegal ya da kötü [*evil*] davranışlardan suçsuz bırakmayacağı ya da sorumluluğundan kurtarmayacağı mantrasını yineledim (Zimbardo, 2007; s. xi).”

Bu türden tuzaklara karşı, farkındalığın artırılmasının olumlu etkisi göz ardı edilemez. Doris ve Stich (2008), ahlaki yargı ve davranışı belirleyen etmenleri iyi anlamının, iyi davranışı kolaylaştıran, kötü davranışı iyileştiren eğitimsel ve politik müdahalelerin neler olduğunu anlamamıza yardımcı olabileceğini belirtmektedir. Bu görüş doğrultusunda tanık olunan ahlaki ihlalleri değerlendirmede hangi bireysel ve durumsal değişkenlerin rol oynadığına ilişkin farkındalığın, insanların yaşamlarında önem verdikleri ilkelerin yanı sıra diğerlerinin önem verdikleri ilkeleri de anlamada önemli olabileceği ve belki de bireylerin, diğerlerinin acılarına ve rahatsızlıklarına

ilişkin daha fazla içgörü sağlamasına ve kişilerarası/gruplararası çatışmalar yaşanmasını önlemeye katkı sağlayabileceği söylenebilir.

Bu amaçla bu çalışmada, izleyicinin ahlaki geri çekilmesi, bireylerin benlik yaptırımlarını, tanık oldukları bir acımasız davranışta ahlaki ihlali gerçekleştiren bireye (ahlaki ihlal öznesi) ilişkin ahlaki değerlendirmelerinden geri çekmelerini kolaylaştıran mekanizmalar olarak betimlenmiştir. Önceki bazı çalışmalarda da izleyicinin ahlaki geri çekilmesi üzerine odaklanılmış olsa da izleyicinin ahlaki geri çekilmesinin, ahlaki geri çekilmeden farkları yeterince gösterilmemiştir. Bu çalışma, öncelikle bu açığı kapatmaya odaklanmış ve ahlaki geri çekilmede önemli olan ahlaki ihlal nesnesine ek olarak, izleyicinin ahlaki geri çekilmesinde ahlaki ihlal öznesine ilişkin değerlendirmelerin de önemli olduğunu göstermiştir. Bunu biraz açmak gerekirse, öncelikle, bireyin kendisi acımasız davranışta bulunurken, özne durumunda olan kendisidir. Başkasının acımasız davranışına tanık olurken ise bir eyleyici olarak değil, bir değerlendirici olarak özne durumundadır. Bu durumda acımasız davranışın eyleyici öznesi “değerlendirici olarak öznenin” nesnesi konumundadır ve tanık olunan ahlaki ihlallerde yaşanan ahlaki geri çekilmelerde ahlaki ihlalin öznesine ilişkin değerlendirmelerin önemli olduğu, bu çalışmayla gösterilmiştir.

Ahlaki ihlalin öznesine ilişkin değerlendirmeler, bu çalışmada içgrup/dışgrup ayırımından da etkileneceği düşünülen duygular olarak, yani, ahlaki ihlalin öznesine ilişkin duygular olarak ölçülmüştür ve ahlaki ihlalin öznesine ilişkin duyguların,

izleyicinin ahlaki geri çekilmesinde önemli olabileceğine ilişkin kanıtlar sunulmuştur. Benzer biçimde, ahlaki ihlalin nesnesi, öznesiyle karşılaştırıldığında bu çalışmada daha az yer tutsa da ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin duyguların, izleyicinin ahlaki geri çekilmesindeki rolleri de gösterilmiştir. Bununla birlikte, bulgular, izleyicinin ahlaki geri çekilmesinde ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin duygularla karşılaştırıldığında, ahlaki ihlal öznesine ilişkin duyguların, ahlaki geri çekilmenin daha iyi bir yordayıcısı olduğunu göstermiştir. Ek olarak, çalışmada hangi duygunun ahlaki geri çekilmeyi daha iyi yordadığı da gösterilmiştir. Haidt'in (2003) duygu sınıflandırması temel alındığında, hem ahlaki ihlalin öznesine hem de nesnesine ilişkin diğerini suçlayan (küçümseme, öfke ve tikslenme) duyguların ön plana çıktığı görülmektedir. Kendini suçlayan (utanç ve suçluluk), diğeri için acı çeken (şefkat) ve diğeri için öven (şükran, gurur) duygular ise arka planda kalmıştır (bkz. Çizelge 3.1).

Çizelge 3.1.

Ahlaki ihlal özne ve nesnelere ilişkin en iyi yordadığı ahlaki duygular (özet çizelge)

Farklı ahlaki temel durumları	Ahlaki ihlal öznesine ilişkin duygular	Ahlaki ihlal nesnesine ilişkin duygular
Adalet/karşılıklılık	Tikslenme (-)	---
Zarar verme/bakım	Öfke (-)	Öfke (+)
Saflık/kutsallık	Utanç (-)	Tikslenme (+)
Otorite/saygı	Öfke (-)	Şefkat (+)
İçgrup/sadakât	Öfke (-)	---

Her ne kadar ahlaki ihlal öznesinin içgruptan olmasının dışgruptan olmasıyla karşılaştırıldığında duyguların da aracılığıyla bir içgrup yanlılığına yol açarak ahlaki geri çekilme düzeylerini azaltacağı denencesi doğrulanmasa da erkeklerde ahlaki ihlal öznesinin grubunun zarar verme/bakım ahlaki temelini ihlalinde, ahlaki ihlal öznesine ilişkin öfke duygusu aracılığıyla ahlaki geri çekilmeyi yoradığına ilişkin bulgu, ahlaki ihlalin öznesinin grubunun da izleyicinin ahlaki geri çekilmesinde etkili olduğuna işaret etmektedir. Sonraki çalışmalarda ahlaki ihlal öznesinin grubunun yanı sıra ahlaki ihlal nesnesinin grubunun da değişimlenmesinin ve içgrup/dışgrup ayrımının ulusal düzey yerine farklı bir düzeyde ele alınmasının, bu olgunun daha belirgin bir görünüm kazanmasını sağlayacağı söylenebilir.

Önceki çalışmalardaki diğer bir açık, ahlaki geri çekilmeyi yalnızca zarar verme/bakım ahlaki temeli içersinde tanımlanmış ahlaki ihlallerde tartışmış olmalarıdır. Bu çalışmada Haidt ve Joseph'in (2004) önerdiği beş farklı ahlaki temel için farklı koşullarda izleyicinin ahlaki geri çekilmesi ele alınmış ve her koşulda ahlaki geri çekilmenin farklılaştığı gösterilmiştir. Bundan sonraki ahlaki geri çekilme çalışmalarında daha kapsamlı sonuçlar için söz konusu ahlaki temellerin göz önüne alınması gerektiği söylenebilir.

Ayrıca, hangi bireysel değişkenlerin hangi ahlaki temelin ihlalinde ahlaki geri çekilmeyi yordadığı ayrı ayrı ele alınarak görülebilmiştir. Farklı ahlaki temelerde bireysel değişkenlerin ele alınışı, Ahlaki Temeller Kuramı'nın (Haidt ve Joseph, 2004), Ahlaki Geri Çekilme Modeli'yle (Bandura, 1990a) paralellliğini göstermek

adına kayda değerdir. Ahlaki Temeller Kuramı'nın destekleyeceği gibi, sağ siyasi ideoloji, SBY, sağ kanat yetkecilik ve dindarlık arttıkça, bireyselleştirici ahlak koşullarında çoğunlukla ahlaki geri çekilmenin de arttığı görülmekte, bağlayıcı ahlak koşullarında ise ilgili bireysel değişkenler arttıkça çoğunlukla ahlaki geri çekilmenin azaldığı görülmüştür. Bireysel değişkenlerin ahlaki geri çekilme üzerindeki etkisine genel olarak bakıldığında ise sosyal baskınlık yöneliminin ve ahlaki kimliğe verilen önemin içselleştirme boyutunun ön plana çıktığı söylenebilir. Bu iki değişken, diğerleriyle karşılaştırıldığında daha güçlü yordayıcılar ve farklı ahlaki temel bağlamlarından görece daha az etkilenecek daha tutarlı yordayıcılar olarak görünmektedir.

Bu çalışmanın katkılarında biri, izleyicinin ahlaki geri çekilmesini ölçen geçerli ve güvenilir ölçüm araçlarının geliştirilmiş olmasıdır. Her bir farklı ahlaki temel (adalet/karşılıklık, zarar verme/bakım, saflık/kutsallık, otorite/saygı ve içgrup/sadakat) için farklı senaryolara ilişkin farklı sorulardan oluşan 5 ölçüm aracı, ileriki çalışmalarda tek başlarına ilgili ahlaki temelin ihlaline tanıklıkta ahlaki geri çekilmeyi ölçmek ya da birlikte uygulanarak genel bir izleyicinin ahlaki geri çekilmesi toplam puanı elde etmek için kullanılabilir. Ayrıca, bu ölçüm araçlarının otorite/saygı ölçeği dışındaki her birinin alt ölçekleri olan kuraldışı davranış odaklı ahlaki geri çekilme pratikleri, davranış ile sonuçları arasındaki ilişkinin belirsizleştirilmesi ya da çarpıtılması ve kurban odaklı ahlaki geri çekilme pratiklerinin de ayrı ayrı kullanılmasında sakınca yoktur.

Çalışmada nitel yöntemlerin de kullanılmış olması, nicel veriler kullanıldığında ulaşılamayacak bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. Örneğin, Bandura'nın tanımlamadığı farklı bir ahlaki geri çekilme mekanizması görünür olmuştur. Yalnızca tanık olunan ahlaki ihlallerde ortaya çıktığı söylenebilen bu mekanizmada birey, tanık olduğu acımasız davranışı yapan kişinin ruh haline yükleyerek, davranış ile sonuçları arasındaki ilişkiyi belirsizleştirebilmekte ya da çarpıtabilmektedir.

Çalışmanın sınırlılıkları, özetle, ilişkisel bir yöntem kullanılmış olması, ahlaki ihlalin nesnesine ilişkin değişimleme yapılmamış olması, yalnızca ulus temelli bir içgrup/dışgrup ayrımı yapılmış olması ve I. tip hata olasılığının yüksek olması olarak sıralanabilir. Burada sunulan sonuçlara ilişkin girişilecek gelecekteki çıkarsamalarda ilgili sınırlılıklar dikkate alınmalıdır.

Bu çalışma, izleyicinin ahlaki geri çekilmesini kısmen de olsa açıklamaya çalışmıştır. Bundan sonraki çalışmaların olguyu özellikle kültürel farklılıklara odaklanarak yeniden ele almalarının alanyazına çok daha değerli katkılar sağlayacağı iddia edilebilir. Yine, Sistemi Meşrulaştırma Kuramı odaklı bir ahlaki geri çekilme çalışmasının ya da deontolojik ahlak-erekselci ahlak ayrımının ahlaki geri çekilme süreçleriyle ilişkisini ele alan çalışmalara gereksinim duyulduğu söylenebilir.

ÖZET

Bu çalışma dört ayrı araştırmadan oluşmaktadır. İlk üç kısımda geliştirilen ölçüm araçlarıyla, ahlaki geri çekilmenin, yalnızca ahlaki ihlalde bulunan kişi tarafından değil, onu izleyen bireyler tarafından da yaşanan bir olgu olduğu gösterilmiştir. Ek olarak, ahlaki geri çekilmenin yalnızca zarar verme/bakım ahlaki temeli içinde tanımlanmış ahlaki ihlaller için değil, aynı zamanda adalet/karşılıklılık, saflık/kutsallık, otorite/saygı ve içgrup/sadakat ahlaki temelleri içinde tanımlanmış ahlaki ihlaller için de geçerli olduğu saptanmıştır. Son kısımda ise bu çalışmanın nihai amacı olan, öznesi grup-temsili (içgrup/dışgrup) olan ahlaki ihlallere tanıklıkta ahlaki geri çekilmeyi etkileyen bağlamsal ve bireysel değişkenler saptanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, alanyazından yola çıkılarak oluşturulan hipotetik model, geliştirilen ölçeklere ek ölçeklerle parça parça sınanmıştır. Sonuçta, bağlamsal değişkenlerle ilgili olarak tek başına ahlaki ihlal öznesinin içgruptan ya da dışgruptan olmasının ahlaki geri çekilme üzerinde çok az etkisi olduğu görülmüştür. Aslında yalnızca erkeklerde ahlaki ihlal öznesinin içgruptan olmasının zarar verme/bakım ahlaki temelinin ihlalinde, dışgruptan olduğu koşulla karşılaştırıldığında daha az ahlaki geri çekilmeyle sonuçlandığı saptanmıştır. Diğer taraftan, farklı ahlaki temellerin ihlalinde farklı düzeylerde ahlaki geri çekilme yaşandığı bulunmuştur. Bireysel değişkenlerle ilgili olarak, siyasal ideolojinin, sosyal baskınlık yöneliminin, sağ kanat yetkeciliğin, dini yönelimin ve ahlaki kimliğe verilen önemin, izleyicinin ahlaki geri çekilmesiyle ilişkili oldukları ve ahlaki temel farklılaştıkça, bireysel değişkenlerin de ahlaki geri çekilmedeki rolünün farklılaştığı gösterilmiştir. Ek olarak, farklılaşan ahlaki temel ihlalleri için hangi ahlaki duyguların izleyicinin

ahlaki geri çekilmesinde daha önemli olduğu bulunmuştur. Sonuçlar ilgili yazın çerçevesinde tartışılmıştır.

ABSTRACT

This study consists of four parts. First three parts showed that moral disengagement is executed not only by the moral transgressors, but also by audiences who are the witnesses of the transgression. Additionally, it is indicated that moral disengagement is a valid phenomenon for moral transgressions which are identified not only within harm/care moral foundation, but also within fairness/reciprocity, purity/sanctity, authority/respect and ingroup/loyalty. And in the last part, we tried to determine which contextual and personal variables are related to the moral disengagement of the audiences when the moral transgressor is a representation of a group (ingroup/outgroup). This was also our ultimate goal. So, we partly tested our hypothetical model, which was constructed in the Introduction part with the help of the relevant literature, and with using scales some of which were developed in this study. In conclusion, concerning with the contextual variables, it is seen that group of the moral transgressor (ingroup/outgroup) has a very little effect on the moral disengagement of the audiences. Actually only men were executed more moral disengagement in outgroup situations than they did in ingroup situations. On the other hand, it is found that levels of the moral disengagement of the audiences differentiate in different moral foundation situations. And, concerning with personal variables, it is shown that political ideology, social dominance orientation, right-wing authoritarianism, religious orientations and the self-importance of moral identity are in association with moral disengagement of the audiences, and these associations have different appearances in different moral foundation situations. Additionally, it is found that which moral emotions are most important in the moral disengagement

of the audiences for differentiating moral foundation situations. The results were discussed in terms of relevant literature.

KAYNAKLAR

- Adorno, T., Frenkel-Brunswik, Else, Levinson, D. J., ve Sanford, R. N.(1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper.
- Akrami, N., ve Ekehammar, B. (2006). Right-wing authoritarianism and social dominance orientation: Their roots in Big-Five Personality Factors and facets. *Journal of Individual Differences*, 27(3), 117-126. doi:10.1027/1614-0001.27.3.117
- Almeida, A., Correia, I., ve Marinho, S. (2010). Moral disengagement, normative beliefs of peer group, and attitudes regarding roles in bullying. *Journal of School Violence*, 9, 23-36. doi:10.1080/15388220903185639
- Allport, G. W. (1954). *The nature of 'prejudice*. Reading, Mass: Addison-Wesley.
- Altemeyer, R. A. (1996). *The authoritarian specter*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Altemeyer, B. (1998). The “other” authoritarian. *Advances in Experimental Social Psychology*, 30, 47-92.
- Aquino, K., Freeman, D., Reed II, A., Lim, V. K., ve Felps, W. (2009). Testing a social-cognitive model of moral behavior: the interactive influence of situations and moral identity centrality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(1), 123-141. Doi:10.1037/a0015406

- Aquino, K. F., ve Reed, A., II. (2002). The self-importance of moral identity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 1423-1440. doi:10.1037/00223514.83.6.1423
- Aquino, K., Reed, A. II, Stewart, M., ve Shapiro, D. (2005). Self-regulatory identity theory and reactions toward fairness enhancing organizational policies. S. W. Gilliland, D. D. Steiner, D. P. Skarlicki, ve K. Van den Bos (Eds.), *What motivates fairness in organizations? Research in social issues in management* içinde (ss. 129-148). Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Aquino, K., Reed, A., II, Thau, S., ve Freeman, D. (2007). A grotesque and dark beauty: How the self-importance of moral identity and mechanisms of moral disengagement influence cognitive and emotional reactions to war. *Journal of Experimental Psychology*, 43, 385-392. doi:10.1016/j.jesp.2006.05.013
- Arendt, H. (2009). *Kötülüğün sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te*. (Çev. Ö. Çelik). İstanbul: Metis.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1990a). Mechanisms of moral disengagement. W. Reich (Ed.), *Origins of terrorism: Psychologies, ideologies, theologies, states of mind* içinde (ss. 161-191). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bandura, A. (1990b). Selective activation and disengagement of moral control. *Journal of Social Issues*, 46(1), 27-46. doi:10.1111/j.1540-4560.1990.tb00270.x

- Bandura (1991). Social cognitive theory of moral thought and action. W. M. Kurtines ve J. L. Gewirtz (Eds.), *Handbook of moral behavior and development: Theory, research and applications* içinde (Vol. 1, ss. 71-129). Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1990.
- Bandura, A. (1996). Failures in self-regulation: Energy depletion or selective disengagement? *Psychological Inquiry*, 7(1), 20-24. doi:10.1207/s15327965pli0701_3
- Bandura, A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*. [Special Issue on Evil and Violence], 3(3), 193-209. doi:10.1207/s15327957pspr0303_3
- Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, 52, 1-26. doi:10.1146/annurev.psych.52.1.1
- Bandura, A. (2002). Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Moral Education*, 31(2), 101-119. doi:10.1080/0305724022014322
- Bandura, A. (2004). Selective exercise of moral agency. T.A. Thorkildsen ve H. J. Walberg (Ed.), *Nurturing Morality* içinde (ss. 37-57). Boston: Kluwer Academic.
- Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G. V., ve Pastorelli, C. (1996). Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(2), 364-374. doi:10.1037/0022-3514.71.2.364
- Bandura, A., Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Pastorelli, C., ve Regalia, C. (2001). Sociocognitive self-regulatory mechanisms governing

- transgressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(1), 125-135. doi:10.1037/0022-3514.80.1.125
- Bandura, A., Underwood, B., ve Fromson, M. E. (1975). Disinhibition of aggression through diffusion of responsibility and dehumanization of victims. *Journal of Research in Personality*, 9(4), 253-269. doi:10.1016/0092-6566(75)90001-X
- Bar-Tal, D. (1990). Causes and consequences of delegitimization: Models of conflict and ethnocentrism. *Journal of Social Issues*, 46(1), 65-81. doi:10.1111/j.1540-4560.1990.tb00272.x
- Barchia, K., ve Bussey, K. (2011). Individual and collective social cognitive influences on peer aggression: Exploring the contribution of aggression efficacy, moral disengagement, and collective efficacy. *Aggressive Behavior*, 37(2), 107-120. doi:10.1002/ab.20375
- Batson, C. D. (2011). *Altruism in humans*. New York: Oxford University Press.
- Batson, C. D., Schoenrade, P., ve Ventis, W. L. (1993). *Religion and the individual: A social-psychological perspective*. Oxford University Press.
- Batson, C.D., Thompson, E.R., Seufferling, G., Whitney, H., ve Strongman, J. (1999). Moral hypocrisy: Appearing moral to oneself without being so. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(3), 525-537. doi:10.1037/0022-3514.77.3.525
- Baughn, C. C., ve Yaprak, A. (1996). Economic nationalism: conceptual and empirical development. *Political Psychology*, 17(4), 759-778. doi:10.2307/3792137

- Bayraktar, F., Kındap, Y., Kumru, A., & Sayıl, M. (2010). Olumlu sosyal ve saldırgan davranışlar ölçeğinin ergen örnekleminde psikometrik açıdan incelenmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(26), 1-13.
- Begany, J. J., ve Milburn, M. A. (2002). Psychological predictors of sexual harassment: Authoritarianism, hostile sexism, and rape myths. *Psychology of Men & Masculinity*, 3(2), 119-126. doi:10.1037/1524-9220.3.2.119
- Bègue, L. (2001). Social judgment of abortion: A black-sheep effect in a Catholic sheepfold. *The Journal of Social Psychology*, 141(5), 640-649. doi:10.1080/00224540109600577
- Bem, D. J. (1967). Self-perception: An alternative interpretation of cognitive dissonance phenomena. *Psychological Review*, 74(3), 183-200. doi:10.1037/h0024835
- Berkowitz, M. W., Mueller, C. W., Schnell, S. V., ve Padberg, M. T. (1986). Moral reasoning and judgments of aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(4), 885-891. doi:10.1037/0022-3514.51.4.885
- Beu, D. S., ve Buckley, M. R. (2004). This is war: How the politically astute achieve crimes of obedience through the use of moral disengagement. *The Leadership Quarterly*, 15(4), 551-568. doi:10.1016/j.leaqua.2004.05.007
- Billig, M., ve Tajfel, H. (1973). Social categorization and similarity in intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 3(1), 27-52. doi:10.1002/ejsp.2420030103

- Blasi, A. (1993). The development of identity: Some implications for moral functioning. G. G. Naom ve T. E. Wren (Eds.), *The moral self* içinde (ss. 99-122). Cambridge, MA: MIT Press.
- Boardley, I. D., ve Kavussanu, M. (2010). Effects of goal orientation and perceived value of toughness on antisocial behavior in soccer: The mediating role of moral disengagement. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 32(2), 176-192.
- Bouchard Jr, T. J. (2009). Authoritarianism, religiousness, and conservatism: Is “obedience to authority” the explanation for their clustering, universality, and evolution. *The Biological Evolution of Religious Mind and Behavior*, 165-180.
- Brewer, M. B. (1979). In-group bias in the minimal intergroup situation: A cognitive-motivational analysis. *Psychological Bulletin*, 86(2), 307-324. doi:10.1037/0033-2909.86.2.307
- Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: Ingroup love and outgroup hate? *Journal of Social Issues*, 55(3), 429-444. doi:10.1111/0022-4537.00126
- Brown, J. D. (1998). *The Self*. Boston: McGrawHill.
- Brown, L. B. (1985). *Advances in the psychology of religion*. International Series in Experimental Social Psychology (Vol. 11). NY, US: Pergamon Press.
- Burt, M. R. (1980). Cultural myths and supports for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(2), 217-230. doi:10.1037/0022-3514.38.2.217
- Bushman, B. J., Ridge, R. D., Das, E., Key, C. W., ve Busath, G. L. (2007). When god sanctions killing effect of scriptural violence on aggression. *Psychological Science*, 18(3), 204-207. doi:10.1111/j.1467-9280.2007.01873.x

- Buss, A. H., ve Perry, M. (1992). The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 452-459. doi:10.1037/0022-3514.63.3.452
- Cairns, E., Kenworthy, J., Campbell, A., ve Hewstone, M. (2006). The role of in-group identification, religious group membership and intergroup conflict in moderating in-group and out-group affect. *British Journal of Social Psychology*, 45(4), 701-716. doi:10.1348/014466605X69850
- Caprara, G. V., Fida, R., Vecchione, M., Tramontano, C., ve Barbaranelli, C. (2009). Assessing civic moral disengagement: Dimensionality and construct validity. *Personality and Individual Differences*, 47(5), 504-509. doi:10.1016/j.paid.2009.04.027
- Carver, C. S., ve Scheier, M. F. (1981). *Attention and self-regulation*. New York: Springer-Verlag.
- Cialdini, R. B. (2001). *İnsanları etkileme yolları*. A. Dönmez (Çev.). Ankara: İmge.
- Claybourn, M. (2011). Relationships between moral disengagement, work characteristics and workplace harassment. *Journal of Business Ethics*, 100(2), 283-301. doi:10.1007/s10551-010-0680-1
- Costello, K., ve Hodson G. (2009). Exploring the roots of dehumanization: The role of animal-human similarity in promoting immigrant humanization. *Group Processes and Intergroup Relations*, 13(1), 3-22. doi:10.1177/1368430209347725
- Darley, J. M. (1992). Social organization for the production of evil. *Psychology Inquiry*, 3(2), 199-218. doi:10.1207/s15327965pli0302_28

- Darley, J. M., ve Latané, B. (1968). Bystander interventions in emergencies: Diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 8(4), 377-383. doi:10.1037/h0025589
- Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1), 113-126.
- Demirtaş Madran, H. A. (2012). Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 24(2), 1-6.
- DeSteno, D., Dasgupta, N., Bartlett, M. Y., ve Caidric, A. (2004). Prejudice from thin air the effect of emotion on automatic intergroup attitudes. *Psychological Science*, 15(5), 319-324. doi:10.1111/j.0956-7976.2004.00676.x
- Detert, J. R., Treviño, L. K., ve Sweitzer, V. L. (2008). Moral disengagement in ethical decision making: A study of antecedents and outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 93(2), 374-391. doi:10.1037/0021-9010.93.2.374
- Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R., ve Manstead, A. S. R. (2006). Antecedents and consequences of group-based guilt: The effects of ingroup identification. *Group Processes and Intergroup Relations*, 9(3), 325-338. doi:10.1177/1368430206064637
- Doris, J. M. (2010). *The moral psychology handbook*. Oxford: Oxford University Press.
- Doris, J., ve Stich, S. (2008). Moral Psychology: Empirical Approaches. Edward N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2008 Edition)* içinde. [<http://plato.stanford.edu/entries/moral-psych-emp/>].

- Doty, R. M., Peterson, B. E., ve Winter, D. G. (1991). Threat and authoritarianism in the United States, 1978-1987. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(4), 629-640. doi:10.1037/0022-3514.61.4.629
- Downing, L. L., ve Monaco, N. R. (1986). In-group/out-group bias as a function of differential contact and authoritarian personality. *The Journal of Social Psychology*, 126(4), 445-452. doi:10.1080/00224545.1986.9713611
- Duckitt, J. (2009). Authoritarianism and dogmatism. M. R. Leary ve R. H. Hoyle (Ed.), *Handbook of individual differences in social behavior* içinde (ss. 298-317). New York: Guilford Press.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*. (Çev. M. Özcan). İstanbul: Ayrıntı.
- Eisenberg, N. ve Fabes, R. (1998). Prosocial development. N. Eisenberg (Ed.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* içinde (ss. 701-778). New York: Wiley.
- Ekehammar, B., Akrami, N., Gylje, M., ve Zakrisson, I. (2004). What matters most to prejudice: Big five personality, social dominance orientation, or right-wing authoritarianism? *European Journal of Personality*, 18(6), 463-482. doi:10.1002/per.526
- Elo, S., ve Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107-115. doi:10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x
- Ergil, D. (2000). Suicide terrorism in Turkey. *Civil Wars*, 3(1), 37-54. doi:10.1080/13698240008402430
- Eysenck, H. J. (1999). *The psychology of politics*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.

- Feldman, F. (1978/2009). *Etik nedir?* F. B. Aydar (Çev.). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Fischer, A. H., ve Manstead, A. S. (2008). Social functions of emotion. M. Lewis, J. M. Haviland-Jones, ve L. F. Barrett (Eds.), *Handbook of emotions* içinde (ss. 456-468). New York NY: Guilford.
- Fiske, S. T. (2004). Intent and ordinary bias: Unintended thought and social motivation create casual prejudice. *Social Justice Research*, 17(2), 117-127. doi:10.1023/B:SORE.0000027405.94966.23
- Flanagan, O., ve Rorty, A. O. (1997). *Identity, character and morality: Essays in moral psychology*. Massachusetts: MIT Press.
- Flanagan, O., ve Williams, R. A. (2010). What does the modularity of morals have to do with ethics? Four moral sprouts plus or minus a few. *Topics in Cognitive Science*, 2(3), 430-453. doi:10.1111/j.1756-8765.2009.01076.x
- Frankena, W. K. (1973/2007). *Etik*. A. Aydın (Çev.). Ankara: İmge.
- Frijda, N. H. (2008). The psychologists' point of view. M. Lewis, J. M. Haviland-Jones, ve L. F. Barrett (Eds.), *Handbook of emotions* içinde (ss. 68-87). New York NY: Guilford.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Gilligan, C., ve Attanucci, J. (1988). Two moral orientations: Gender differences and similarities. *Merrill-Palmer Quarterly*, 34(3), 223-237.
- Ginges, J., Hansen, I., ve Norenzayan, A. (2009). Religion and support for suicide attacks. *Psychological Science*, 20(2), 224-230. doi:10.1111/j.1467-9280.2009.02270.x
- Göregenli, M. (2012). Ayrımcılığın meşrulaştırılması. K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (Der.), *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar içinde* (ss. 61-72). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Graham, J., Haidt, J., ve Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), 1029-1046. doi:10.1037/a0015141
- Greene, J. D. (2008). The secret joke of Kant's soul. W. Sinnott-Armstrong (Ed.), *Moral Psychology* (Vol. 3). Cambridge: MIT Press.
- Grussendorf, J., McAlister, A., Sandstrom, P., Udd, L., ve Morrison, T. C. (2002). Resisting moral disengagement in support for war: Use of the "Peace Test" scale among student groups in 21 nations. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 8(1), 73-84. doi:10.1207/S15327949PAC08017
- Güldü, Ö. (2011). Sağ kanat yetkecilik ölçeği: uyarlama çalışması. *Ankyra: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 27-51. doi:10.1501/sbeder_0000000033
- Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgement. *Psychological Review*, 108(4), 814-834. doi:10.1037/0033-295X.108.4.814

- Haidt, J. (2003). The emotional dog does learn new tricks: A reply to Pizarro and Bloom (2003). *Psychological Review*, 110(1), 197-198. doi:10.1037/0033-295X.110.1.197
- Haidt, J. (2007). The new synthesis in moral psychology. *Science*, 316(5827), 998-1002. doi:10.1126/science.1137651
- Haidt, J., ve Graham, J. (2007). When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. *Social Justice Research*, 20, 98-116. doi:10.1007/s11211-007-0034-z
- Haidt, J., ve Graham, J. (2009). Planet of the durkheimians, where community, authority, and sacredness are foundations of morality. J. Jost, A. C. Kay, ve H. Thorisdottir (Eds.), *Social and psychological bases of ideology and system justification* içinde (ss. 371-401). New York: Oxford.
- Haidt, J., Graham, J., ve Joseph, C. (2009). Above and below left–right: Ideological narratives and moral foundations. *Psychological Inquiry*, 20(2-3), 110-119. doi:10.1080/10478400903028573
- Haidt, J., ve Hersh, M. (2001). Sexual morality: The cultures and emotions of conservatives and liberals. *Journal of Applied Social Psychology*, 31, 191-221. doi:10.1111/j.1559-1816.2001.tb02489.x
- Haidt, J., ve Joseph, C. (2004). Intuitive ethics: How innately prepared intuitions generate culturally variable virtues. *Daedalus: Special Issue on Human Nature*, 133(4), 55-66. doi:10.1162/0011526042365555

- Haidt, J., ve Joseph, C. (2011). How moral foundations theory succeeded in building on sand: A response to Suhler and Churchland. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 23(9), 2117-2122. doi:10.1162/jocn.2011.21638
- Haidt ve Kesebir (2010). Morality. S. T. Fiske, D. T. Gilbert ve G. Lindzey (Eds.), *Handbook of social psychology*. (5th ed., ss. 797-832), Hoboken, NJ: Wiley.
- Hale, W., ve Özbudun, E. (2009). *Islamism, democracy and liberalism in Turkey: The case of the AKP*. New York, NY: Routledge.
- Haney, C., Banks, W. C., ve Zimbardo, P. G. (1973). Interpersonal dynamics in a simulated prison. *International Journal of Criminology and Penology*, 1, 69-97.
- Hart, D., Atkins, R., ve Ford, D. (1998). Urban America as a context for the development of moral identity in adolescence. *Journal of Social Issues*, 54(3), 513-530. doi:10.1111/j.1540-4560.1998.tb01233.x
- Harvey, O. J., White, B. J., Hood, W. R., ve Sherif, C. W. (1961). *Intergroup conflict and cooperation: The Robbers Cave experiment* (Vol. 10). Norman, OK: University Book Exchange.
- Haslam, N. (2006). Dehumanization: An integrative review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 252-264. doi:10.1207/s15327957pspr1003_4
- Hasta, D. (2011). Sağ Kanat Yetkecilik. *Siyaset Psikolojisi: Seçme konular*. D. Hasta (Ed.) içinde. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.
- Hauser, M., Cushman, F., Young, L., Kang-Xing Jin, R., ve Mikhail, J. (2007). A dissociation between moral judgments and justifications. *Mind & Language*, 22(1), 1-21. doi:10.1111/j.1468-0017.2006.00297.x

- Heaven, P. C., ve Quintin, D. S. (2003). Personality factors predict racial prejudice. *Personality and Individual Differences*, 34(4), 625-634. doi:10.1016/S0191-8869(02)00046-6
- Hinrichs, K. T., Wang, L., Hinrichs, A. T., ve Romero, E. J. (2012). Moral disengagement through displacement of responsibility: The role of leadership beliefs. *Journal of Applied Social Psychology*, 42(1), 62-80. doi:10.1111/j.1559-1816.2011.00869.x
- Hodson, G., ve Costello, K. (2007). Interpersonal disgust, ideological orientations, and dehumanization as predictors of intergroup attitudes. *Psychological Science*, 18(8), 691-698. doi:10.1111/j.1467-9280.2007.01962.x
- Hoffman, M. L. (1970). Moral development. P. Mussen (Ed.), *Carmichael's manual of child psychology, Vol: 2 içinde* (3d ed., ss. 261-359). New York NY: Wiley.
- Hofstede, G. (1984). Cultural dimensions in management and planning. *Asia Pacific Journal of Management*, 1(2), 81-99. doi:10.1007/BF01733682
- Hogg, M. A. (2006). Social identity theory. P. J. Burke (Ed.), *Contemporary social psychological theories içinde* (ss. 111-136). California: Stanford University Press.
- Hogg, M. A., ve Vaughan, G. M. (2007). *Sosyal psikoloji*. İ. Yıldız ve A. Gelmez (Çev.). Ankara: Ütopya.
- Hogg, M. A., ve Abrams, D. (1988). *Social identifications*. New York: Routledge, Chapman, and Hall.

- Huang, L-L., ve Liu, J. H. (2005). Personality and social structural implications of the situational priming of social dominance orientation. *Personality and Individual Differences*, 38(2), 267-276. doi:10.1016/j.paid.2004.04.006
- Hymel, S., Rocke-Henderson, N., ve Bonnano, R. A. (2005). Moral disengagement: A framework for understanding bullying among adolescents. *Journal of Social Sciences*, 8, 1-11.
- Hymel S., Schonert-Reichl, K. A., Bonanno, R. A., Vaillancourt, T., ve Henderson, N. R. (2010). Bullying and morality: Understanding how good kids can behave badly. Jimerson, S. R., Swearer, S. M., ve Espelage, D. L. (Eds.). *Handbook of bullying in schools: An international perspective* içinde (101-118). New York: Routledge.
- Jackson, L. E., ve Gaertner, L. (2010). Mechanisms of moral disengagement and their differential use by right-wing authoritarianism and social dominance orientation in support of war. *Aggressive Behavior*, 36(4), 238-250. doi:10.1002/ab.20344
- Jiang, J., Kou, Y., Wang, F., Wu, Y., Li, Y., Li, Y., Yang, Y., ve ark. (2011). Emotional reactions to scandals: When does moral character make a difference? *Asian Journal of Social Psychology*, 14(3), 207-216. doi:10.1111/j.1467-839X.2011.01344.x
- Johnson, R. D., ve Downing, L. L. (1979). Deindividuation and valence of cues: effects on prosocial and antisocial behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(9), 1532-1538. doi:10.1037/0022-3514.37.9.1532

- Johnson, M. K., Rowatt, W. C., ve LaBouff, J. (2010). Priming Christian religious concepts increases racial prejudice. *Social Psychological and Personality Science*, 1(2), 119-126. doi:10.1177/1948550609357246
- Jost, J. T., ve Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33(1), 1-27. doi:10.1111/j.2044-8309.1994.tb01008.x
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., ve Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological bulletin*, 129(3), 339-375. doi:10.1037/0033-2909.129.3.339
- Kelly, R. J. (1998). Moral disengagement and the role of ideology in the displacement and diffusion of responsibility among terrorists. J. Kamerman (Ed.). *Negotiating responsibility in the criminal justice system* içinde (ss. 113-134). USA: Illinois.
- Karaçanta, H. (2002). Üniversite öğrencilerinin sosyal baskınlık yönelimi ve başka bazı değişkenler açısından karşılaştırılması. *Yayınlanmamış doktora tezi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karoly, P. (1993). Mechanisms of self-regulation: A systems view (s. 25). *Annual Review of Psychology*, 44(1), 23-52. doi:10.1146/annurev.ps.44.020193.000323
- Kenny, D. A. (2014). Multiple regression. <http://davidakenny.net/cm/mr.htm> adresinden 22.06.2014 tarihinde edinilmiştir.
- Kilner, P. (2010). A moral justification for killing in war. *Army Magazine*, 55-60.
- Klocke, U., ve Dannenberg, E. (2011, July 16th). *Is the black sheep effect*

stronger for women? - Effects of identification, identity threat, and gender stereotypes. Paper presented at the 16th EASP General Meeting, Stockholm.

Kohlberg, L. (1969). Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization. D. Goslin (Ed.), *Handbook of socialization, theory and research* içinde (ss. 347-480). Chicago: Rand-McNally.

Kumru, A., Carlo, G., ve Edwards, C. P. (2004). Olumlu sosyal davranışların ilişkisel, kültürel, bilişsel ve duyuşsal bazı değişkenlerle ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 19, 109-125.

Landis, J. R., ve Koch, G. G. (1977). The measurement of observer agreement for categorical data. *Biometrics* 33, 159-174. doi:10.2307/2529310

LaPiere, R. T. (1936). Type-rationalizations of group antipathy. *Social Forces*, 15(2), 232-254. doi:10.2307/2570963

Latané, B., ve Darley, J.M. (1970). *The unresponsive bystander: Why doesn't he help?* New York: Appleton-Century.

Lavine, H., Burgess, D., Snyder, M., Transue, J., Sullivan, J. L., Haney, B., ve Wagner, S. H. (1999). Threat, authoritarianism, and voting: An investigation of personality and persuasion. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 337-347. doi:10.1177/0146167299025003006

LaViolerte, F ve Silverr, K. H. (1951). A theory of stereotypes. *Social Forces*, 29, 257-262.

Leach, C. W., Ellemers, N., ve Barreto, M. (2007). Group virtue: The importance of morality (vs. competence and sociability) in the positive evaluation of in-

- groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(2), 234-249.
doi:10.1037/0022-3514.93.2.234
- Leech, N. L., Barrett, K. C., ve Morgan Jr, G. A. (2005). *SPSS for intermediate statistics: Use and interpretation*. New Jersey: Psychology Press.
- Leidner, B., Castano, E., Zaiser, E., ve Giner-Sorolla, R. (2010). Ingroup glorification, moral disengagement, and justice in the context of collective violence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(8), 1115-1129.
doi:10.1177/0146167210376391
- Lewis, M. (2008). Self-conscious emotions: Embarrassment, pride, shame and guilt. M. Lewis ve J. Haviland (Eds.), *Handbook of emotions* içinde (ss. 757-776). New York, NY: Guilford Press.
- Litz, B. T., Stein, N., Delaney, E., Lebowitz, L., Nash, W. P., Silva, C., ve Maguen, S. (2009). Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review*, 29(8), 695-706.
doi:10.1016/j.cpr.2009.07.003
- MacMillan, K., ve Edwards, D. (1999). Who killed the Princess? Description and blame in the British press. *Discourse Studies*, 1(2), 151-174.
doi:10.1177/1461445699001002002
- Marques, J. M., Yzerbyt, V. Y., ve Leyens, J. P. (1988). The “black sheep effect”: Extremity of judgments towards ingroup members as a function of group identification. *European Journal of Social Psychology*, 18(1), 1-16.
doi: 10.1002/ejsp.2420180102

- Maslach, C., ve Jackson, S. E. (1982). A social psychological analysis. G. S. Sanders ve J. Suls (Eds.), *Social psychology of health and illness* içinde (ss. 227-251). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Association.
- Maslach, C., ve Pines, A. (1977). The burn-out syndrome in the day care setting. *Child Care Quarterly*, 6, 100-113. doi:10.1007/BF01554696
- McAdams, D. P., Albaugh, M., Farber, E., Daniels, J., Logan, R. L., ve Olson, B. (2008). Family metaphors and moral intuitions: how conservatives and liberals narrate their lives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(4), 978-990. doi:10.1037/a0012650
- McAlister, A. L. (2001). Moral disengagement: Measurement and modification. *Journal of Peace Research*, 38(1), 87-99. doi:10.1177/0022343301038001005
- McAlister, A. J., Bandura, A., ve Owen, S. V. (2006). Mechanisms of moral disengagement in support of military force: The impact of Sept. 11. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 25, 141-166. doi:10.1521/jscp.2006.25.2.141
- Milfont, T. L., ve Duckitt, J. (2004). The structure of environmental attitudes: A first- and second-order confirmatory factor analysis. *Journal of Environmental Psychology*, 24(3), 289-303. doi:10.1016/j.jenvp.2004.09.001
- Milgram, S. (1974). *Obedience to authority: An experimental view*. New York: Harper & Row.
- Mitchell, M., ve Sidanius, J. (1995). Social hierarchy and the death penalty: A social dominance perspective. *Political Psychology*, 16(3), 591-619. doi:10.2307/3792228

- Moll, J., de Oliveira-Souza, R., Bramati, I., ve Grafman, J. (2002). Functional networks in emotional moral and nonmoral social judgments. *Neuroimage*, *16*, 696-703. doi:10.1006/nimg.2002.1118
- Moll, J., de Oliveira-Souza, R., ve Eslinger, P. J. (2003). Morals and the human brain: A working model. *NeuroReport: For Rapid Communication of Neuroscience Research*, *14*(3), 299-305. doi:10.1097/00001756-200303030-00001
- Moore, C. (2008). Moral disengagement in processes of organizational corruption. *Journal of Business Ethics*, *80*(1), 129-139. doi:10.1007/s10551-007-9447-8
- Mullen, B. (1986). Atrocity as a function of lynch mob composition: A self-attention perspective. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *12*(2), 187-197. doi:10.1177/0146167286122005
- Mynatt, C., ve Sherman, S. J. (1975). Responsibility attribution in groups and individuals: A direct test of the diffusion of responsibility hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, *32*(6), 1111-1118. doi:10.1037/0022-3514.32.6.1111
- Narvaez, D., ve Lapsley, D. K. (2009). *Personality, identity and, character: Explorations on moral psychology*. New York: Cambridge University Press.
- Nucci, L. (2001). *Education in the moral domain*. New York: Cambridge University Press.
- Nunner-Winkler, G., ve Edelstein, W. (2005). Introduction. W. Edelstein ve G. Nunner-Winkler (Eds.), *Advances in Psychology 137: Morality in context* (s. 1). Oxford: Elsevier.

- Onay, A. (2002). Dini yönelim ölçeği. *İslamiyat Dergisi*, 5(4),181-192.
- Opatow, S. (1990). Moral exclusion and injustice: An Introduction. *Journal of Social Issues*, 46(1), 1-20. doi:10.1111/j.1540-4560.1990.tb00268.x
- Osofsky, M. J., Bandura, A., ve Zimbardo, P. G. (2005). The role of moral disengagement in the execution process. *Law and Human Behavior*, 29(4), 371-393.
- doi: 10.1007/s10979-005-4930-1Paciello, M., Fida, R., Tramontano, C., Lupinetti, C., ve Caprara, G. V. (2008). Stability and change in moral disengagement and its impact on aggression and violence in late adolescence. *Child Development*, 79(5), 1288-1309. doi:10.1111/j.1467-8624.2008.01189.x
- Passini, S. (2008). Exploring the multidimensional facets of authoritarianism: Authoritarian aggression and social dominance orientation. *Swiss Journal of Psychology* 67(1), 51-60. doi:10.1024/1421-0185.67.1.51
- Pelton, J., Gound, M., Forehand, R., ve Brody, G. (2004). The moral disengagement scale: Extension with an American minority sample. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 26(1), 31-39. doi:10.1023/B:JOBA.0000007454.34707.a5
- Peterson, B. E., Doty, R. M., ve Winter, D. G. (1993). Authoritarianism and attitudes toward contemporary social issues. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19(2), 174-184. doi:10.1177/0146167293192006
- Pettigrew, T. F. (1979). The ultimate attribution error: Extending Allport's cognitive analysis of prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 5(4), 461-476. doi:10.1177/014616727900500407

- Piaget, J. (1965). *The moral judgment of the child*. (Çev. M. Gabain). London: Routledge & Kegan.Pichon, I., Boccato, G., ve Saroglou, V. (2007). Nonconscious influences of religion on prosociality: A priming study. *European Journal of Social Psychology*, 37(5), 1032-1045. doi:10.1002/ejsp.416
- Pizarro, D., Inbar, Y., ve Helion, C. (2011). On disgust and moral judgment. *Emotion Review*, 3(3), 267-268. doi:10.1177/1754073911402394
- Pizarro, D.A., ve Tannenbaum, D. (2011). Bringing character back: How the motivation to evaluate character influences judgments of moral blame. M. Mikulincer ve P. R. Shaver (Eds.), *The social psychology of morality: Exploring the causes of good and evil* içinde (ss. 91-108). Washington, DC: APA Press.
- Pratto, F. (1999). The puzzle of continuing group inequality: Piecing together psychological, social, and cultural forces in social dominance theory. *Advances in experimental social psychology*, 31, 191-263. doi:10.1016/S0065-2601(08)60274-9
- Pratto, F., ve Shih, M. (2000). Social dominance orientation and group context in implicit group prejudice. *Psychological Science*, 11(6), 515-518. doi:10.1111/1467-9280.00299
- Pratto, F., Sidanius, J., ve Levin, S. (2006). Social dominance theory and the dynamics of intergroup relations: Taking stock and looking forward. *European Review of Social Psychology*, 17(1), 271-320. doi:10.1080/10463280601055772

- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., ve Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4), 741-763. doi:10.1037/0022-3514.67.4.741
- Pratto, F., Stallworth, L. M., ve Conway-Lanz, S. (1998). Social dominance orientation and ideological legitimization of social policy. *Journal of Applied Social Psychology*, 28(20), 1853-1875. doi:10.1111/j.1559-1816.1998.tb01349.x
- Pratto, F., Stallworth, L. M., ve Sidanius, J. (1997). The gender gap: Differences in political attitudes and social dominance orientation. *British Journal of Social Psychology*, 36(1), 49-68. doi:10.1111/j.2044-8309.1997.tb01118.x
- Pratto, F., Tatar, D. G., ve Conway-Lanz, S. (1999). Who gets what and why: Determinants of social allocations. *Political Psychology*, 20(1), 127-150. doi:10.1111/0162-895X.00139
- Prinz, J. (2008). Is morality innate? W. Sinnott-Armstrong (Ed.), *Moral psychology, Volume 1: The evolution of morality: Adaptations and innateness* içinde (ss. 367-406). Cambridge, MA: MIT Press.
- Prinz, J. J., ve Nichols, S. (2010). Moral emotions. J. M. Doris ve The Moral Psychology Research Group (Eds.), *The moral psychology handbook* içinde (ss. 111-146). Oxford, England: Oxford University Press.
- Reed, A., II, & Aquino, K. (2003). Moral identity and the expanding circle of moral regard toward out-groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(6), 1270-1286. doi:10.1037/0022-3514.84.6.1270

- Rehm, J., Steinleitner, M., ve Lilli, W. (1987). Wearing uniforms and aggression—A field experiment. *European Journal of Social Psychology*, 17(3), 357-360. doi:10.1002/ejsp.2420170310
- Rest, J. R. (1986). *Moral development: Advances in research and theory*. New York: Praeger Publishers.
- Roccas, S., Klar, Y., ve Liviatan, I. (2006). The paradox of group-based guilt: modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the in-group's moral violations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(4), 698-711. doi: 10.1037/0022-3514.91.4.698
- Rogers, M. K. (2001). *A social learning theory and moral disengagement analysis of criminal computer behavior: An exploratory study*. Doctoral dissertation, University of Manitoba, Canada. Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free press.
- Royzman, E., ve Kurzban, R. (2011). Minding the metaphor: The elusive character of moral disgust. *Emotion Review*, 3(3), 269-271. doi:10.1177/1754073911402371
- Rozin, P., Haidt, J., ve McCauley, C. R. (2008). Disgust. M. Lewis ve J. Haviland (Eds.), *Handbook of emotions* içinde (ss. 757-776). New York, NY: Guilford Press.
- Rozin, P., Lowery, L., Imada, S. ve Haidt, J. (1999). The CAD triad hypothesis: A mapping between three moral emotions (contempt, anger, disgust) and three moral codes (community, autonomy, divinity). *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(4), 574-586. doi:10.1037/0022-3514.76.4.574

- Saroglou, V. (2013). Religion, spirituality, and altruism. *The APA Handbook of Psychology, Religion and Spirituality, 1*, 1-19.
- Sartre, J. P. (2005). *Altona mahpuslari*. İstanbul: İthaki.
- Schlenker, B. R. (2008). Integrity and character: Implications of principled and expedient ethical ideologies. *Journal of Social and Clinical Psychology, 27*(10), 1078-1125. doi:10.1521/jscp.2008.27.10.1078
- Schlenker, B. R., Chambers, J. R., ve Le, B. M. (2012). Conservatives are happier than liberals, but why? Political ideology, personality, and life satisfaction. *Journal of Research in Personality, 46*(2), 127-146. doi:10.1016/j.jrp.2011.12.009
- Schmidt, M. F., Rakoczy, H., ve Tomasello, M. (2012). Young children enforce social norms selectively depending on the violator's group affiliation. *Cognition, 124*(3), 325-333. doi:10.1016/j.cognition.2012.06.004
- Schnall, S., J. Haidt, G. L. Clore, ve A. H. Jordan (2008). Disgust as Embodied Moral Judgment. *Personality and Social Psychology Bulletin, 34*(8), 1096-1109. doi:10.1177/0146167208317771
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* içinde (Vol. 25, ss. 1- 65). New York: Academic Press.
- Sedikides, C., ve Brewer, M. B. (Eds.). (2001). *Individual self, relational self, collective self*. Philadelphia: Psychology Press.
- Sherif, M. ve Sherif, C. W. (1948/1996). *Sosyal psikolojiye giriş*. M. Atakay ve A. Yavuz (Çev.), İstanbul: Sosyal Yayınlar.

- Sherman, G. D., ve Haidt, J. (2011). Cuteness and disgust: the humanizing and dehumanizing effects of emotion. *Emotion Review*, 3(3), 245-251. doi:10.1177/1754073911402396
- Shweder, R. A., Haidt, J., Horton, R., ve Joseph, C. (2008). The cultural psychology of the emotions: Ancient and renewed. M. Lewis, J. M. Haviland-Jones, ve L. F. Barrett (Eds.), *Handbook of emotions* (3rd ed., ss. 409-427). New York, NY: Guilford Press.
- Shweder, R. A., Much, N. C., Mahapatra, M., ve Park, L. (1997). The "Big Three" of morality (autonomy, community, divinity) and the "Big Three" explanations of suffering. A. Brandt ve P. Rozin (Eds.), *Morality and health* içinde (ss. 119-169). New York: Routledge.
- Sidanius, J., Levin, S., Liu, J., ve Pratto, F. (2000). Social dominance orientation, anti-egalitarianism and the political psychology of gender: An extension and cross-cultural replication. *European Journal of Social Psychology*, 30(1), 41-67. doi:10.1002/(SICI)1099-0992(200001
- Sidanius, J., ve Liu, J. H. (1992). The Gulf War and the Rodney King beating: Implications of the general conservatism and social dominance perspectives. *The Journal of Social Psychology*, 132(6), 685-700. doi:10.1080/00224545.1992.9712099
- Sidanius, J., ve Pratto, F. (1999). *Social dominance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sidanius, J., Pratto, F., ve Mitchell, M. (2001). In-group identification, social dominance orientation, and differential intergroup social allocation. *The*

Journal of Social Psychology, 134(2), 151-167.
doi:10.1080/00224545.1994.9711378

Sidanius, J., Pratto, F., van Laar, C., ve Levin S. (2004). Social dominance theory: Its agenda and method. *Political Psychology*, 25(6), 845-880. doi:10.1111/j.1467-9221.2004.00401.x

Smith, E. R., ve Henry, S. (1996). An in-group becomes part of the self: Response time evidence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(6), 635-642. doi:10.1177/0146167296226008

Smith, E. R., ve Mackie, D. M. (2008). Intergroup emotions. M. Lewis, J. M. Haviland-Jones ve L. F. Barrett (Eds.), *Handbook of emotions* içinde (ss. 428-439). New York: The Guilford Press.

Smith, E. R., Seger, C., ve Mackie, D. M. (2007). Can emotions be truly group level? Evidence regarding four conceptual criteria. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(3), 431-446. doi:10.1037/0022-3514.93.3.431

Solomon, R. C. (2008). The philosophy of emotions. M. Lewis, J. M. Haviland-Jones, ve L. F. Barrett (Eds.), *Handbook of emotions* içinde (ss. 3-16). New York NY: Guilford.

Son Hing, L. S., Bobocel, D. R., Zanna, M. P., & McBride, M. V. (2007). Authoritarian dynamics and unethical decision making: high social dominance orientation leaders and high right-wing authoritarianism followers. *Journal of personality and social psychology*, 92(1), 67.

- Staub, E. (1990). Moral exclusion, personal goal theory, and extreme destructiveness. *Journal of Social Issues*, 46(1), 47-64. doi:10.1111/j.1540-4560.1990.tb00271.x
- Staub, E. (1999). The roots of evil: Social conditions, culture, personality, and basic human needs. *Personality and Social Psychology Review*, 3(3), 179-192. doi:10.1207/s15327957pspr0303_2
- Stams, G. J., Brugman, D., Deković, M., van Rosmalen, L., van der Laan, P., ve Gibbs, J. C. (2006). The moral judgment of juvenile delinquents: A meta-analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 34(5), 692-708. doi:10.1007/s10802-006-9056-5
- Struch, N., ve Schwartz, S. H. (1989). Intergroup aggression: Its predictors and distinctness from in-group bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(3), 364–373. doi:10.1037/0022-3514.56.3.364
- Suhler, C. L., ve Churchland, P. (2011). Can innate, modular “foundations” explain morality? Challenges for Haidt's moral foundations theory. *Journal of cognitive neuroscience*, 23(9), 2103-2116. doi:10.1162/jocn.2011.21637
- Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2012). *Using multivariate statistics: International edition*. USA: Pearson.
- Tajfel, H. (Ed.) (1978). *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. *European Monographs in Social Psychology*: Vol. 14. London: Academic Press.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Tajfel, H., Billig, M., Bundy, R., ve Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology*, 1, 149-178. doi:10.1002/ejsp.2420010202
- Tajfel, H., ve Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. S. Worchel ve W. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* içinde (ss. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Tangney, J. P., ve Fischer, K. W. (Eds.). (1995). *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment, and pride*. New York: Guilford Press.
- Tangney, J. P., Stuewig, J. ve Mashek, D. J. (2007). Moral emotions and moral behavior. *Annual Review of Psychology*, 58, 345-372. doi:10.1146/annurev.psych.56.091103.070145
- Turiel, E. (1983). *The development of social knowledge: Morality and convention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turiel, E. (2002). *The culture of morality: Social development, context, and conflict*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Van Pachterbeke, M., Freyer, C., ve Saroglou, V. (2011). When authoritarianism meets religion: Sacrificing others in the name of abstract deontology. *European Journal of Social Psychology*, 41(7), 898-903. doi:10.1002/ejsp.834
- Verkuyten, M., ve Hagoort, L. (1998). Prejudice and self-categorization: The variable role of authoritarianism and in-group stereotypes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(1), 99-110. doi:10.1177/0146167298241008

- Vitell, S. J., Keith, M., ve Mathur, M. (2011). Antecedents to the justification of norm violating behavior among business practitioners. *Journal of Business ethics*, 101(1), 163-173. doi:10.1007/s10551-010-0717-5
- Walker, L. J. (1989). A longitudinal study of moral reasoning. *Child Development*, 60(1), 157-166. doi:10.2307/1131081
- Wheatley, T. ve J. Haidt (2005). Hypnotic disgust makes moral judgments more severe. *Psychological Science*, 16(10), 780-784. doi:10.1111/j.1467-9280.2005.01614.x
- Whitley Jr, B. E. (1999). Right-wing authoritarianism, social dominance orientation, and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(1), 126-134. doi:10.1037/0022-3514.77.1.126
- Wood, J., Moir, A., ve James, M. (2009). Prisoners' gang-related activity: The importance of bullying and moral disengagement. *Psychology, Crime & Law*, 15(6), 569-581. doi:10.1080/10683160802427786
- Yzerbyt, V. Y., Dumont, M., Wigboldus, D., ve Gordijn, E. (2003). I feel for us: The impact of categorization and identification on emotions and action tendencies. *British Journal of Social Psychology*, 42, 533-549. doi:10.1348/014466603322595266
- Zimbardo, P. G. (1970). The human choice: Individuation, reason, and order versus deindividuation, impulse and chaos. W. J. Arnold ve D. Levine (Eds.), *Nebraska Symposium on Motivation 1969* içinde (ss. 237-307). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.

Zimbardo, P. G., Haney, C., Banks, W. C. ve Jaffe, D. (1982). The psychology of imprisonment. J. C. Brigham ve L. Wrightsman (Eds.), *Contemporary issues in social psychology* içinde (4th ed., ss. 230-235). Monterey, CA: Brooks/Cole.

Zimbardo, P. G. (2004). A situationist perspective on the psychology of evil: Understanding how good people are transformed into perpetrators. A. G. Miller (Ed.), *The social psychology of good and evil: Understanding our capacity for kindness and cruelty* içinde (ss. 21-50). New York: Guilford.

EKLER

Ek 1. İkinci Çalışmada Kullanılan Açık Uçlu Sorular

Adalet/Karşılıklılık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme

- a. Bu kararı nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce haklı gerekçeleri var mıdır?
- b. Bu kararın sorumlusu kimdir/kimlerdir?
- c. Bu kararın ne gibi zararlı ya da yararlı sonuçları olabilir?
- d. İşten çıkarılan işçilerin bu kararda nasıl bir rolü olmuş olabilir?

Zarar verme/Bakım İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme

- a. Bakanın bu açıklamasını nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce haklı gerekçeleri var mıdır?
- b. Bu türden bir talimatın verilmesinin sorumlusu/sorumluları kimlerdir?
- c. Bu talimatın ne gibi zararlı ya da yararlı sonuçları olabilir?
- d. İşkence yapılma olasılığı olan insanların bu talimatta nasıl bir rolü olmuş olabilir?

Saflık/Kutsallık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme

- a. Askerlerin bu davranışlarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce haklı gerekçeleri var mıdır?
- b. Bu davranışlarından askerler mi sorumludur?
- c. Bu davranışlarının ne gibi zararlı ya da yararlı sonuçları olabilir?
- d. Habere konu olan ölü insanların, askerlerin bu davranışlarında nasıl bir rolü olmuş olabilir?

Otorite/Saygı İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme

- a. Polis memurunun bu davranışını nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce haklı gerekçeleri var mıdır?
- b. Bu davranışından memur mu sorumludur?
- c. Bu davranışının ne gibi zararlı ya da yararlı sonuçları olabilir?
- d. Habere konu olan göstericinin, memurun bu davranışında nasıl bir rolü olmuş olabilir?

İçgrup/Sadakat İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme

- a. Örgütlere bu türden bir sızma sonucu bayrak yakma ve polisle çatışmayı nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce haklı gerekçeleri var mıdır?
- b. Bu türden bir sızma sonucu işlenen suçların sorumlusu kimdir/kimlerdir?
- c. Bu davranışlarının ne gibi zararlı ya da yararlı sonuçları olabilir?
- d. Bu türden bir durumda işlenen suç sonucunda zarar gören insanların suçun işlenmesinde nasıl bir rolü olmuş olabilir?

Ek 2. Ahlaki Geri Çekilme Ölçümlerinin Yönergesi (İçgrup)

Aşağıda Türkiye'de⁶⁴ yaklaşık 25 yıl önce yayınlanmış bazı haberlere benzer senaryolar aktarılmaktadır.

Lütfen aşağıdaki senaryoları ve senaryolarla ilgili yorumlardan her birini dikkatle okuduktan sonra, okuduğunuz yoruma ne kadar katıldığınızı, maddeler halindeki yorumların yanlarında yer alan seçeneklerden birini daire içine alarak belirtiniz.

Lütfen **her bir yorumu ilgili haberin içeriğiyle ilişkilendirerek düşününüz** ve her yorum için yalnızca bir seçenek işaretleyiniz. Seçeneklerde doğru ya da yanlış yanıt yoktur. Yanıtlarınız yalnızca bu araştırma için kullanılacaktır ve kimliğiniz araştırmacı da dâhil kimse tarafından bilinmeyecektir. Araştırmaya katılım gönüllülüğe dayanmaktadır. Uygulamaya katıldığınız ve soruları samimi bir şekilde yanıtladığınız için **teşekkür ederim.**

1	2	3	4	5	6
Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Biraz katılmıyorum	Biraz katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum

⁶⁴ Dışgrup koşulunda yönergedeki tek fark, Türkiye yerine Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ifadesinin kullanılmasıdır.

Ek 3. Adalet/Karşılıklılık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme (İçgrup)⁶⁵

30 yıldır üretimini sürdüren bobin fabrikasının kapatılması önerisini onaylayan Çalışma Bakanı Recep Durmuş, “Bildirdiğiniz üzere ülkemiz bir ekonomik krizin eşiğindedir. Bazı önlemler almamız gerekiyor” diye konuştu. Dün sabah saatlerinde kilit vurulan fabrikada işten çıkarılan 583 işçiye tazminat verilmediği öğrenildi. İşine son verilenlerin düzenlediği oturma eyleminde, eski personellerden Hikmet Kalkan “Üç çocuğum var. Üçü de okuyor. 20 yıldır devlet için çalışıyorum ve bir tazminat bile vermeden, bir açıklama dahi yapmadan bizi işten çıkarıyorlar. Kışın ortasında ne yaparız dediğimde, ne yaparsanız yapın bizi ilgilendirmez diyorlar. Ne yapacağız bilmiyoruz” diye konuştu.

1	2	3	4	5	6
Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Biraz katılmıyorum	Biraz katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum

Aşağıdaki yorumlara ne kadar katıldığınızı yanlarında yer alan seçeneklerden birini daire içine alarak belirtiniz.

1. Türkiye'nin krizden çıkmasına yardımcı olsun ya da olmasın, işçilerin bu şekilde işten çıkarılması kabul edilemez.	1	2	3	4	5	6
2. Bu durum açıkça “haksızlık” olarak nitelendirilebilir.	1	2	3	4	5	6
3. Başlangıçta işçilerin zararına gibi görünse de sonrasında ülke ekonomisine katkı sağlayarak işçilerin de yararına olacak bir karardır.	1	2	3	4	5	6
4. Tazminat bedelinin bakanlığın bütçesini zorlaması, işten habersiz ve tazminatsız çıkarılmalarının gerekçesi olamaz.	1	2	3	4	5	6
5. İşten habersiz ve tazminatsız çıkarmanın doğurabileceği olumsuz sonuçların başlıca sorumlusu Bakandır.	1	2	3	4	5	6
6. Bu kararın doğuracağı olumsuz sonuçların sorumlusu, kararı ister başkalarıyla isterse tek başına almış olsun, Bakanın kendisidir.	1	2	3	4	5	6
7. Her ne emir almış olursa olsun, böyle bir karardan Bakanın kendisi sorumludur.	1	2	3	4	5	6
8. İşçiler işlerini doğru dürüst yapsalardı, bu sonuçlarla yüzleşmek zorunda kalmayabilirdi.	1	2	3	4	5	6
9. İşçiler, işlerini aksattıklarından ya da teknolojiye ayak uyduramadıklarından bu kararın alınmasında pay sahibi olmuş olabilirler.	1	2	3	4	5	6
10. Bakanın bu ani işten çıkarma ve tazminat vermeme kararında, büyük olasılıkla işçilerin arasındaki birkaç provokatörün rolü olmuştur.	1	2	3	4	5	6
11. İşten çıkarılmalarında işçilerin işlerini aksatmalarının ya da teknolojiye ayak uyduramamalarının herhangi bir rolü yoktur.	1	2	3	4	5	6
12. İşten çıkarılmalarında işçilerin herhangi bir rolü yoktur.	1	2	3	4	5	6

⁶⁵ Dışgrup koşulunda ölçekteki farklılıklar, Türkiye yerine ABD, Recep Durmuş yerine Andrew Blatherwick ve Hikmet Kalkan yerine Simon Eyre ifadelerinin kullanılmasıdır.

Ek 4. Zarar verme/Bakım İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme (İçgrup)⁶⁶

Halk Güvenliği Bakanı Fethi Sami Gürcan, halkın can ve mal güvenliği söz konusu olduğunda ve kamu güvenliğinin tehlikede olduğu hallerde, Türkiye Gizli İstihbarat Servisi'ne, ulaştırılması gereken bilgiler için işkence yapma talimatı verilebileceğini belirtti.

1	2	3	4	5	6
Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Biraz katılmıyorum	Biraz katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum

Aşağıdaki yorumlara ne kadar katıldığınızı yanlarında yer alan seçeneklerden birini daire içine alarak belirtiniz.

1. İnsanların zarar göreceği eylemleri önleyeceği düşünülüyorsa, işkence yapılması onaylanmalıdır.	1	2	3	4	5	6
2. İnsanların barış içinde yaşaması için işkence gibi bir aracın kullanılması kabul edilemez.	1	2	3	4	5	6
3. İnsanların zarar göreceği eylemleri önleyeceği düşünülse de işkence yapılması onaylanmamalıdır.	1	2	3	4	5	6
4. İşkence insanlığa karşı bir suçtur ve daha hafif bir biçimde adlandırılmaz	1	2	3	4	5	6
5. Bu talimatın doğuracağı olumsuz sonuçların sorumlusu, kararı ister başkalarıyla, isterse tek başına almış olsun Bakanın kendisidir.	1	2	3	4	5	6
6. İşkencenin doğurabileceği olumsuz sonuçların başlıca sorumlusu Bakan'dır.	1	2	3	4	5	6
7. Her ne emir almış olursa olsun, böyle bir talimattan Bakanın kendisi sorumludur.	1	2	3	4	5	6
8. Bu talimatın sorumlusu, bu talimatın uygulanacağı zanlılar ya da suçlu insanlardır.	1	2	3	4	5	6
9. Halkın ve devletin güvenliğini tehdit eden insanlar olmasaydı, böyle uygulamalara gerek olmazdı.	1	2	3	4	5	6
10. Bu talimata karşı çıkan insanlar, işkenceyle ilgili önceden yaşanmış birkaç olayı abartarak haklı görünmeye çalışırlar.	1	2	3	4	5	6
11. Bu talimatın uygulanacağı zanlıların ya da suçlu insanların bu talimatın verilmesinde bir rolü yoktur.	1	2	3	4	5	6

⁶⁶ Dışgrup koşulunda ölçekteki farklılıklar, Türkiye yerine ABD ve Fethi Sami Gürcan yerine Stan Flinsch ifadelerinin kullanılmasıdır.

Ek 5. Sağlık/Kutsallık İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme (İçgrup)⁶⁷

Gazetelerdeki bir haberde uzun ve yoğun çatışmaların ardından Türkiye'ye bağlı askeri birliklerde askerlerin ölü bedenlerle çektirdikleri fotoğraflar ortaya çıktı. Askerlerin ölümlerinin yanında poz verdikleri, arkadaşlarıyla şakalaştıkları kaydedildi.

1	2	3	4	5	6
Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Biraz katılmıyorum	Biraz katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum

Aşağıdaki yorumlara ne kadar katıldığınızı yanlarında yer alan seçeneklerden birini daire içine alarak belirtiniz.

1. Ülkeye ya da halka bir yarar sağlasın ya da sağlamasın, ölüm kutsaldır ve ölümlere saygı duyulması gerekir.	1	2	3	4	5	6
2. Ölüm saygı duyulması gereken bir olgudur ve ölümlere saygısızlık hiçbir şekilde kabul edilemez.	1	2	3	4	5	6
3. Ölümün kutsallığına yapılmış bir saygısızlık, başka türlü adlandırılmaz.	1	2	3	4	5	6
4. Halka ya da devlete zarar vermeleri, ölü insanlara saygısızlık yapılmasını haklılaştırır.	1	2	3	4	5	6
5. Askerlerin bu davranışlarının sorumlusu sistemdir.	1	2	3	4	5	6
6. Askerlerin bu davranışlarının sorumlusu komutanlarıdır.	1	2	3	4	5	6
7. Askerlerin bu davranışlarının sorumluluğu devlete ya da başka bir kuruma yüklenemez.	1	2	3	4	5	6
8. Ölmeden önce yaptıkları yüzünden bu türden bir muameleyi hak etmiş olabilirler.	1	2	3	4	5	6
9. O ölümler yaşarlarken halka ya da devlete zarar vermişlerse, askerler bu davranışlarıyla az bile yapmıştır.	1	2	3	4	5	6
10. Ölmeden önce askerleri provoke ettiklerinden bu davranışı hak etmişlerdir.	1	2	3	4	5	6

⁶⁷ Dışgrup koşulunda ölçekteki tek fark, Türkiye yerine ABD ifadesinin kullanılmasıdır.

Ek 6. Otorite/Saygı İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme (İçgrup)⁶⁸

Türkiye’deki protesto yürüyüşünde uyarılara rağmen yürümeye devam eden grubu dağıtmaya çalışan polislerle göstericiler karşı karşıya geldiler. Bazı göstericiler çevredeki kamu binalarına zarar verdi. Gösteri sırasında gözaltına alınmaya direnen ve bir polis memuru tarafından tokat atılan 70’li yaşlardaki bir gösterici dikkat çekti.

1	2	3	4	5	6
Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Biraz katılmıyorum	Biraz katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum

Aşağıdaki yorumlara ne kadar katıldığınızı yanlarında yer alan seçeneklerden birini daire içine alarak belirtiniz.

1. Mesele ülke çıkarlarını korumaksa, yaşlı birine tokat atmak kabul edilebilir bir davranıştır.	1	2	3	4	5	6
2. Toplum huzurunu bozması yaşlı bir insana tokat atılmasını haklı çıkarmaz.	1	2	3	4	5	6
3. Yaşlı moruk hak etmiştir.	1	2	3	4	5	6
4. Karşısında yaşlı bir insan vardı. Polis memuru ona göre davranmalıydı.	1	2	3	4	5	6
5. Yaşlı birine tokat atılmasının sorumlusu, polis memurunun kendisidir.	1	2	3	4	5	6
6. Polis memurunun yaptığı saygısızlıktır ve başka türlü adlandırılmaz.	1	2	3	4	5	6
7. Yaşlı birine tokat atmak ayıptır.	1	2	3	4	5	6

⁶⁸ Dışgrup koşulunda ölçekteki tek fark, Türkiye yerine ABD ifadesinin kullanılmasıdır.

Ek 7. İçgrup/Sadakat İlkesinin İhlalinde Ahlaki Geri Çekilme (İçgrup)⁶⁹

Bir gizli servis çalışanının bir gösteri sırasındaki ülke bayrağını yakarken çekilen görüntülerinin ve bir diğerininse 3 polisin ağır yaralandığı silahlı çatışmada polislerle doğru ateş açarken kaydedilen görüntülerinin basına sızmasının ardından Başbakan Yardımcısı Bekir Çelik, Gizli Servis'in görevlerinden birinin de yasa dışı örgütlerin içine sızmak olduğunu söyledi. Çelik, "Sızmanın suç işlemeden yapılma imkânı yok. Oraya girdiğiniz zaman, o faaliyetlerin içinde olduğunuz zaman karşıdakilerin güvenini kazanmak için de bazı şeylerin yapılması gerekir" dedi.

1	2	3	4	5	6
Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Biraz katılmıyorum	Biraz katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum

Aşağıdaki yorumlara ne kadar katıldığınızı yanlarında yer alan seçeneklerden birini daire içine alarak belirtiniz.

1. Halkın huzuru ve refahı için olsa dahi kişi kendi ülkesinin bayrağını yakmamalıdır.	1	2	3	4	5	6
2. Daha iyi bir sonuca ulaşılsın ya da ulaşılsın, kişi kendini bağlı hissettiği ülkesinin bayrağını yakmamalıdır.	1	2	3	4	5	6
3. Bu olayda yaşanan, ülkenin değerlerine sadakatsizlik olarak nitelendirilebilir.	1	2	3	4	5	6
4. Gizli servis çalışanlarının o anki ruh hali nasıl olursa olsun, bu davranışlarından sorumludurlar.	1	2	3	4	5	6
5. Söz konusu kişiler üstlerinin emirlerini yerine getirdiklerinden bu eylemlerinden sorumlu tutulamazlar.	1	2	3	4	5	6
6. Bayrak yakılmasının ve polislerin vurulmasının sorumlusu bayrağı yakan ve polisleri vuran kişilerdir.	1	2	3	4	5	6
7. Ne olursa olsun yaptıklarının sorumluluğunu üstlenmeli ve gerekirse emirlere karşı gelerek bunları yapmamalıydılar.	1	2	3	4	5	6
8. Zarar gören polislerin bu olayda herhangi bir suçları yoktur.	1	2	3	4	5	6
9. Zarar gören polisler o ana kadar sessiz kalarak, bu sonucu hak etmişlerdir.	1	2	3	4	5	6
10. Zarar gören polislerin o ana kadar sessiz kalmaları, bu sonucu hak ettikleri anlamına gelmez.	1	2	3	4	5	6

⁶⁹ Dışgrup koşulunda ölçekteki farklılıklar, Başbakan Yardımcısı Bekir Çelik yerine

ABD Başkan Yardımcısı Hebrew Wall ve Çelik yerine Wall ifadelerinin kullanılmasıdır.

Ek 8. Adalet/Karşılıklılık İlkesinin İhlalinde Olaya, Ahlaki İhlal Öznesine ve Ahlaki İhlal Nesnesine İlişkin Duygular

0.....1.....2.....3.....4.....5
Hiç Çok fazla
hissetmiyorum hissediyorum

Lütfen aşağıdaki soruları (1A, 1B ve 1C) okuyup, her bir duygu için size en yakın gelen seçeneği daire içine alınız.

	1A. Yukarıdaki haberde sözü edilen “ tazminat vermeden işten çıkarma olayı ” aşağıdaki duyguları ne şiddette hissetmenize yol açıyor?		1B. Yukarıdaki haberde sözü edilen “ Bakan ” aşağıdaki duyguları ne şiddette hissetmenize yol açıyor?		1C. Yukarıdaki haberde sözü edilen “ işçiler ” aşağıdaki duyguları ne şiddette hissetmenize yol açıyor?	
	Hiç	Çok	Hiç	Çok	Hiç	Çok
Suçluluk	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Utanc	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Gurur	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Şefkat	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Öfke	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Şükran	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Tiksinme	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Küçümseme	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	

Ek 9. Zarar verme/Bakım İlkesinin İhlalinde Olaya, Ahlaki İhlal Öznesine ve Ahlaki İhlal Nesnesine İlişkin Duygular

0.....1.....2.....3.....4.....5
Hiç Çok fazla
hissetmiyorum hissediyorum

Lütfen aşağıdaki soruları (1A, 1B ve 1C) okuyup, her bir duygu için size en yakın gelen seçeneği daire içine alınız.

	2A. Yukarıdaki haberde sözü edilen “işkence yapma talimatı” aşağıdaki duyguları ne şiddette hissetmenize yol açıyor?	2B. Yukarıdaki haberde sözü edilen “Bakan” aşağıdaki duyguları ne şiddette hissetmenize yol açıyor?	2C. Yukarıdaki haberde sözü edilen “bu talimatın uygulanacağı zanlılar ya da suçlu insanlar” aşağıdaki duyguları ne şiddette hissetmenize yol açıyor?
	Hiç Çok	Hiç Çok	Hiç Çok
Suçluluk	0.....1.....2.....3.....4.....5	0.....1.....2.....3.....4.....5	0.....1.....2.....3.....4.....5
Utanç	0.....1.....2.....3.....4.....5	0.....1.....2.....3.....4.....5	0.....1.....2.....3.....4.....5
Gurur	0.....1.....2.....3.....4.....5	0.....1.....2.....3.....4.....5	0.....1.....2.....3.....4.....5
Şefkat	0.....1.....2.....3.....4.....5	0.....1.....2.....3.....4.....5	0.....1.....2.....3.....4.....5
Öfke	0.....1.....2.....3.....4.....5	0.....1.....2.....3.....4.....5	0.....1.....2.....3.....4.....5
Şükran	0.....1.....2.....3.....4.....5	0.....1.....2.....3.....4.....5	0.....1.....2.....3.....4.....5
Tiksinme	0.....1.....2.....3.....4.....5	0.....1.....2.....3.....4.....5	0.....1.....2.....3.....4.....5
Küçümseme	0.....1.....2.....3.....4.....5	0.....1.....2.....3.....4.....5	0.....1.....2.....3.....4.....5

Ek 10. Saflık/Kutsallık İlkesinin İhlalinde Olaya, Ahlaki İhlal Öznesine ve Ahlaki İhlal Nesnesine İlişkin Duygular

0.....1.....2.....3.....4.....5
Hiç Çok fazla
hissetmiyorum hissediyorum

Lütfen aşağıdaki soruları (1A, 1B ve 1C) okuyup, her bir duygu için size en yakın gelen seçeneği daire içine alınız.

	3A. Yukarıdaki haberde sözü edilen “ölülerle şakalaşma olayı” aşağıdaki duyguları ne şiddette hissetmenize yol açıyor?	3B. Yukarıdaki haberde sözü edilen “askerler” aşağıdaki duyguları ne şiddette hissetmenize yol açıyor?	3C. Yukarıdaki haberde sözü edilen “ölüler” aşağıdaki duyguları ne şiddette hissetmenize yol açıyor?
	Hiç Çok	Hiç Çok	Hiç Çok
Suçluluk	0....1.....2.....3.....4...5	0....1.....2.....3.....4...5	0....1.....2.....3.....4...5
Utanc	0....1.....2.....3.....4...5	0....1.....2.....3.....4...5	0....1.....2.....3.....4...5
Gurur	0....1.....2.....3.....4...5	0....1.....2.....3.....4...5	0....1.....2.....3.....4...5
Şefkat	0....1.....2.....3.....4...5	0....1.....2.....3.....4...5	0....1.....2.....3.....4...5
Öfke	0....1.....2.....3.....4...5	0....1.....2.....3.....4...5	0....1.....2.....3.....4...5
Şükran	0....1.....2.....3.....4...5	0....1.....2.....3.....4...5	0....1.....2.....3.....4...5
Tiksinme	0....1.....2.....3.....4...5	0....1.....2.....3.....4...5	0....1.....2.....3.....4...5
Küçümseme	0....1.....2.....3.....4...5	0....1.....2.....3.....4...5	0....1.....2.....3.....4...5

Ek 11. Otorite/Saygı İlkesinin İhlalinde Olaya, Ahlaki İhlal Öznesine ve Ahlaki İhlal Nesnesine İlişkin Duygular

0.....1.....2.....3.....4.....5
Hiç Çok fazla
hissetmiyorum hissediyorum

Lütfen aşağıdaki soruları (1A, 1B ve 1C) okuyup, her bir duygu için size en yakın gelen seçeneği daire içine alınız.

	4A. Yukarıdaki haberde sözü edilen “tokat atma olayı” aşağıdaki duyguları ne şiddette hissetmenize yol açıyor?		4B. Yukarıdaki haberde sözü edilen “polis memuru” aşağıdaki duyguları ne şiddette hissetmenize yol açıyor?		4C. Yukarıdaki haberde sözü edilen “70’li yaşlardaki gösterici” aşağıdaki duyguları ne şiddette hissetmenize yol açıyor?	
	Hiç	Çok	Hiç	Çok	Hiç	Çok
Suçluluk	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Utanc	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Gurur	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Şefkat	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Öfke	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Şükran	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Tiksinme	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Küçümseme	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	

Ek 12. İçgrup/Sadakat İlkesinin İhlalinde Olaya, Ahlaki İhlal Öznesine ve Ahlaki İhlal Nesnesine İlişkin Duygular

0.....	1.....	2.....	3.....	4.....	5.....
Hiç			Çok fazla		
hissetmiyorum			hissediyorum		

Lütfen aşağıdaki soruları (1A, 1B ve 1C) okuyup, her bir duygu için size en yakın gelen seçeneği daire içine alınız.

	5A. Yukarıdaki haberde sözü edilen “bayrak yakma olayı” aşağıdaki duyguları ne şiddette hissetmenize yol açıyor?		5B. Yukarıdaki haberde sözü edilen “gizli servis çalışanları” aşağıdaki duyguları ne şiddette hissetmenize yol açıyor?		5C. Yukarıdaki haberde sözü edilen “yaralanan polisler” aşağıdaki duyguları ne şiddette hissetmenize yol açıyor?	
	Hiç	Çok	Hiç	Çok	Hiç	Çok
Suçluluk	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Ütanç	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Gurur	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Şefkat	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Öfke	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Şükran	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Tiksinme	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	
Küçümseme	0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5		0.....1.....2.....3.....4.....5	

Ek 13. Ahlaki Kimliğe Verilen Önem Ölçeği

Aşağıda bir kişiyi tanımlayabilen bazı özellikler sıralanmıştır:

Bakım verici, Şefkatli, Adil, Arkadaş canlısı, Cömert, Yardımsever, Gayretli, Dürüst ve İyi Kalpli

Bu özelliklere sahip olan kişi siz olabilirsiniz ya da başka biri olabilir. Bir anlığına bu özelliklere sahip olan kişiyi gözünüzde canlandırın. Bu kişinin nasıl düşüneceğini, hissedeceğini ve davranacağını hayal edin. Bu kişinin açık bir imgesini (görüntüsünü) oluşturduğunuzda lütfen aşağıdaki soruları yanıtlayın.

1	2	3	4	5	6
Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Biraz katılmıyorum	Biraz katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
1. Bu özelliklere sahip biri olmak iyi hissetmemi sağlardı.				1 2 3 4 5 6	
2. Bu özelliklere sahip biri olmak, kim olduğumun önemli bir parçasıdır.				1 2 3 4 5 6	
3. Çoğunlukla bu özelliklere sahip olduğumu gösteren kıyafetler giyerim.				1 2 3 4 5 6	
4. Bu özelliklere sahip biri olmak beni utandırır.				1 2 3 4 5 6	
5. Boş zamanlarımda yaptığım şeyler (örn., hobiler), bu özelliklere sahip olduğumu açıkça gösterirler.				1 2 3 4 5 6	
6. Okuduğum kitap ve dergi türleri bu özelliklere sahip olduğumu gösterir.				1 2 3 4 5 6	
7. Bu özelliklere sahip olmak benim için gerçekten önemli değil.				1 2 3 4 5 6	
8. Belirli grupların üyesi olmam, bu özelliklere sahip olduğum gerçeğini diğerlerine aktarmamı sağlar.				1 2 3 4 5 6	
9. Bu özelliklere sahip olduğumu diğerlerine ileten etkinliklerde aktif biçimde yer alırım.				1 2 3 4 5 6	
10. Bu özelliklere sahip olmayı güçlü bir biçimde istiyorum.				1 2 3 4 5 6	

Ek 14. Demografik Bilgi Formu

Lütfen aşağıdaki bazı bireysel özelliklerinize ilişkin soruları yanıtlayınız.

1. Yaşınız:

2. Cinsiyetiniz:

3. Bölümünüz:

4. Ailenizin bir aylık toplam geliri ne kadardır (Evdeki tüm çalışanların kiradan, sosyal yardımdan, düzenli/düzensiz işlerden ve benzeri her türlü kaynaktan gelen toplam geliri)?

- 750 TL'den az 3500-5000 TL arası
 750-1500 TL arası 5000-6000 TL arası
 1500-2500 TL arası 6000-7000 TL arası
 2500-3500 TL arası 8000 TL üzeri

5. Ailenizin aylık geliriyle kaç kişi geçinmektedir?: _____

6. Ailenizin gelir düzeyini nasıl değerlendiriyorsunuz?

- Düşük Orta Yüksek

7. En uzun süre yaşadığımız yerleşim birimi hangisidir?

- Metropol (Ankara, İzmir, İstanbul) İl İlçe Kasaba Köy

8. Siyasal görüşünüzü nasıl tanımlarsınız? (Lütfen kendinize en yakın gelen tek bir seçeneği işaretleyiniz)

- Muhafazakâr Sosyal Demokrat Liberal Komünist
 Sosyalist Milliyetçi Ulusalıcı Anarşist

Diğer

9. Kendinizi ne kadar dindar tanımlarsınız. Lütfen aşağıdaki ölçek üzerinde belirtiniz.

Hiç dindar değilim									Çok dindarım
1	2	3	4	5	6	7	8	9	

10. Siyasal görüşünüzü aşağıdaki ölçek üzerinde belirtiniz.

Aşırı sol									Aşırı sağ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	

Ek 15. Ahlaki gerçekilme boyutlarının grup ve siyasal görüş düzeyinde yordanması

Yordayıcı Değişkenler		<i>R</i>	<i>R</i> ² Değişim	β	<i>t</i>	<i>F</i> Değişim	<i>R</i>	<i>R</i> ² Değişim	β	<i>t</i>	<i>F</i> Değişim	
		ADALET KARŞILIKLILIK					ZARAR VERME/BAKIM					
Aşama I		.054	.003			1.223	.245	.060			25.563***	
	Cinsiyet			-.05	-1.10				-.25	-5.06***		
Aşama II		.198	.036			7.743***	.321	.043			9.584***	
	Cinsiyet			-.03	-.63				-.22	-4.67***		
	Grup			.05	.96				.01	.15		
	Siyasal Görüş			.18	3.69***				.21	4.35***		
Aşama III		.199	.000			.131	.321	.000			.010	
	Cinsiyet			-.03	-.66				-.23	-4.65***		
	Grup			.05	.94				.01	.14		
	Siyasal Görüş			.18	3.70***				.21	4.34***		
	Grup x Siyasal Görüş			-.02	-.36				-.01	-.10		
		SAFLIK/KUTSALLIK					OTORİTE/SAYGI					
Aşama I		.047	.002			.917	.174	.030			13.634***	
	Cinsiyet			-.05	-.96				-.17	-3.69***		
Aşama II		.134	.016			3.314*	.344	.088			21.745***	
	Cinsiyet			-.06	-1.30				-.15	-3.31***		
	Grup			-.04	-.89				-.08	-1.69		
	Siyasal Görüş			-.11	-2.32*				.30	6.51***		
Aşama III		.135	.000			.141	.348	.003			1.361	
	Cinsiyet			-.06	-1.25				-.15	-3.21***		
	Grup			-.04	-.87				-.08	-1.65		
	Siyasal Görüş			-.12	-2.33*				.30	6.49***		
	Grup x Siyasal Görüş			.02	.38				.05	1.17		
		İÇ GRUP/SADAKAT										
Aşama I		.103	.011			4.465*						
	Cinsiyet			-.10	-2.11*							
Aşama II		.108	.001			.232						
	Cinsiyet			-.11	-2.12*							
	Grup			.01	.22							
	Siyasal Görüş			-.03	-.66							
Aşama III		.117	.002			.846						
	Cinsiyet			-.11	-2.19*							
	Grup			.01	.21							
	Siyasal Görüş			-.03	-.66							
	Grup x Siyasal Görüş			-.05	-.92							

Not. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Ek 16. Ahlaki gerçeğe boyutlarının grup ve SBY düzeyinde yordanması

Yordayıcı Değişkenler		<i>R</i>	<i>R</i> ² Değişim	β	<i>t</i>	<i>F</i> Değişim	<i>R</i>	<i>R</i> ² Değişim	β	<i>t</i>	<i>F</i> Değişim
ADALET KARŞILIKLILIK						ZARAR VERME/BAKIM					
Aşama I		.073	.005			2.059	.234	.055			21.797***
	Cinsiyet			-.07	-1.44				-.23	-4.67***	
Aşama II		.189	.031			6.093**	.357	.073			15.531***
	Cinsiyet			-.05	-.89				-.20	-4.00***	
	Grup			.05	1.03				.00	.04	
	Sosyal Baskınlık			.17	3.29***				.27	5.57***	
Aşama III		.189	.000			.001	.361	.003			1.151
	Cinsiyet			-.05	-.88				-.19	-3.88***	
	Grup			.05	1.03				.00	.082	
	Sosyal Baskınlık			.17	3.25***				.27	5.37***	
	Grup x Sosyal Baskınlık			.00	.02				.05	1.07	
SAFLIK/KUTSALLIK						OTORİTE/SAYGI					
Aşama I		.043	.002			.703	.171	.029			12.154***
	Cinsiyet			-.04	-.84				-.17	-3.49***	
Aşama II		.167	.026			5.115**	.322	.075			16.751***
	Cinsiyet			-.03	-.56				-.14	-2.83**	
	Grup			-.06	-1.13				-.02	-.43	
	Sosyal Baskınlık			.15	3.03**				.28	5.78***	
Aşama III		.172	.002			.701	.324	.001			.599
	Cinsiyet			-.03	-.64				-.14	-2.89**	
	Grup			-.06	-1.15				-.02	-.45	
	Sosyal Baskınlık			.16	3.11**				.28	5.83***	
	Grup x Sosyal Baskınlık			-.04	-.84				-.04	-.77	
İÇ GRUP/SADAKAT											
Aşama I		.118	.014			5.538*					
	Cinsiyet			-.12	-2.35*						
Aşama II		.119	.000			.007					
	Cinsiyet			-.12	-2.29*						
	Grup			-.00	-.04						
	Sosyal Baskınlık			.01	.12						
Aşama III		.124	.001			.495					
	Cinsiyet			-.11	-2.20*						
	Grup			.00	.01						
	Sosyal Baskınlık			.00	.01						
	Grup x Sosyal Baskınlık			.04	.70						

Not. **p* < .05, ** *p* < .01, *** *p* < .001.

Ek 17. Ahlaki gericekilme boyutlarının grup ve sağ kanat yetkecilik düzeyinde yordanması

Yordayıcı Değişkenler		<i>R</i>	<i>R</i> ² Değişim	β	<i>t</i>	<i>F</i> Değişim	<i>R</i>	<i>R</i> ² Değişim	β	<i>t</i>	<i>F</i> Değişim	
		ADALET KARŞILIKLILIK					ZARAR VERME/BAKIM					
Aşama I		.054	.003			1.175	.246	.061			25.123***	
	Cinsiyet			-.05	-1.08				-.25	-5.01***		
Aşama II		.171	.026			5.358**	.347	.060			13.180***	
	Cinsiyet			-.03	-.52				-.21	-4.36***		
	Grup			.06	1.27				.01	.26		
	Sağ Kanat Yetkecilik			.15	2.94**				.25	5.10***		
Aşama III		.179	.003			1.139	.348	.000			.214	
	Cinsiyet			-.03	-.61				-.21	-4.31***		
	Grup			.06	1.21				.01	.28		
	Sağ Kanat Yetkecilik			.15	3.05**				.24	5.00***		
	Grup x Sağ Kanat Yetkecilik			-.05	-1.07				.02	.46		
		SAFLIK/KUTSALLIK					OTORİTE/SAYGI					
Aşama I		.040	.002			.624	.165	.027			11.612***	
	Cinsiyet			-.04	-.79				-.17	-3.41***		
Aşama II		.141	.018			3.688*	.308	.068			15.512***	
	Cinsiyet			-.06	-1.27				-.13	-2.77**		
	Grup			-.08	-1.50				-.03	-.68		
	Sağ Kanat Yetkecilik			-.11	-2.19*				.26	5.56***		
Aşama III		.146	.002			.635	.308	.000			.037	
	Cinsiyet			-.07	-1.33				-.13	-2.74**		
	Grup			-.08	-1.53				-.03	-.67		
	Sağ Kanat Yetkecilik			-.11	-2.08*				.26	5.52***		
	Grup x Sağ Kanat Yetkecilik			-.04	-.80				.01	.193		
		İÇ GRUP/SADAKAT										
Aşama I		.096	.009			3.740						
	Cinsiyet			-.10	-1.93							
Aşama II		.142	.011			2.247						
	Cinsiyet			-.11	-2.19*							
	Grup			.00	.01							
	Sağ Kanat Yetkecilik			-.11	-2.12*							
Aşama III		.143	.000			.064						
	Cinsiyet			-.11	-2.20*							
	Grup			.00	-.00							
	Sağ Kanat Yetkecilik			-.11	-2.09*							
	Grup x Sağ Kanat Yetkecilik			-.01	-.25							

Not. **p* < .05, ** *p* < .01, ****p* < .001.

Ek 18. Ahlaki gerçekilme boyutlarının grup ve dini yönelim düzeyinde yordanması

Yordayıcı Değişkenler		<i>R</i>	<i>R</i> ² Değişim	β	<i>t</i>	<i>F</i> Değişim	<i>R</i>	<i>R</i> ² Değişim	β	<i>t</i>	<i>F</i> Değişim	
		ADALET KARŞILIKLILIK					ZARAR VERME/BAKIM					
Aşama I		.031	.001			.379	.237	.056			23.042***	
	Cinsiyet			-.03	-.62				-.24	-4.80***		
Aşama II		.120	.013			2.698	.286	.026			5.433**	
	Cinsiyet			-.02	-.40				-.24	-4.76***		
	Grup			.08	1.65				.01	.25		
	Dini Yönelim			.08	1.59				.16	3.28***		
Aşama III		.136	.004			1.640	.286	.000			.005	
	Cinsiyet			-.02	-.34				-.24	-4.75***		
	Grup			.09	1.69				.01	.25		
	Dini Yönelim			.07	1.46				.16	3.27***		
	Grup x Dini Yönelim			.06	1.28				-.00	-.07		
		SAFLIK/KUTSALLIK					OTORİTE/SAYGI					
Aşama I		.046	.002			.836	.172	.029			12.605***	
	Cinsiyet			-.05	-.91				-.17	-3.55***		
Aşama II		.161	.024			4.856**	.228	.023			4.949**	
	Cinsiyet			-.06	-1.13				-.17	-3.61***		
	Grup			-.06	-1.28				-.04	-.79		
	Dini Yönelim			-.14	-2.82**				.15	3.07**		
Aşama III		.161	.000			.101	.232	.002			.763	
	Cinsiyet			-.06	-1.11				-.17	-3.59***		
	Grup			-.06	-1.27				-.04	-.77		
	Dini Yönelim			-.14	-2.83**				.15	3.01**		
	Grup x Dini Yönelim			.02	.32				.04	.87		
		İÇ GRUP/SADAKAT										
Aşama I		.101	.010			4.092*						
	Cinsiyet			-.10	-2.02*							
Aşama II		.142	.010			2.047						
	Cinsiyet			-.10	-1.99*							
	Grup			.01	.15							
	Dini Yönelim			-.10	-2.02*							
Aşama III		.143	.000			.031						
	Cinsiyet			-.10	-1.98*							
	Grup			.01	.15							
	Dini Yönelim			-.10	-2.03*							
	Grup x Dini Yönelim			.01	.18							

Not. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

